

СВЪИТЪКЪ ПЪРВЫЙ ЦѢЛА 1 Л. 20 СТ.

И С Т О Р І Я

НА

БЪЛГАРСКОТО ПРАВО

(Опытъ за научно изслѣдованіе обыкновеннаго и писана българско право—т. е. народнаго животь отъ най-стары времена до днесъ.)

ОТЪ

Петра В. Оджакова

(юристъ—канонистъ)

Часть втора. Книга първа

СЕМЕЙНО ПРАВО И БЫТІЕ

И исторіята на нашето бытіе
И описаніята на нашия животь
Сѣмъ весьма поучителны за насъ-българьтъ.

Издание и притѣжаніе *Θ. С. Оджакова*

РУССЕ,

Скоро-печатница на *Спиро Гулабчъвъ,*

1893.

ИСТОРІЯ

НА

БЪЛГАРСКОТО ПРАВО

(Опытъ за научно изслѣдованіе обычайното и писано българско право—т. е. народния животъ отъ най-стары врѣмена до днесъ.)

ОТЪ

Петра В. Оджакова

(юристъ—канонистъ)

Часть втора. Книга първа

СЕМЕЙНО ПРАВО И БЫТІЕ

И исторіята на нашето бытіе
И описаніята на нашия животъ
Сж. весьма поучителны за насъ-българьтъ.

Издание и притѣжаніе *Θ. С. Оджакowej*

РУССЕ,

Скоро-печатницата на *Спиро Гулабчѣвъ,*

1893.

*Посвящава ся на най-разсждителнѣж, трудолю-
бивѣж и веселѣ кѣшовницѣж — въ българското семейст-
во и на любящитѣ ся супружници; защото така :*

*Съпружеската любовь всичко надвива ;
И семейный животъ въ блаженство почива.*

Руссе 1893 г. Януарий 10 д.

Од ж а к о в ъ.

(правата за прѣводъ и печатаніе сѣ запазены)

СЕМЕЙНО ПРАВО И БЫТІЕ

ОТЪ

Петра В. Одржакова

И исторіята на нашето бытіе

И описаніята на нашия обикновенъ животъ

Сж. веема поучителны за насъ българтѣ.

I

Българското семейство въ неговото устройство.

Подъ думѣтъ „сѣмейство“ трѣба да ся разбира: *домъ, кѣща, домовитостъ, кѣщовничество, домакинство, хазайство* (Haus ikonomie, la famille economique), *задругарство, общезитіе, задруга* (икономія).

Българтѣ наричатъ хозайството и „държава“ „господарія“, въ коѣто влѣзватъ, както кѣщнытъ права и обязанности, занятія и принадлежности, така и полскытъ земледѣльческы, скотоводскы (сельское хозайство), търговскы и занаятскы права и обязанности, занятія и принадлежности. Съ малко думы, сѣмейството обзема въ себя-си дома съ всичкытъ му принадлежности: чловѣцы, животны, земи, орждія-сѣчева, капиталы, домове съ всичко земаніе-даваніе, права и обязанности вѣтрѣшни, т. е. къмъ домашнитѣ и къмъ челедѣтъ; права и обязанности вѣнкашни, т. е. къмъ сѣсѣды, общинѣ, църквѣ, господарството и ближнитѣ си.

По своето вѣтрѣшно устройство и управление българско-славянското сѣмейство бѣва: *Патріярхално, самодържавно, конституціонно—демократическо, изборно—учредително и уставно*, управлявано по точно опредѣлены и извѣстны

домашны и общественны обычаи, църковны правила и религиозны обряды. Консервативнытъ начала прѣобладавать по селата, а либералнытъ, слободнытъ, развращеннытъ и съврѣменны извѣяны начала, въ смисль на безбожіе и неразбранщинѣ, захванѣхъ да прѣобладавать по градоветѣ, гдѣто ся развивать подѣ вліяніето на съврѣменнѣхъ школъ, нарѣчена: „не разбрана цивилизація“, така легко-мысленно освоявана отѣ духовнѣхъ и гражданскѣхъ интеллигенціѣхъ, която сѣ мысли за водителъ на народа къмъ развитіето му. Има, слѣдователно, и *стародавность* и *сѣврѣменищина*.

Въобще, по-върлытъ слависты, които ся занимавать съ славянското право и бытіе по обычаи и законы, съгласны сѣ върху общытъ начала, по които ся зижди и основава славянското семейно право.

Тѣ намѣрвать, че старославянската семейна община (обителъ, задруга, фамилія) была челоувѣколюбива, спорѣдъ спасителевото поученіе: „любите другѣ друга и ближняго своего, яко себя самого“. Тѣ казвать, че въ славянското домакинство-хазайство господствовало пълно равенство между вси чыкы възрастны сынове или членове на семейството. И, искать да кажѣхъ още славистытъ, че старославянското семейно устройство не было запознато нито съ отцовскѣхъ власть — *paterfamilias* на римлянытъ, нито съ германското бащино право — *mundium* надѣ женѣхъ и чадата. Може това да ся сръща, но само изѣ чистытъ славянскы племена въ тѣхнытъ семейства, а колкото се касае до ославяненытъ инородцы и до неславянскытъ между славянытъ семейства, подобны хвалены начала не ся сръщать, или твърдѣ рѣдко.

Така сѣщо мнозина отѣ славистытъ непризнавать прищы никаквы патриархалны начала въ основаніята на славянското домочадіе—семейство и челядѣ. Колкото обаче ся отнася до българското домочадіе, едвали быхме заслужили укоризна, ако възразяхме, че това нѣщо не ся потвърдѣва, нито отѣ дѣйствителностѣхъ, нито пѣкъ ся оправдава отѣ нашытъ наблюдѣнія по българското семейно право и бытіе.

Ный срѣщаме въ българското семейно общежитіе и римскитѣ начала: *paterfamilias, in manu, filiae loco, in potestate, filiusfamilias*, какъто често ся срѣщатъ у българскитѣ отци и дѣды. Така сѣщо и германското *mundium* е присѣще у българина баща. А пѣкъ първобытны патріархалны начала гы има въ изобиліе у българското селско семейство. Благодареніе единственно на църквѣтѣ, бывшето духовенство и ученытѣ, за гдѣто постепенно е захванѣло да ся ограничава почти дивашкото, саможивно, егоистично самовластіе на семейнытѣ бащи главатары, които само и само отъ людскій срамъ и съсѣдны вмѣшательства неупражняватъ така често на-двѣ на-три своитѣ деспотически възрѣнія и капризнѣ власть по улицытѣ надъ своитѣ подвластны сынове, дѣщери, внуки, снахы, майкы, бащы, сестры, братя, жены и прочая челядь. Множество сѣ случаетъ и отъ уличны расправіи въ старость и сега. Баща да гони чадата си изъ кѣщи, да гы истязавѣ по улицытѣ; самъ да бѣе баща и майка, да гы държи гладны, жедны, и голы; братя да сѣ ся избивили въ кѣщи, по улицытѣ и по нивята. Мѣже да сѣ изгонвали законнытѣ си жены по срѣдъ зимѣ изъ кѣщи, когато ся прѣщи дърво и камѣкъ отъ студъ; бащы да сѣ убивали чадата си съ умоизступленіе и пр. пр. сѣ періодически явления!

Семейство. Думата „*семейство*“ си води началото отъ *семя*. Така, въ единъ домъ, който сѣ състои отъ баща и майкѣ — мѣжъ и жена законны, обвѣнчаны, съ тѣхнытѣ чедѣ нераздѣлены, всицкытѣ живуцы ся казватъ семейство; защото тамъ ся обсеменява, произвежда и расплодява плодъ отъ едно семя; българытѣ въобще не казватъ на такъвъ домъ и родъ семейство, но тѣ казватъ, че напр. Петръ е дядово Василево семя, а отъ Оджаковъ родъ, крѣвъ, и сой (сенселе); заради това той-Петръ принадлежи къмъ дядовото Василево семейство, изъ Оджаковъ сой-родъ. Такъози е происхожденіето на думѣтѣ семейство. Семейството быва въ начало само отъ мѣжъ съ законнѣ женѣ, безъ дѣца или съ дѣца неженены и неотдѣлены. Това ся казва обыкно-

венно „самоглавно семейство“ безъ челядь или съ своѣхъ челядь. Обаче, быва и „голямо семейство“. То ся състои отъ баща мѣжъ и майкѣ женѣ — мѣжъ съ женѣ въ законенъ бракъ; сынове съ законны жены (снахы) и дѣцата имъ; неженены дѣщери и вдовицы дѣщери съ дѣцата имъ; оженены дѣщери съ привотници мѣже (зетюве) и дѣцата имъ — т. е. дѣды, бабы, лели, стрины, сестры, братя, внуцы, племянници, правнуки), снахы, зетюве, и т-д. И така, великото семейство ся състои отъ най-старый мѣжъ и женѣ съ тѣхнытѣ обсеменены рожденія и поколѣнія: чада, внука, правнуки съ тѣхнытѣ законны жены снахы — зетюве. Семейството, като таквози, обывава и живѣе въ единъ дворъ и кѣщѣ, нарѣчено жилище — домъ, въ който има отецъ семеенъ и неговытѣ близны.

Домъ. Домъ ся състои въобще отъ баща, майка, сынове и дѣщери; отъ жилище, покѣщениѣ, слугы, нанизы, добытъкъ, дворъ, строенія и другы движимости отъ стокѣ, и имотъ и иманіе. Като казвать българитѣ домъ-кѣща, не вынѣгы разбиратъ самото зданіе, а всичко, коесто обнема дома, като хозяйственна единица, всичко, коесто принадлежи на дома. Самыя домъ-кѣща съ всичкото негово е придобытъ съ участіето на всичкы, които го съставлявать; та за това всичко принадлежи на всичкы, т. е. на цѣлото семейство; българитѣ казвать: еди кой домъ е богатъ, честенъ, почтенъ, трудолюбивъ, и умѣнъ и наопаки: еди коя кѣща е такова и такова. . .

Бащата и майката, или мѣжа — жената, като туку ся оженихътъ — задомѣхътъ, обръщатъ главнѣхъ си цѣль върху това, да могатъ да ся едобѣхътъ съ свой собственъ домъ, хозяйство и чада. Въ това ся състои тѣхното блаженство на тозъ свѣтъ — да нѣматъ нуждѣ отъ вѣнкашній свѣтъ.

Семейството безъ рожденія ся нарыча угасваніе на рода, соя, дома (оджака) и огнището, семято и куминя. Нѣма да има кой да пуши куминъ въ семейството — въ дома.

Българска. Думата *домъ*, по всякъ вѣроятность, произхожда отъ *дымъ дамъ*, въ който живѣе семейство-

то съ сѣ добытъкъ зимно врѣмя, и гдѣто ся кладѣ малко огнь отъ плѣвъ за свѣтлинѣ, та распространява дымъ, пушакъ. Куминя испослѣ е измѣдруванъ. Дома е былъ безъ куминь, както е може бы и до сега въ Сърбіѣ, гдѣто ный прѣзъ 1884 г., като пѣтувахме, вездѣ ношувахме въ домове — кѣща безъ кумини съ накладенъ огнь посрѣдъ дома; дыма излѣзваше прѣзъ прозорцы и враты. Тамъ, гдѣто семейството живѣе отдѣлно отъ добытъка, казва ся хижина, изба, зимникъ, кѣща. А „кѣтъ“ означава жгълъ, рогъ, огнище — оджакъ, гдѣто ся кладе огнь. Слѣдователно, близко е да ся мысли, че думата кѣща произхожда отъ кѣтъ, кѣтунъ (кѣтенъ), оджакъ, дымовище, огнище, пепелище. Въ Българіѣ, у Кюрдистанъ и Арменія и до сега домоветъ имъ сѣ съ кумини, съ одърче, гдѣто спятъ челоуѣцы гости, или домочадието при добытъка за топлинѣ зимно врѣмя. —

Бездѣтнытъ семейства ся наричятъ нещастны, и на тѣхъ ся глѣда като на наказаны отъ Бога. Самытъ бездѣтны мѣжъ и жена ся срамувать отъ свѣтъ и людіе, а страхувать отъ Бога. Тѣ самы ся мыслятъ; като Адамъ и Ева да сѣ наказаны съ изгонваніе отъ обществото и угасваніе рода имъ-плода имъ отъ Божій свѣтъ за нѣкаквы великы тѣхни, бащины, майчины и родовы прѣгрѣшенія. Най-тѣжкото наказаніе за женѣтъ ся мысли, че е безплодіето ѣ. Осамотено е съпружеството безъ дѣца. Бѣздѣтнытъ нѣмать всичкы религіозны и обычайны права въ рода и общинѣтъ; тѣ неможтъ да изпълнявать множество отъ обрядытъ и службытъ по обычай, като непълноправны и отъ Бога ненадарены съ пълнѣ дѣеспособность—дѣторожденіе и расплодяваніе. Колкото по-вече сѣ вглубяваме въ старинѣтъ, толкова въ по-вече нѣща ся срѣща безправіето на бездѣтнытъ семейства. Бездѣтнытъ не крыщавать, невѣнчавать и нигдѣ не сѣ между първытъ. Тѣхнытъ общественны и правителственны даждія бывать сѣ по-тѣжки и тѣгобытъ сѣ по-тѣжки отъ онѣзи на семействата съ мололѣтны и некаждърны за работѣ дѣца. На това ся обръща особенно вниманіе при разсхвърлянія даждіята. На домъ, въ който има дребны дѣца и женскы, като неспособны още за работѣ,

даждіята ежегодно ся намаляватъ ; а на домъ, въ който нѣма дѣца, или има възрастны мѣжкы работны рѣцѣ по-вече, даждіята ся увеличаватъ ежегодно съразмѣрно съ благосѣстояніето. Върху даждіята ся приспособява ежегодно колебаніето на домашното благосѣстояніе: паданіето и повдиганіето на семейнѣтъ икономіѣ. Сѣщо ся глѣда, когато ся случи смъртъ, нѣкакво нещастие или щастливо събытіе въ семейството, като свадба, построяваніе ново жилище и т. п., даждіето въ таквызи случаи ся намаляваше. Сега обаче не ся пази и глѣда на подобны семейны икономическы колебанія — подыганіе — паданіе въ по-новытъ врѣмена, а ограниченіята на бездѣтнытъ семейства захванахъ да ся прѣнебрегаватъ и да ся забравятъ.

Колкото до плодовитото и многолюдно семейство, то ся ползува съ голѣмъ почетъ, уваженіе и пълноправіе у българитѣ. Всѣкій казва блазѣ имъ, че сѣ отхранили таквозъ велико семейство ; вижда ся, праведны быле родителитѣ ; Богъ ги обычалъ и надарилъ изобилно (зядесилніе). Такъвъ баща съ многолюдно семейство ся нарыча благословеніе отъ Бога ; той образува семейство икономія ; той е първъ на свадбы, обруцы, курбаны, кръщенія, понуды и т. д. той е свѣтъникъ, наставникъ, попечитель, помиритель сѣдѣя, болѣринъ и мѣдъръ старецъ въ махалѣтъ, квартала и селото ; той ся пыта за всѣкаквы общественны, държавны и икономическо-хозяйственны въпросы ; той е и опитныя. Съ женѣ си — ступанкѣтъ си той е като патріархъ, жрецъ тамъ, гдѣто обычая е запазилъ тѣзи древни обряды, а църквата и цивилизаціята не ги сѣ още искоренили. Тѣй, като българина ся счита, че е обязанъ правственно да има законно съжитіе и е призванъ да има чада въ бытіето, да остави слѣдъ себя си поколѣніе, което да поддържа сѣществованіето и умноженіето на семейството и рода му, — той го има за гражданскій подвигъ о-врѣми да ся задоми и ожени, да събере и остави на поколѣніето си домъ, и хозяйство. Това е неговата конечна цѣль ; за това той мисли, че живѣе : да ся труди за поколѣніето си. Счита ся у българитѣ за

най-страшна кѣтва, когато родителитѣ ся разсърдватъ на чадата си и ги проклѣватъ така: „да даде Богъ родъ да не родишь, рожбѣ да не видишь; корена да ти изсъхне; добъгиче прѣдъ прага си да не виждашь и прѣдъ“.

На нежененитѣ момцы и момы българитѣ глѣдять до едно врѣмя съ съжалѣніе; но, кату туку застарѣватъ, тѣхъ ги прѣзирать и прѣсѣлѣдватъ, укоряватъ и мѣмръжть или да ся оженижть, или да ся покалугерижть. Тѣй стары иргены и момы не ся тѣрпжть по селата; защото тѣ непрѣменно ще произвеждать скандали и тайно ще развратничествовать. И дѣйствително, запомнили сме, че най выше стары дѣвы и стары иргены или вдовцы сѣ произвеждали соблазень, ражданія копелета и хвърляніето имъ по долища и нивя, та затова градъ побивало селото, казватъ и си мислжть селянитѣ. Женитѣ вдовицы сѣ тѣрпимы, но мѣже вдовцы не ся глѣдять съ добро око; заради това тѣ скоро ся ожениватъ въ второй и третый бракъ, за да иматъ общеприетото уваженіе и права въ обществото и семейството. „я младъ ся ожени, я младъ покалугери“. бѣлг. посл.

II

Бащата главатаръ въ семейството.

Властелинъ въ семейството прѣди всичко, е бащата, който е и родоначалникъ и семейноначалникъ. Властѣта му е силна, а волята му е неограниченна. Дѣйствително, бащата съзнава своитѣ нравственны обязанности къмъ женѣ си и дѣцата си, заради които ся труди той съ тѣхъ съ вмѣстно; той съзнава, че жената му е ступанка въ кѣщи, като него; че както тя ся счита негова ступанка, т. е. на мѣжа си, така и той—мѣжа ся счита ступанинъ въ кѣщи и на женѣ си, че той нарыча женѣ си: *моята ступанка* (баба, жена, господарка, хозяйка); че тя нарыча мѣжа си: *моя ступанинъ* (дѣдо, мѣжъ, господарь, господинъ, но не и хазяинъ). Хозяйка е жената въ кѣщи, а не мѣжа, който е властелинъ съ всемогущъ воля въ семейството и съ нео-

граниченъ власть въ по-вечето случаи. Той е пълно правния, а всички други безправни прѣдъ него: той държи въ повиновеніе всички домашни,—и женъ си, и възрастнытъ си сынове, снахы, дъщери, зетюве, внукуы и всички челядь до тогыва, до когато е въ състояніе да управлява семейството, т. е. съ твърдъ память, здравъ разумъ и физическы силы. Той мъмри, наказва, съвѣтва и сѣди домашнитъ: той ся распорѣжда съ всичко имущество, было то негово, было семейно, было на женъ му или на сынове, снахы, дъщери и внукуы. Той е ступанинъ!

Ступанка въ кѣщи бива тоже само една, тя е жената на главатаря мжжъ. Нейната власть, по упълномощіе отъ мжжа ѝ, ся распростира само върху женскія полъ—дъщери, снахы и внукуы. Тя, като хозяйка въ дома, управлява и глѣда кѣщнытъ работы, быле тѣ женска принадлежность или мжжка въ общото хозяйство; тя нарѣжда и управлява снахытъ, коя какво да работи прѣзъ деня въ дома, двора и селото. Като ся повинувана на мжжа си сама, тя поучава, гълчи и мъмри снахы и дъщери, щото и тѣ, както нежъ, да ся повинувать не само на свекъра си баща въ дома, но и на мжжетъ си и на всички по-възрастны мжжкы въ дома, а въ общинѣтъ да иматъ стыдъ, срамъ и почитаніе къмъ по-стары мжже и жены. Въ по-вечето случаи и ступанката не пада по-долу отъ мжжа си въ безграничіето на власть и воля!

Бълъжска. Думата „мжжъ“ произхожда отъ „мог“, *моу-щии*, силенъ и властенъ (*macht, magd — mensch — masch*). Думата „жена“ произхожда отъ „жег“, жени, жетва. „Голѣмъ момъ спасѣлъ“, казвать българытъ, когато благославять иргеня. Думытъ: *спасѣлъ, опасѣлъ, изялъ, исхрускѣлъ, грабнѣлъ, придобѣлъ* и т. н. иматъ сѣщото значеніе съ *поженѣлъ, прибрѣлъ*. Или же отъ *изгорилъ, опалилъ*, както слънцето опаля земятъ. Добрѣ казвать българскытъ пѣсни „Тодоро изгоро, изгори мя запали мя,“—„изгорѣхъ за тебѣ, моме ле, либеле.“—Тя го изгорила; жегнала го по сърдцето „—и пр. пр. Ако мжжа е небе и слънце, което оплодотворява, то жената е земя (гы, нива жътва),

който ражда, като произхожда отъ корень „*ган*, санскритескы *gan*, гръцкы *gen-nao* латинескы *gi* — *gno* и т. д. че станало санскр. *gam*—*gam*, гр. *gunu* славянескы жена (*г.* въ *ж.* загонила ся, заженила ся, кравата?), литовескы *ganna*, готескы *kunī* (куна кжна: — кунка означава ржка дѣтска. Отъ тукъ: обрученица, обкунена, ржка дала, прѣдложилъ ей руку). Отъ тукъ ся заключава, че коренното понятие на думѣтъ *жена* е *ражда-ница, родилница, родителка*, която произвежда дѣца и образува семейство. —

Думата „*сжирѣтъ*“ е славянска и русска; тя означава чифтъ, двойки, другаръ, пѣра, т. е. съединеніе. съпря жены, впрѣгнѣты въ житейскій хомоть, ярмо *сжирѣтъ* — *урягѣ*.

По отношеніе къмъ своитѣ родени дѣца мъжа става *баща*, а жената майка: родители.

Думата *баща* произхожда отъ корень *ба-па*, *та-да* (аб-ап, ат-ад): отъ тукъ: *баба-пана, тата-дада*, та станало *баща*: патеръ, per. *pater*, тате, тети, отецъ—(отате), *tatul*; дада-тата, тетю и т. д.

Думата *майка* произхожда отъ корень *ма* и *на* (*ам-ап*), че станало: *мама, пана, амѣ анѣ, нине, ниняка, майка, матъ, матеръ, митеръ, мититера, мадеръ, muter, mer* и пр.

Мъжъ и жена сж станѣли баща и майка слѣдъ като сж родили дѣца. *Баща*, като родителъ, напомня ни своето произхожденіе и отъ бѣхти, бѣщи ся, старае ся, мъчи ся за подържаніе, прѣхранѣ и отхранваніе: майка отъ *мѣти*, ражда и отглѣдва рожбѣтъ си, дѣцата си. *Сложила ся*, казватъ българитѣ, когато лѣгне да ражда жената, та лѣжи 40 дена. „Кокошката мѣти яйца“ казватъ, когато ще произвежда пиленца, Така сжщо и отъ *маткѣ*: матката у женѣтъ, матка у пчелытъ, матката на рѣкѣ и водѣ, т. е. источникъ, изворъ, корень, отъ гдѣто ся изважда, произхожда и ражда нѣщото: рожденіе, центръ, срѣдоточіе, влага-лице, корыто, руело и пр.

Въ своя домъ бащата главатаръ е като монархъ самодържавникъ въ правоотношеніята си, а въ по-вечето случаи свирѣнъ деспотъ въ отношеніе къмъ подвластнытъ си домашни. Той упражнява своѣтъ власть не като равно-

правенъ, или хуманенъ главатаръ-баща, а като неограниченъ завоеватель, господарь надъ всичко, което той мисли, че самъ го е произвелъ и приобрълъ. Другитъ ги мисли, че само по неговѣтъ мисль сѣществуватъ; защото ги е прибралъ и държи подъ свое покровителство. Тѣ му сѣ като безправны робы, работници и наравно като животна работна сила ги има. Той ся счита арендаторъ експлоаторъ и мисли, че може да ся распорѣжда съ рожденіята си и челядѣтъ по своето щѣніе и благоразуміе — той е *чорбаджіята!*

Каквото и да мѣдруватъ отдѣлны личности за вѣтрѣшното устройство на семейството върху хуманны, равноправны и благи начала, всичко е за сега още прѣждевѣременно и непримѣнимо по много други вънкашны причины, посрѣдь които, като надъ люты морскы вълны, е поставено семейството; неговото сѣществуваніе, развитіе и упадѣкъ зависѣтъ всецѣло отъ вънкашній людскій мѣръ, отъ окружающитъ го други семейства, личности, сѣсѣды, общинары и служители общественны, църковны и държавны. И дѣйстви-телно, трѣба да ся съгласимъ и ный въ този случай съ онѣзи мѣдрецы, които често ни повтарятъ, че чловѣкъ въ семейството, въ задругы, въ обществото и въ държавѣтъ е чудно сѣзданіе, като членъ отъ бытіето. Той тѣтно на-пряга всичкитъ си умственны, нравственны и физическы успѣлія, за да си построи своя вѣтрѣшенъ семеенъ, общественъ и държавенъ животъ на нормалны и справедливы начала, обаче, като ся осѣща безсиленъ въ борбѣтъ срѣщу несправедливоститѣ, срѣщу нищетѣтъ, срѣщу лѣіоны други страданія, непріятности, прѣчки и злобы, които чловѣцѣтъ си сѣздаватъ сами единъ другому и на себя-си,—той ся вижда принуденъ да завижда дору на много животны за тѣхното устройство и разумность въ общежитіето. Значи, че чловѣчеството само си сѣздава таквытъ мѣчнотѣи, които неможе впоследствіе да прѣодолѣе, надвѣе, побѣди и устрани съ своето умственно, нравственно и физическо усъвършенствованіе. Въ особености же бѣлгарското семейство

е поставено въ още по-неблагопріятны условія. То е окружено съ людіе и съсѣды, отъ иноязычницы, иноплеменницы, инувѣрцы отъ разны питомны и дивашкы народы, племена и людіе. Тая окружающа разноплеменность вліяе върху българското семейство и разнохарактерность. И това е то, гдѣто ся срѣщатъ българскы семейства съ разны характеры: чистославянскы мягкы, смѣсени, посредственны, и не-славянскы жестоки.

Като вникваме добръ въ въпреса и изучимъ тщателно общинскѣтъ власть въ семейството, ный ще дохождаме къмъ утвържденіе, че другарство на равноправны или съвѣщателны начала не съществува у българското семейство: че семейнытъ членове: сынове, дъщери, супруга, снахы, зетюве, внукуы, правнукуы и всяка друга челядь сѣ въ всичко безправны; тѣ сѣ почти като робе незаробены, а произведени или купены. Бащата, защото произвелъ и родилъ чадата, а далъ пары, та откупилъ снахѣтъ отъ баща ѝ (баба хакъ, придъ, обуца), заради това той мысли, че е пріобрѣлъ и власть надъ тѣхъ. Ето защо той ся явява въ семейството като нѣщо особно, високо и недостѣпно същество, като *жрецъ*. А пъкъ, по жестокостѣтъ на характера си, бащата главатаръ е като иноязыченъ властелинъ, князь, султанъ, калифъ, дѣлата на когото не ся надзиравать, нито волята му ся обуздава по единъ рѣдовенъ пѣтъ, освѣнь чрѣзь домашни раздоры, угнетѣнія, възстанія—семеины революціи. Въ случай, че бащата надилѣе— малката семейна държава ся разсыпва окончателно на отдѣльны семейства въ отдѣльны домове, гдѣто пакъ ся ввеждатъ същитѣ правоотношенія, безправія и тираніи. Българското семейно устройство съ всичкитѣ си лошаваы пороцы точно ся е въспроизвеждало въ стары и новы врѣмена, както въ общинскытъ, така и въ държавнытъ управления, безъ да ся е обръщало вниманіе на църковнытъ и гражданскы законы, които сѣ запрѣтывали жестокосердіето, безправіето, тираниитѣ и сопаджіиството. И дѣйствително, каквато е властѣта и характера на бащата главатаръ въ българското семейство (хижина), съ

подобна власть и характер по наследство и прѣмство сѣ ся отличавали българскытъ общинари и държавници, излѣзли цивилизованы изъ подобны семейства прѣзъ всицкы въ кове на българското кметуваніе, болѣруваніе, царуваніе и богуюваніе. Сѣщото е и до нынѣ. И въ семействата и въ държавытъ владѣяло е сѣ сѣща жестокость на коѣто выновника, спорѣдъ г. Кисимова, была „исконната оная чърна българска орисница, българската наша суровина и неразбранщина“ (писма 92 г.). т. е. суровщина, върваризъмъ, жестокость и несъгласіе, спорѣдъ ист. Райча (кн. II. XI § 33). Не само Кисимовъ и Райчъ, но и други историко и политико писатели, и мнозина наши учены, голѣмцы и първенцы болгары сѣ оплаквать (напр. министры, кассационны сѣдѣи, прокуроры и пр), че быле истязавали сѣ кнутае, волеки пишляцы, търбопѣсачіе въ тюрьмы и полицейскы участыцы; че ако това сѣ го нравили властели отъ памети въка до сега, то защо да го неправытъ и семейны главатары нѣкои, ще ни противопоставытъ нѣкои съврѣменны патриоты (ср Прогресъ 6/92 г.)?

Така сѣ е то сѣ хуманнытъ начала у болгарытъ: таквози хуманны, нравственны начала у бащытъ болгары, рѣдко сѣ съглѣждать, когато тѣ упражнявать своитѣ права. Главатарытъ подвеждать своето право единственно подъ своѣтъ личны ползѣ, себѣлюбіе, властолюбіе и върху строгы семейны икономическы начала. И забѣлѣжително е, че колкото бащата е по-интеллигентенъ, по-богатъ, чорбаджія или попъ, толкова той е и по-деспотъ. Това явленіе не е вынѣгы изъ поколѣніе въ поколѣніе наследственно. Ный знаемъ мирны и тихы бащы (—сыромасы) сѣ сынове жестокости и обратно, жестоки богаты бащы сѣ сынове тихы и мирны. А отъ това сѣ заключава, че както богатството и ученіето нѣсѣ вынѣгы безусловно наследственны, а сѣ пріобрѣтывать, смотря по обстоятелствата, така и българскытъ голѣмцы и богаташи главатары—родоначалници, като имать сношенія сѣ чужденцы, гърцы, турцы, армяны, гагаузы и т. н. жестоки инородцы управници, тѣ отъ тѣхъ сѣ

въспрѣли множество деспотически примѣры въ обхожденіята си и сношеніята съ тѣхъ—семеини и подвластны. И чиновника, и владыката, и попа караманлія и цынцарогъркъ, и турчина му, и чърныя му българинъ (гагаузы), и византиѣца и римлянина кръвосмѣсентъ сѣхъ быле варвары въ отношеніята си къмъ българскытъ и южны славяны, а така сѣщо и къмъ семейнытъ. племенны и родовы главатары и още по-жестоко къмъ бѣдното робско и немошно славянско населеніе. Ето защо и подчиненытъ рабы главатары сѣхъ имъ подражавали въ отношеніе къмъ своитѣ домашни и подвластны въ общиняжжъ и семействата си. Самъ *Бентамъ* не повѣдва, че въ фамилинтѣ сѣществувать сѣщытъ вражды и пристрастія, както и на всяко друго мѣсто (сѣдеб. устр. XXIII. 2 подъ „фамъ сѣдилища“).—Обаче, въ характера на българина главатаръ семеентъ всѣгда прѣобладавать пороцы и дивашки противоположности. Той не ся смущава, а ся радва, когато слуша да казвать за него, че былъ строгъ и безпощадентъ въ семейството си. Добродѣтельта е почти неизвѣстна българину и рѣдка. Заради туй, той ся сѣрди, ако му кажытъ, че е добрякъ и тихъ. Защото, по нѣгово възрѣніе, това показвало, че той притѣжавалъ женско сѣрдце, а не мѣжко; че „кокошка пѣяла въ кѣщи, а не пѣтель“ (бѣлг. послов.). А отъ това общественно мнѣніе было опадвало икономически семейното хозяйство!—

Сѣщото е было, че и до сега бива у нѣкои южнославяны, щото и власти, князе, и министри, и учители, и сѣди, и газетари, и владыцы и т. н. да сѣхъ ся отнасяли надмѣнно, сурово, грубо и жестоко къмъ подчиненытъ си и къмъ народа, койтогы е избралъ, удостоилъ и настанилъ на високо положеніе. Разбира ся, че и семейный главатаръ неможе да бѣде помягко-сѣрдечентъ отъ своитѣ голѣмцы. Единъ отъ другій примѣры и обычаи си заимствовать или унаслѣдвать отъ бащы и дѣды. Ето защо семейството неможе да опитоми врожденный варваризмъ и жестокость, а школата и църквата който впрочемъ, не ся зачитатъ за нѣщо цѣнно у бѣлгарытъ. Тогыва властѣта и сѣдилищата можытъ да опитомыжытъ народ-

нхтѣ и семейнѣ жестокость. Но и тамъ, въ нѣкои магистраты владѣе жестокосърдечность. Ще кажѣтъ, че пресата-газетарство бы опитомило читателитѣ си. Но увѣ! И тамъ ся проповѣдва жестокость! Така, единъ отъ най правителственнитѣ и най-насилственно распространитѣ българскы свѣрѣмненны органы, и, като спаситель на патронитѣ си отъ славянското и православно влѣніе върху тѣхъ, казва (брой 981/92 г.), че жестокостѣта была създала цивилизациѣтѣ. А на друго мѣсто газетаритѣ славословѣтъ, че владѣющата въ българіѣ конституція бы-ле бастонитѣ и сопитѣ, да трошѣтъ главы; че за българина друго не трѣба, освѣн да си орѣ нивицѣтѣ, да си копае лозицето, да плаща даждіѣта си, да мълчи и неразсѣж дава (ср. Писма г. Кисимова 92 г.). Когато е такава интеллигенціята у насъ сега, тя е была такава и при царь Симеона—грѣкобългарина по образование, който е искалъ щото и народа, като него, да стане отведнѣжъ хитѣрь грѣкъ отъ варваринѣ славянинѣ. Но семейный главатаръ и тогыва и сега има тоже повѣлителенъ гласъ да каже: „жена, глѣдай си хуркѣтѣ, мълчи и неразсѣждавай; чада, орѣте нивѣта и копайте лозѣта, а на меня не ми ся мѣсете въ управленіето; защото семейный обычай—законъ (конституція) сѣ за васъ моя бастонъ, сопа, камшикъ и шамаръ; бутуша или калныя царвуль!“

Хуманно, нравственно и безусловно подчиненіе главатаръ баца иска отъ другитѣ кѣщны, на които глѣда, като на свои помощницы или работницы въ неговѣтъ правнѣ фермѣ или кѣщѣ:—*семейна държава*, въ коѣто той е неограниченъ господарь иногда до деспотизмъ. „*Всичко е мое*“, казва жестокий, баца; на кѣщнитѣ „*вий сте мои, ще правѣж, каквото искамъ съ стокѣ, имотъ и съ васъ; ще расиродамъ, изямъ и исийѣж всичко, а васъ ще расидѣж и ще ви избийѣж, като исета; ще ви уловѣж за ухото, ще ви искарамъ на пазарѣ и ще ви продамъ* (това показва на римскѣтѣ отцовскѣ власть). *Не съмъ ли баща, всичко ще направѣж; кой може да мя сѣди, да ми боюрдисва и заповѣдва въ кѣщи и пр.*“

Нѣща, които сме ги слушали съ уши и по-вечето виждали съ очи и испытвали на дѣло още прѣди 30—40 год. въ обществото, гдѣто сме живѣли при съсѣды, родители и дѣды! Гдѣ е тукъ, прочее, равноправность и избирателно начало; гдѣ сѣ хуманныѣ основанія? Българското, при баща семейство, е далѣчь отъ да ся сравни съ „*славянскѣтѣ задругѣ*“. То е всецѣло патрірхално и едва ли въ нѣщо различава отъ римското семейно устройство. Семейныѣ людіе едвали ся удостояватъ въ годинѣтѣ веднѣждъ да посрѣщнѣтъ главатаря баща съ засмѣно лице. Бащата ся е явявалъ вынѣжгы намрѣщенъ и строгъ; никаква усмивка и никакъвъ умилень поглѣдъ къмъ никого въ семейството. Таквось — *милваніе, глѣзеніе* и цѣлдуваніе дѣца и внуки не сѣществувала. Дѣцата още отъ малкы ги плашѣтъ съ: „*бащата, дядото дохожда, бѣгайте отъ очитѣ му*“. Обыкновенно, кату по застарѣе главатаря, той ходи съ тоягъ; бие и наказва дѣца, внуки, сынове, снахы и дѣщери и супругѣ за наймалкы случайности; да му иматъ страха. Глѣчки нѣма, но понѣкога истязанія има. „*бийте ся, не ся карайте*“ (бѣлг. посл.) въ семейството е правило. Бащата глѣда отъ високо съ ужасъ на домашнитѣ; тѣзи пѣкъ съ страхъ и трепетъ го посрѣщатъ. Въобще, снахытѣ прѣдпочитатъ прѣзь цѣлѣ годинѣ да не срѣщнѣтъ свекроветѣ си главатари, освѣнъ на збора и курбана. Страхъ ги. Голѣмо е щастіе, ако нѣкоя отъ снахытѣ нѣкакъ-си ся докара да бѣде обычлива свекрусина. Но и тукъ домашнитѣ открыватъ нравственны или безнравственны причины; подозрѣватъ отношеніята. И иматъ право! Клевѣта было, подозрѣніе невѣрно, но все же сѣмнѣніе ся поражда. Това е твърдѣ естествено слѣдствіе отъ не еднаквы отношенія съ всицкы снахы и отъ неравноправно, а привилигировано положеніе на една само снахѣ въ семейството. Много тукъ завyesi и отъ характера на снахѣтѣ, и отъ нейный родъ и отъ мѣжа ѣ, който по характеръ е обычливъ бащи си.

При живота на баща главатаръ, въпросъ за равно-

правнoсть не става въ семейството. Само, когато бащата главатаръ умрѣ, тогава ся образува семейство отъ равноправни членове. Явява ся единъ видъ семейна и родова задруга съ равноправнoсть на членoвѣтъ: въ семейството ся явява по изборъ новъ главатаръ отъ помежду по-старытъ братя. Когато братята сж малкы, майката е главатаръ безъ изборъ; когато голѣмый братъ е на възраст, а другытъ маловъзрастны, най-първорoжденныя, или най-голѣмыя става главатаръ безъ изборъ. Тука има вече братска власть не така деспотическа, каквато бѣше бащинската. Това е врѣменна прѣемственна власть, до когато станжтъ пълноврѣстны вси чкы братя и ся образува въ семейството равноправнoсть въ всичко, та ся пристжпн кмъ обсжжданіе въпроса за главатаръ кому прилича да стане по изборъ или одобреніе. Обаче, до когато бащата още е въ физическж и умственнж силж, той е *чорбаджіята*; никаква равноправнoсть въ семейството не сжществува; никой отъ подчиненытъ нѣма права, а очяква милость отъ *чорбаджіята*, който въ нищо не е ограниченъ отъ домашнитѣ права и людіе, съ които той, по жестокостьтъ на своя характеръ, бы ся расправиль като башибузукъ — плангаторъ и както римскій господинъ съ своя робъ. Обаче, тукъ вече църквата ся намѣсва, духовенството ся явява съ увѣщанія, общината и добрытъ старцы съ своитѣ съвѣты, укoры, мъренія, наказанія, епитиміи до ограниченіе свободжтъ на главатаря баща, който бы прѣпълнилъ чашжтъ на своитѣ саморасправіи. Свѣтската власть предупрѣждава, а духовната увѣщава, та така ся обуздава жестокостьта на семейный главатаръ баща; благодареніе на църкватж и църковнытъ проповѣды, тамъ, гдѣто духовенството е разбрано, българското семейство почива, малко нѣщо, на по хуманны начала отъ римското. Като ся проучи римското съ българското, ще ся срѣщнатъ много еднаквости. Конечно, всичко зависи и отъ характера на бащата, у когото, по нѣкога, въ нѣкои семейства, ся срѣщатъ и мягкость въ отношеніята, и умилность въ поглѣда и усмивка въ говора. Но това е рѣдкость, коя-

то много ся вліяе отъ разсѣдителнѣхъ и добръхъ супруговъ на главатаря ; и, при всичко това, главатаря сѣ пакъ е строгъ въ икономитѣ си ; иска усиленъ трудъ, неустанно работеніе, повиновеніе, уваженіе и почитъ. Подобны семейства сѣ блаженны, тамъ е божіето благословеніе ; отъ тѣхъ излѣзватъ добры патріоты и държавници !

Обаче, когато характера по кръвъ у родителя е жестокъ, строптивъ и деспотическій, бѣлкымъ характера по кръвъ, безъ възпитаніе на чадата и домашнитѣ ще бѣде изведнѣждъ въ сѣщото врѣмя противоположенъ. Не ! Каквото сѣ виждали внукутѣ при дѣда-си и чадата при бащитѣ си, таквози тѣ ще правѣхъ и ще оставѣхъ прѣемство и по кръвъ на своитѣ чада и внуку, когато станѣхъ самоглавны отцы въ семейството си.

Българска. Прикаска общезвѣстна сѣществувала у българскитѣ, че едно дѣтс, като глѣдало, какъ баща му влѣчалъ дѣда му (баща си) съ кукѣ изъ двора мъртъвъ, помолило ся и то на баща си да нехвърля кукѣхъ, а да му ѣхъ даде на съхраненіе. Когато бащата попыталъ сына си, *защо ще ти е куката, невинното, но мъдро, по естество, чадо му казало : „че и на меня ще ми потрѣба, когато остарѣешъ, тате, да тя изтъружѣхъ и азъ навѣнъ отъ кѣщи и двора, както ты правѣши съ дѣда ми“.* Какво бы казали жестокутѣ бащи, газетари, сопадѣи и властели на това цивилизующе начало ?

Изъ сѣщитѣ семейства, съ подобны жестокости или мягкосърдечны главатарѣ бащи, ся образувать българскитѣ по селата и градоветѣ общины. Сѣщитѣ бащи избиратъ отъ помежду-си сѣ сѣщитѣ лица за личныя съставъ на общинѣхъ и управленіето. Персонала като е жестосърдеченъ, то и общината ще е таква-зи надъ населеніето. Таквы-зи сѣ повечето българскы общины, гдѣто вліяе чорбаджіята, учителя, бакаліна, кръчмарина и священника имъ тамъ. Малкы римскы господиновцы и деребеювцы ! Изъ подобны строптивы общины, ако ся състои държавата, на коѣхъ ся пълнѣхъ съ подобенъ личенъ съставъ-персоналъ управленія

и учреждєніята, тогьва българина ще ся назове цивилизаторъ (в. свобода 981/92 л). Слѣдователно, прѣзь всички вѣкове на своето сѣществованіе, българьтѣ и южнытѣ славяны едвали сѣ имали 25 % добры семейства, общинари и държавници! Ето защо, нашята исторія е пълна съ вѣтрѣшны неурядицы, крамолы и жестокости до самоистрѣбленіе между царе, князе, жупаны, воеводы, властелины, общинари, първенцы и военачалници. Добрата отхрана тѣжко е пушала корени въ семейството. И църквата не е била въ силѣ да укроти жестокосрдїето по христїанскій духъ и братолюбіе; защото и нейнытѣ служители не сѣ были отъ похвалнытѣ. Българскытѣ пословицы сѣ справедливо изникналы въ този случай: „*Шишката шишкѣ ражда*“ ако не ся култивира; „*крушата крушѣ ражда*“ и *тигра тигре ражда*“ — но и тѣзи растѣнія и животны подлежатъ на преобразованіе и опитомяваніе или ограниченія да не бѣждатъ вѣднѣтъ на челоуѣчеството. Само българското семейство си е останало, като прототипъ на римското; само българската община си е останала като египетското фараонство-непогрѣшима и неотстѣпна. Само българскытѣ частны, държавны и общественны служители и чиновници сѣ задръжели за себя-си римскій Епикуреизмъ, а точь въ точь жестокосрдїето на семейнытѣ си бащы главатары. Грубость на всѣкадѣ, и отсѣтствіе на всякъ утѣнченность.

Егоизмъ, безсърдечіе, грубость и развратъ е люлѣялъ българското старо общинарство, управничество, властелничество въ по-вечето вѣмьа, когато и най-малка частица отъ власть имъ е попадвала въ ръцѣтѣ. Діогеновцы е имало наистина, но тѣ сѣ были всѣкога вѣнъ управленіето и въ малко количество. Пѣкъ и тѣ, съ своѣтъ обутость, простотѣ, дивотѣ и наивность, сѣ ся търкаляли по най-украсенытѣ съ благоуханны цвѣты и растѣнія ливады, градины и дубравы, та разнебыватъ всяко добро, хубаво и идеялно съ своитѣ бѣчевы. Всѣкой ся е рѣководилъ отъ своитѣ личны, фузическы, матеріалны и идеяльны потребности, а никакъ не обръщаль вниманіе на обществен-

нитѣ и държавны потребности; мадреца, като діогена, си глѣда, да му нѣкой не прѣпрѣчи на слънцето и му направи сѣнкѣ. Безчувственностъ и отсѣтствіе на патріотизмъ и челолюбіе. Подобны общины и господарственны обути мадрецы дава българското семейство на държавѣ. обществото и народа, быле тѣ духовны, быле свѣтскы, за дѣятели. —

Както по-голѣмытѣ и по-малкы държавы и господарства по свѣта имать различни управленія и върховны власти, царе, крале, князе, султаны, императоры, прѣзиденты и т. и. съ ограниченъ или не ограниченъ власть, таквызи има и семейства, семейны държавы, главатаригѣ на които сѣ самовластны, неограничени, или ограничени съ власть распрѣдѣлена между всички възрастны и дѣеспособны членове въ семейството. Българина нарыча семейството и съ думата „държава, управа.“ „Добра му е държавата,“ или „Зла му е държавата. „Добра му е управіята,“ или „Зла му е управіята“ (тутушъ регуль) въ отношеніе къмъ вътрѣшното благоустройство, благосѣстояние и рѣдъ. Собственно държава ся нарыча семейството съ неговитѣ права, а управа ся нарыча рѣда и управленіето; въспитаніето ся нарыча „отхрана.“ Устроилъ си работѣтѣ, господарѣтѣ и чадата ся означава съ думата „наръдилъ и уръдилъ.“ И така, думитѣ „държава и управа (тутушъ, господарія) „сѣвмѣщаватъ въ себя-си управление, распорѣждане, владѣніе, устройство, благоденствіе, щастіе и нещастіе. За главатаря, който добръ господарува, казватъ, че *добъръ е господарь, кжцовникъ, домакинъ; добра му е господаріята-хозяйството.*“ И на опъко „не е добра“ . . . „Не ся допытва до никого, и не ся шита отъ никого, когато си върши, каквото иска,“ казватъ българитѣ за самовластенъ главатарь, баща. „*като ще захванѣ нѣкожъ работѣ, допытвамъ ся до калпакѣ-си.*“ казва главатаря неограниченъ. Той разбира за свой господарь само калпакѣ-си, т. е. главѣтѣ си, умозрѣніето си, които, като неможе да ги види, олицетворява ги въ *калпакѣ-си*, когото смѣква отъ главѣтѣ си и то гужда отпрѣдѣ-си, та ся разго-

варя, допытва или си обмыслюва, планира нѣщо, като осѣрѣдоточава очитѣ си въ калпака, който му е „*корона, власть*“ Българина властелинѣ дава голѣмо значеніе на неприкосновеный си *калпакъ*; защото, той му е власть и корона, твърдѣ скѣпа за него. Голѣмо уваженіе и значеніе ся отдава на новѣ и хубавѣ калпакъ, а съдранѣ и распукнѣтъ калпакъ прѣдвѣстява робство, нищата, бѣдность, Продалъ си казвать и *калпакъ*, т. е. всичкытѣ си права и власть, та останалѣ клѣтъ сиромакъ и нехранимайка, безъ калпакъ. Не, че е гологлавъ, но че ся е обезвластилъ, продалъ си коронѣтъ съ сѣ права и власть!

Напротивъ же, има главатары, които не ся допытвать до калпакъ-си, не ся съвѣтвать съ калпакъ-си, а съ женѣтъ си и домашнитѣ. Подобны главатары нѣмать властелинскій калпакъ, коронѣ, но иматъ другари, колеги. Семейството съ подобенъ безкороненъ главатаръ ся уподоблява на колегіялно учреждение, а онова съ главатаръ подъ калпакъ-коронѣ ся уподобява на единоличнѣ власть и учреждение. Въ единоличното учреждение главатаря прави онова, върху което ся е остановилъ при съвѣщаніето си съ калпакъ си. Въ колегіялното семейство главатаря нищо не обѣщава, на нищо не ся съгласява окочателно, и нищо не захваща, прѣди да ся съвѣтва съ женѣ си и другаритѣ и синове и братя въ семейството. Когато му ся поиска нѣщо, или ся попыта за нѣщо, или му ся прѣдложи нѣщо, той вынѣгы ще отговори: „*да ся разговоримъ въ кѣщи, да си помислимъ, че да видимъ,*“ т. е. той съ кѣщнытѣ скупомъ да съставѣтъ съвѣтъ. Отъ тукъ ся разбира, че главатаря бива или монархъ, самодѣржавенъ, или неограниченъ съ власть, осѣрѣдоточена въ главѣтъ му, въ калпакъ-ѣху коронѣта му, които носи на главѣтъ си, или бива конституціоненъ ограниченъ монархъ, който управлява колективно семейство, по правилата и обычаитѣ семейны.

Слѣдователно, отъ системѣтъ на управленіето зависи и характера на главатаря. Но характера на главатаря не може да произвежда системѣ отъ само-себя-си. Заради то-

ва, хуманны начала има само въ коллегіалнытъ семейны управленія. А въ единоличнытъ семейства хуманнытъ начала ся въвеждатъ само въ онѣзи челяди, задругы, въ които христіанството, прѣзъ своитѣ разсѣждителны духовны проповѣдницы, е успѣло да ся въдрузи, та постепенно умѣкотява жестокиѣ нравы, обычаи и правила семейны. Священника и кръстника, които сж добръ просвѣтены и като добры пастыри, поставили сж много българскы семейства и главатари върху хуманны и равноправны кѣщны правоотношенія. Тамъ же, гдѣто бащыѣ не ся быле добры христіаны, гдѣто Евангелското ученіе е неизвѣстно, гдѣто отсѣжствова наботность и съблюденія на църковнытъ прѣдписанія, обряды и правила, тамъ бащыѣ и по сіе врѣмя сж деспоты, патріарсы строптивы, безсърдечны и жестоки. Дѣцата на подобны родители сж унаслѣдвали сичкыѣ качества на жестокой характеръ за дома си, за ближныѣ за общинѣтъ и държавѣтъ. Каквыто сж бывали въ исторіѣтъ и бывать нѣкои управници и властелины жестоки за народыѣ си, таквызи има и *paterfamilies* за домашныѣ си. Едно прасило, една отхрана-*нехристи*!

Отъ това ся объясняватъ потрясеніята на българскыѣ и югославянскы царовища, за които говори исторіята, и които виждаме прѣдъ себя си и по сіеврѣмя (сърбо-българія) И дѣйствително, да кажемъ пакъ, че каквато е бивала власта и характера на бащата главатаръ въ българското семейство, съ подобнѣ власть и характеръ сж бывали българскыѣ общинари и държавници прѣзъ всички вѣкове на сѣществованіето, отъ когато ся знае за българскы и другы славяны въ свѣта—т. е. още отъ VI в. прѣди Р. Хр. до днесъ, или и отъ троянскыѣ походы на българскыѣ гръко-славяны!

Жестокия характеръ и грубыѣ обръщенія на самовластный баща главатаръ съ подвластныѣ прѣдизвыкватъ часты домашни сѣѣны; борбыѣ между кѣщныѣ и главатаря за облегченіе и разширеніе правата на подчиненыѣ сж непрѣкъснѣты; проявяватъ ся стремленія къмъ свободѣ водвореніе на права, които охраняватъ челоувѣческото до-

стойнство на угнетенытъ народы и люде въ семейството. Тамъ, гдѣто набожността и християнството сж ся забѣлѣзвали като примѣрны, и тамъ самовластный главатръ не ся е умѣкотявалъ къмъ своитѣ домашни равномерно (срав. х. Атанасъ: типъ у Слъный 1891 г.). Забѣлѣзва ся почти вѣсѣду, че бащата, колкото е жестокъ къмъ вси чкы другы, толкова бива благонаклоненъ къмъ нѣкой синъ, дщериъ, снахъ или внукъ. Тѣзи привилигированы членове въ семейството ся явяватъ като посрѣдници и ходатаи за уравненіе недоразумѣніята или изпълненіе своитѣ родителскы обязанности отъ странъ на жестокий главатаръ къмъ безправнытъ му и въ немилость паднали подчинены. Характера у нѣкои главатары, по наслѣдство прѣдаванъ, бива до таквѣзи степенъ сиронтивъ и жестокъ, щото неможе да ся прѣгъне отъ любимцытъ му въ дома, ако недойдѣтъ съсѣдытъ, священника и кръстника да увѣщаѣтъ обореваемыя отъ злъ духъ баща главатаръ и добъръ по виѣшность християнинъ. Всичко зависи отъ характера и крѣвѣтъ, на които сж необходимы цѣлы поколѣнія и столѣтія, за да ся смѣгчѣтъ и вчеловѣчѣтъ. Естествено е обаче, че жестокото обръщаніе на общинари (кметове) и държавници (воеводы, князе, министри, управители) съ семейнытъ главатары при изпълненіе общественнытъ и държавны тягобы, права и обязанности, — въдворява сѣщъ жестокость и въ характера на семейнытъ главатары, които така сѣщо грубо и жестоко ся обръщатъ съ домашнытъ си, както ся обръщатъ съ тѣхъ по-высокытъ властели: кметове, полицей, попове, учителя, и т. д. Тѣ взаимно си вліяѣтъ на характеритѣ: „улови Ивана, та удари Стояна“ (бълг. послов.); тѣжкытъ, неравномѣрны, несправедливы и партизанскы тѣглила, грубости, безправія и т. н. сж докаралы българина до отчайваніе и умопомраченіе; той глѣда на всичко съ недоувѣріе и вижда, че вездѣ вси чкы го мѣчѣтъ, прѣслѣдватъ онеправдаватъ и грабѣтъ честытъ му, имота му, труда му и любовьтъ му, та и той неможе да има мягко сърдце ни то благъ душъ въ дома си.

А всичко това отъ какво произхожда и гдѣ си води началото, щото българското семейство да ся управлява отъ такыва главатарѣ сѣ съ жестокъ характеръ? Причината е въ элементитѣ, отъ които ся съставлява българскія народѣ. Българитѣ сѣ погълнали въ себя-си много нарожденія отъ чужды народности и племена: узы, (чърны българы, гагаузи) турцы, татары, монголы, ногайцы, ченгизовцы, вогулы, остяки, чуди. онбры, угры, команы, гръко-римляны, албанцы, трако-илирцы, македонцы, авары, черкези, цинцары, каракачаны, сургучи, юруцы, келты и пр.

Всичкы тѣзи варварскы и дивашкы иноязычници, и, особенно, чернытѣ българы завоеватели, византійцы, турцы и пр. сѣ привнесли голѣмъ смѣсъ отъ своитѣ стародавны суровы общественны и домовны привычки и обычаи; особено же гръко-римскытѣ семейны нарѣдбы много сѣ послужили за разстройство на първобытнѣ хуманнѣ славянскѣ семейнѣ общинѣ, задругѣ, челядь, та ся е образувала единъ видъ нова форма семейна власть, която е влѣзла въ основаніята и устройството на българското семейно общжитіе при баща главатарѣ, подобна или близка на римскѣ тѣ *paterfamilias*. Балканскія полуостровъ, и особенно българскытѣ градове сѣ быле пълны съ армянско, гръцко, цинцарско и еврейско населеніе, което е играло първенствующѣ роль при двороветѣ на князе, воеводы, болѣры, и въ управленіята държавны и общественны, и въ търговчинѣ и вездѣ; тѣ сѣ быле аслѣ цивилизаторытѣ, които съ своето жестосърдечіе и егоизмъ сѣ възбуждали у семейнытѣ главатарѣ грубъ индивидуализмъ и матеріялизмъ, върху които почива българското общество и семейство. Че това е така, свидѣтелствова и в. la Bulgarie, издаваемъ отъ не българинъ-славянинъ, а отъ иноязычникъ и иновѣрникъ арменинъ, който дава отеческы (?) съвѣты на българскытѣ студенти—университанты, да си глѣдаты училището (?! че училище ли е университета, или нѣщо по-выше? (ср. Прогресъ бр. 7. 8/92 г.). Е, когато днесъ въ исхода на XIX в. въ свободнѣ българіѣ единъ газетарѣ чужденецъ мѣмри былъ

гарекътъ ученъ младежъ да не мысли за волности народны, то какво сж правила подобны чужденцы въ турско врѣмя и въ по-стары врѣмена? Измахвали сж тогыва съ сопы, да напарѣтъ българина, да бѣде жестокъ и гешефтарь, а не идеалистъ политикарь! По сръбско-българекътъ войнѣ Маджитъ паша, казвать, былъ съвѣтвалъ българьтъ да си глѣдали работицътъ, а не да мыслижтъ и ся незанимавать съ политикъ: то было: *царска (султанска) работа, а не на подданицытъ*. Такыва сж проповѣдитъ и на онѣзи газетари, които ся считатъ за либералны и които ги мыслижтъ ужъ за органы на либералнѣтъ партіи, и които обычествовать да давать съвѣты на правителството, което тѣ-газетаритъ считатъ като тѣхно привелигировано либерално правителство. Тѣзи газетари подбуждають своитъ партизаны, т. е. които имъ приѣмвать и четжтъ вѣстницытъ, да трошѣжтъ главытъ на онѣзи, които сж противъ тѣхнытъ либералны ужъ начала. Ето какъ ся спѣва народныя волень животъ отъ вѣковый либерализмъ, който ся потава и въ българското семейство при главатарь баща. Причинытъ сж:

Еще по врѣмято на македонското величіе, Балканскія Полуостровъ е былъ испъстрень съ населеніе отъ разны на родности и племенности. Имало е разны народы по-видны и до 27 славянскы племена. Смѣшеніето на народы и племена тогыва, както и до сега, тукъ и тамъ (България—Македонія) е было на модѣ. И македонцытъ и римлянытъ сж населявали своитъ завоеваны провинціи съ славянско поробеное населеніе, та сж го смѣсвали съ владѣющето и господствующе свое населеніе. Сжщо и тракійскытъ племена сж были разнородны. Главното населеніе на старѣ Тракіи (отъ Дунава до Адриатика) ся състояло отъ двѣ великы племена: *русооко* и *чърнооко*-русокого и чърнокого (брюнеты и блондины). Тракійскытъ черновласы, чърноокоы и смугли (смедь, есмерь) племена сж были прѣдкы на скипетарытъ — албанцы, а тракійскытъ русовласы и сивоокоы племена были прѣдкы на славянытъ, които тогыва още населявали Балканскія Полуостровъ. Народытъ и языцытъ така сж ся

быле смѣсили, щото е станжло невъзможно да ся опрѣдѣли гръцкія языкъ отъ славянскія по чѣрноморскытѣ прибрѣжія и колоніи гръко-скитско елинскы. Сжщото е было и по градоветѣ на Балканскія Полуостровъ, гдѣто е прѣобладавалъ единъ языкъ въ нѣколко народности. Спорѣдъ Економида сходството между славянскій и елинскій языцы было неоспоримо. Заради това Овидій лѣсно можалъ да изучи славянскія языкъ на готосърматытѣ. Смѣшеніето народно докарало и смѣшеніето язычно, та образovalo новы племена съ новы характеры (бългaры, гърцы, гагаузы, ромжны и пр.).

Извѣстно е, че старытѣ жители на Балканскія Полуостровъ сж были извѣстны на историцытѣ подъ общо названиее—имя: *Тракійцы*. Тѣ были господствующій народъ въ онова врѣме. Славянытѣ сж живѣли тоже съ тѣхъ, до тѣхъ, или смѣсено съ тѣхъ отъ пaмти вѣка — или же тракійцы е означавало и славянинъ, които сж ся дѣлили на безчисленно множество славянскы племена: *крывичи, мязи, волинцы, кутичи* и пр. За тѣзи славянскы племена ся говори, че ся отличавали съ чистовравіе, трудолюбіе; были бѣдны, но икономны, отважны и неустрашимы въ боюветѣ. А г. Скандеръ-ага въ la Bulgarie иска да удуши славянскытѣ живостность у българскытѣ студенты (ср. Прогрeсъ 7. 8/92 г.). Балканскытѣ славяны вѣрвали въ безсмъртіето на душытѣ; вѣрвали въ надгробныя животъ при *замълка* (ср. Херодотъ IV. 94; Хораций I. III; Савелевъ 260). Племената *бтсы* ся славяли съ разбойничество и грабежъ (ср. родопскытѣ до сега помацы славяны, кърджалии и пр.). Гетскытѣ племена (*Бужены, Кутяны Бугары*) были извѣстны съ своытѣ храбрость и земледѣліе отъ р. Бугъ (Ингуль рѣка при гр. Николаевъ впада въ р. Бугъ. Ингуль, жгълъ, уголь, буджакъ, кжтъ, рогъ, бужанъ, буганъ, означава се сжщото, като бълга, болгар, буга, българинъ-болгаринъ бугаринъ) до гр. Бургасъ. Херодотъ гы хвали, че тѣчали добры платна; обычаитѣ, облѣклата и оржжіята имъ были сходны. Бръсняли си главытѣ и перчень-кыкж оставяли; старцытѣ носяли брады, както до сега по тузлука гаджелытѣ — стары потурчени

трако-българи; носяли доламы (кавады) до колѣнѣтъ, прѣпасаны съ поясъ (антеріи, джубета); намѣтали аба, сетры (palium militare) кожухы; обували бутуши и носили лѣсичи калпацы (ярешкы, ягнешкы, куческы, котинкы, зайческы и пр?). Женытъ носили на главытъ си бѣли махрамы (кърпы, басмы у полянцытъ, шопытъ и балканджіитъ), забрадены, или чумбери; на дългытъ си дрѣхы женытъ запършвали скутытъ и ги привързвали съ поясъ на кръста си, за едно съ дългытъ рѣкаве, както и до сега по балкана, поликраище, свищовско, русненско и пр. ся носѣхтъ. Тѣзи така изобразены тракійскы жители сѣ оставили отъ своитѣ нравы обычаи твърдѣ много множество, което ся срѣща въ българскытъ семейства.

Спорѣдъ дълговрѣменны наблюденія върху домашныя бытъ, като ся обърне вниманіе върху отношеніята на лицата, които съставлявать семейството, дохожда ся до заключеніе, основано върху дѣйствителны и провѣрены явленія и факты, че бащата като главатаръ на семейството въ упражненіе своѣхъ власть, ся прѣдставлява самовластенъ. Само той е пълноправенъ, независимъ и неограниченъ господарь въ семейството надъ лицата, отъ които ся образува семейството и на всичкій семеенъ имотъ, като ли че е ужъ лично неговъ, а въ сѣщностъ семеенъ на всичкы; българинъ главатаръ въ нищо неотличава отъ турчинъ главатаръ въ семейството. Всичко е на главатаря: „*вся моя и ваия, моя сѣхъ*“; „*всичко и вы всичкы сте мои*“. Нито сынъ, нито су-пругата, нито дщерята, нито снахата, нито нѣкой другій въ семейството нѣма право да има свой peculium, свое лично приобрѣтено въ собственность движ. и недвиж. имущество. Кой каквото е придобылъ отдѣлно, намѣрилъ, получилъ въ даръ, зестръ, по печалъ и т-д. внася го въ общѣхъ имотнѣхъ масѣ, като принадлежность на цѣлото семейство. А вслѣдствие на това, главатаря му е и управитель-распорядитель и властелинъ неограниченъ. Това ся обяснява така: попеже лицето, което е приобрѣло право лично върху отдѣлно имущество (peculium), принадлежи ка-

то закрѣпостено къмъ семейството, всичкото негово приобрѣтеніе, както и труда сж за въ ползж на семейството. Отъ тукъ ся вижда, че семейный подвластенъ членъ въ нищо ся неотличава отъ римскій робъ въ гражданственность и имота е собственность на семейството, а не на личноститѣ. Всички домашни сж като робы неробены, като имотъ и ораждія, чрѣзъ които ся работи, печели и придобыва семейный имотъ за семейството и главатаря-бащата, който по нѣкогаждь безконтролно ся распорѣжда съ всичко: съ имотъ, дѣца, домашни и пр. Той продава, купува въ по-вечето случаи по своѣхъ волю; държи или пѣди домашнитѣ сѣ пакъ по своѣхъ волю. Но по мѣстный обычай, той е сѣ така сжщо ограниченъ отъ семейството; неможе да ся грыжи лично за себя си. Той само управлява домашнитѣ, храни, отгльдва, облича, зестросва, и прави имъ отдѣлны жилища-дрѣхы, украшенія, нанизы, свадбы. зборове, води гы по мѣнастири, хора и пр.

Вечь сме спомѣняли, че семейната челядь е подчинена всецѣло подъ безконтролнѣтъ власть на баща главатарь. Управление властью съотвѣтствова на бащиный характеръ. По праву, и обычай и прѣданія, той е пълновластенъ, и прави каквото си иска; обаче, при упражненіе своитѣ права, той много пяти ся рѣководи и отъ справедливость, благоразуміе, разсудительность милосердіе и челоуѣколюбіе, особенно, когато има мягкъ и сносенъ характеръ. Отъ това, щастливы сж онѣзи домашни, които иматъ главатарь баща съ добръ характеръ по милость, правдѣ, либовъ и мѣдрость, т. е. съ истенско христіянско благочетіе. А има и таквызи бѣлгарскы и славянскы семейства твърдѣ много. Забѣлѣзано е, че семейството подъ главатарь баща съ добръ характеръ сж славянско происхождение: *сивоокогы, русокоси* има и съ *кестяновы космы и очи*.—Нещастны сж онѣзи отъ роби по-вече, които сж подъ властью на строптивъ, лють, несправедливъ, и скѣперникъ небогобояливъ главатарь баща: появленіето на таквъ баща въ кѣщи произвежда страхъ и трепетъ на домашнытъ му. Таквъ баща всѣкогаждь повторява да у-

грожава, че като туку влѣзе въ двора, всички трѣба да го посрѣщатъ съ трепераніе отъ страхъ, особено жената му. Фанатика Х. *Атанасъ* избилъ цѣлото си семейство, а чорбаджіята Х. *Киро* былъ само чадоубіецъ (*Сильный два портрета* 1891 г.) А подобни, като тѣзи гы има множо въ българско. Забѣлѣзано е, че подобни бащи главатарѣ съ жестокъ характеръ, сж българско смѣсено происхожденіе, т. е. отъ такъвъ элементъ, въ който има много грѣкоримска, монголска и неславянска кръвь съ смолисты чърны очи и чърны косы. И по характеръ и по външность много лесно ся познаватъ славянитѣ отъ неславянитѣ българо-сърбы на Балканскія Полуостровъ. И по сіе врѣмя слияніето и асимилацията между двѣтъ народности, нарожденія отъ разнородны елементи, не сж си свършили процеса; не сж ся прѣродили и изродили още окончателно чрѣзь бракасьчетаніе (прѣкръщиваніе мръстеніе—броженіе—прѣваряваніе) и съвмѣстно съжитіе. И роденото отъ славянкж съ неславянинъ, има характеръ, неславянскій. Намъ какъ, че неславянскія зародишъ, като ся появи на свѣтъ божій въ по-вечето случаи, наддилява надъ славянцинтж съ лукавство, хитрость, жестокость, грубость и рыскованность (дзесурадликъ). Даже въ едно семейство дѣцата, родены отъ единъ баща и една майкж, сж уподобяватъ по характеръ едни на бащата, други на майкжтж, когато сж разноязычны, разнородны и разноплеменны (катърчета),—т. е. славянство съ неславянство (мелезь). Грѣкоримскій грубъ и жестокъ до барбаризмъ характеръ надвива надъ мягкія характеръ славянскій. Вижда ся, че това е слѣдствие на дългото робство, славянитѣ, подъ грѣкоримляны, монголы, татары и турцы да иматъ врожденъ страхъ отъ извѣстнитѣ имъ жестокости надъ робытѣ си. Когато грѣкоримлянина наддилява съ ухитренія и лукавства, съ бистры измыслицы и съображенія, славянина наддилява само съ своѣтж многочисленость, дълготърпѣніе и упряmostъ въ пазеніе своето. Тѣзи двѣ начала и до сега ся борѣтъ за прѣобладаніе у Българіѣхъ и Сърбіѣхъ.

До колкото славянското семейство е чистосърдечно,

откровенно, гостеприѣмно, услужливо, наивно и съ характеръ отъ добры качества, милосердно и челоуколюбиво, до толкова неславянското българско семейство е жестоко характерно, спорѣдъ както го описахме. И това е вѣрно.

Обаче, правата, обязанноститѣ и властѣта на милостивый или жестокий главатарь баща не ся различаватъ; тѣ сж еднаквы. Има различіе само въ начина на упражненіето имъ и въ отношеніята къмъ подвластнытѣ. Но да ся каже, че главатаря на българското семейство бы былъ автократъ въ дома си и въ семейното хозяйство и че не ся подчинявалъ на обычаитѣ, законитѣ, вѣржтж и прѣданіяга отечественны, общинны, семейвы, задругарны, родовы и племенны, това бы было въ высшѣхъ степенъ рискувано и прѣкалено. При съвмѣстно живѣніе съ баща, всички сынове съ женытѣ си, чадата си и внукутѣ си, съ цѣлото привнесено тѣхно имущество, тѣ сж подвластны на бащата главатарь; тѣ нѣматъ нито земя, нито зданія, нито другж подвижность на свое имя. Всичко е записано въ общинжтж и църквжтж, въ актове и учрежденія върху имято на бащата главатарь, свекъръ, дѣдо, който плаща даждіята и ся явява като прѣдставитель да защищава интересытѣ и лицата на подвластного му семейство прѣдъ общинж, държавж, учрежденія, кото сжщеврѣменно той самъ е и отговоренъ прѣдъ духовнытѣ и гражданскы власти за всички подвластны, които бы ся въ нѣщо обвинявали. Въ повечето случаи, той изпълнява постановленіята на властитѣ надъ подвластнытѣ си; чрѣзъ него ся правжтъ мѣмранія и той носи нравственжтж отговорность прѣдъ селяны и общинжтж за прѣдосждителнытѣ дѣянія на своитѣ подвластны: той бива посраменъ и той похваленъ за добржтж или злж нарѣдбж въ семейството му и добржтж или злж отхранж на челядѣтж; за доброто или злото управление семейството и хозяйството. Единъ видъ малка община и малка държавица е българското семейство въ ооношеніе къмъ другы общины и държавы. Когато ся случи да ся арестува подвластныя, то заради него арестува ся главатаря, было за

прѣстѣпѣкъ, было за дългъ и пр. а когато става нужда да ся накаже съ тѣлесно наказаніе подвластный отъ публичнѣтъ власть, то непрѣменно това ся извършва въ присѣдствіето на бащата главатарь и въобще на който бы главатарь отъ семейството, къмъ което е привързанъ виновный, за виноватытъ отъ семейството отговаря прѣдъ общинскій сѣдъ главатаря. Това право съогвѣтствова на римскытъ законы и при наказаніето на роба, и на международнытъ обычаи, когато ся наказва и сѣди чуждостранецъ, да присѣдствова патрона, господина или неговото консулско началство. Това ся е пазило строго въ турско врѣмя и въ по-стары врѣмена: по гражданскы сѣдбы пазы ся и сега: главатаря само ся сѣди и отговаря за домашни земаніе—даванія.

Само въ найновытъ врѣмена сыновѣтъ захвачхх да имать свое имущество — *rescuium*, пріобрѣтено по дареніе, наслѣдство или зестрѣх отъ женытъ си. Обаче и това имущество влѣзва въ общѣтъ масѣ и ся обработва за общѣ ползѣ, безъ да ся глѣда на чіе имя е записано въ общинѣтъ по емляшкытъ книги. Главатаря баща ся ползува и съ него, безъ право да го отчуждава, спорѣдъ новытъ нотаріалны законы. Но по селата и сега ся практикуватъ старытъ обычаи, щото каквото донесе снахата, записва ся на името на бащата главатарь и въобще на главатаря семеенъ, който му плаща даждіята като имотъ общъ на семейството; защото, както сме казали вече, той е далъ прѣдъ, баба-хакъ или обуца и откупъ за снахѣ си на нейный баща или главатарь въ онова семейство, изъ което е излѣзла и снахата. Слѣдователно, българската бащина власть твърдѣ малко отличава отъ древнеримскѣтъ по личны и имущественны правоотношенія и *rescuium*. Сѣдѣтъ бащинѣ правовѣ власть сѣ ѣхъ поддържали и византійцытъ, и турцытъ и духовенството за това, да нѣмать главоболіе съ много лица въ едно семейство, а само съ неговый прѣдставитель главатарь. Отъ тукъ произлѣзва, че въ исчисленіе населеніето сѣ быде писаны само главатаритѣ семейны (нуфузи), а не всич-

кы лица въ семейството, гдѣто тѣ поиѣкогаждъ достигать отъ 2—40/50. Даже и слѣдъ смъртъѣ на главатаря, ако не ся распадне семейството, по общинскыѣ книги стои се пмято и прякора на старыя бывшій главатарь. Въ църквѣ священника записва и спомянува: „помяни господи *Ивана и Мариѣ* съ домъ и чада“, което показва цѣлото семейство. Вѣрваме, ще ни възразѣтъ, че говоримъ за отдѣлны случаи по свои ограничены наблюдѣнія, както сѣ ни възразявали, даже за лѣжливы искаравали, нашитѣ описанія и съобщенія въ сборницыѣ на Чолакова, Богишича и др.

Бълѣжка. Нѣкои отъ по-новыѣ и по-млады наши учены, които или не сѣ туземцы, а пришелцы отъ 1880 г. насамъ, или сѣ излѣзли на 15/20 годишнѣ възрастъ изъ Българіѣ по науки, безъ да сѣ живѣли въ народа по селата, а само по книгѣ (исторія—географія) знаѣтъ Българіѣ и то по малко отъ колкото европейскія животъ, като высокы и авторитетны чиновницы (адвокаты, сѣди, министри, прокуроры и пр. пр.) юристы и неюристы си позволихъ да ны заподозрѣтъ и обозвѣтъ *волнодумцы*, за гдѣто сме измысливали ужъ небивалицы въ народныя животъ по правоотношеніята му, въ които, като народъ, казватъ и мыслѣтъ тѣ, още дивъ варваринъ, суровъ и грубъ, неможе да има подобны европейскы нѣща: т. е. нито правовы обычаи, нито семейства, нито задругы, нито права, нито писаны и неписаны законы, за каквыто ный сме пишали и говоримъ! Не ще дума, че историцыѣ по българското право, като изслѣдователи на народныя животъ, който е сѣ сѣщинското му право и като старинари-вѣтхари, ще отдаватъ това на невѣжеството на онѣзи новаци юноши и пришелцы, които, въ своето кратко прѣбываніе по Европѣ за наукѣ, а въ Българіѣ като чиновницы, неуспѣвши още да истоплѣтъ чиноветъ и столоветъ,—че тѣ твърдѣ малко сѣ успѣли да изучѣтъ не само отечественното си право и народно бытіе, но и европейското сложно историческо право; защото до скоро за тѣхъ и Българія и Славянството сѣ были непознаты. Тѣ само едно знаѣтъ, което и Хегель е казалъ за подобны новаци-неофиты, като живѣхъ въ Българіѣ и сѣ на чело нѣгдѣ или вездѣ присѣщы.

тѣ ввеждатъ и вкарватъ въ демократическѣ и консервативнѣ Българіѣ само чужды и чужды, и сѣ чужды вѣянія и законы — не че сѣ гы испытвали и провѣрявали въ добротѣтѣ, но защото и тѣ сѣ като тѣхъ новы и чужды за странѣтѣ по възраст и изученіе на родното житіе-бытіе

Ный быхме възразили на научнѣтѣ критикѣ, че подобны отдѣлни случаи отъ жестокы бащы главатары сѣ толкова быле близу до насъ, толкова сѣ быле множко и до толкова дывашкы, щото достыгнѣли бы 90 на стотѣхъ (90 %). Че кой нашъ съсъдъ не е бывалъ такъвъ баща до неограниченъ деспотизмъ почти въ дома си? Че кой селянинъ или гражданинъ въ Българіѣ не ся е подвизавалъ съ юмручно и сопаджійско право надъ своитѣ домашни? Малко-ли сѣ сѣсны отъ сблѣскваніе, сбиваніе, испяжданіе и убиваніе въ семействата? Има бащы — военны, които сѣ трышвали малкото си дѣтенце въ земѣтѣ; защото было плачяло и го беспокояло — т. е. и то въ зародыша си въспрѣло бащинѣтѣ си жестокость. Дѣтето ся прѣсва и умира, а бащата, даже прѣдъ когото трѣба, не ся извинява и не проси прощеніе (пр. ротмистръ българинъ въ кишиневъ, россія). Ный ще обърнемъ вниманіе на славистытѣ и върху събытіята и фактоветѣ, на които сме бывали очевидцы тогыва, когато сѣ ся случавали. За това ще ся говори по-послѣ. Но за куріозъ ще спомянемъ, че единъ българинъ учитель, завързалъ же нѣтѣ си въ чуваль за да ѣ хвърли въ р. Ломъ. Срѣщнали го и отървали жъртвѣтѣ. Другій испяжда по срѣдъ лють зимѣ болнѣтѣ си женѣ нощѣмъ на двора и пѣтя. Осжидихъ го за това на мѣсяченъ затворъ (гр. Руссе). Другій караль дѣцата си и женѣтѣ си всекій вечерь да му играхѣтъ гладны, голы и босы, послѣ гы биялъ и испяждалъ на пѣтя (Свищовъ); Единъ лѣсковчанинъ убилъ женѣтѣ си, когато мажела кѣщѣтѣ; другій уби дщерьѣ си по харманъ (Лѣсковецъ). Единъ убива баща си съ бравѣж и женѣ си съ анадоть (Долня-орѣховица) и пр. Това не сѣ отдѣлни случаи, а часты. Отъ исказаното до сега, като ся провѣри, може да ся дойде до убѣжденіе, че семейната бащина власть

въ по-вечето случаи е жестока до нѣмай-къдѣ, но търпима по обычай, като обыкновенно явление. А бащи по градоветѣ има да сѣ испѣждали и напущали законны жени съ по нѣколко законны дѣца, че да прибиратъ блудници — конкубинаты и да прараждатъ отъ тѣхъ други незаконны дѣца, безъ да ги мѣри духовната, гражданска и общественна власть.

Бащата главатарѣ, като енекуреецъ римлянинѣ, глѣда на подвластнытѣ си като на сѣщества отъ другѣ категоріи; често ся показва, че ги прѣзира въ къщи като безправны и нехѣдрны слугы; между него и подвластнытѣ сѣществувѣ видимо различіе по внѣшность; защото само главатарѣ ся мысли за достоенѣ да управлява и събира богатство, а слѣдъ смъртьртѣ му всичко щѣло да ся разыпе отъ неспособностѣхъ и недостойнството на сыноветѣ му. Така той често мѣри, когато заповѣдва на семейнытѣ да извършытъ това и онова. Той глѣда само да ся състави семейно богатство чрѣзъ безмысленѣ грубость и усилены трудове за да ся слави семейството, а нѣкъ той да ся наслаждава идеално при-живѣ отъ имотѣ, славѣ и многолуднѣ челядь; другытѣ да му ся повинуватъ на искусството, распорѣжданіята и поукѣхъ. Слѣдъ него, който остане за главатарѣ да помянува и да прави сѣщото и да го оставя и прѣдава на чада, внуку и правнуку. Българското семейство въ икономическо отношение ся уприличава на дружество, асоціациѣ и задругѣ изъ родѣ въ родѣ и изъ поколѣніе въ поколѣніе. И дѣйствително, голѣма линія отдѣлява главатарѣ отъ подвластнытѣ, като че ли първыя е директоръ-управитель, прицелецъ завоеватель, вторытѣ наемны, паищницы, или завладѣны и безправны роботы. Истина е, че въ отношеніе къмъ вънкашній свѣтъ, съсѣды, роднины и пр. всички подвластны тоже отъ своѣхъ странѣ добръ и охолно живѣхъ, като ся наслаждаватъ съ семейнытѣ блага, богатство; бащата ги покровителствова, мѣдро ръководи и имъ позволява да живѣхъ, както подобава на

лица отъ добро и богато семейство. Въ тѣзи нѣща жесто-
костѣта си нѣма мѣстото, а благородіе.

Но всичко това ся прави подъ покровителството на
главатаря баща ; той имъ позволява и ся радва, като вижда,
че на неговытъ дни, неговытъ подвластны добръ ся поми-
нувать, почитать и наслаждавать при сношеніе и общеніе
съ вънкашній міръ-свѣтъ. Бащата е консерваторъ ; той и
да ся показва самовластенъ, обаче, пази имота и живота
на всички ; неотчуждава, а глѣда да умножава, за да го ос-
тави наслѣдство на подвластнытъ слѣдъ смъртътъ си. И
обычай не е, и позорно е да распилява семейныя си имотъ
по своѣхъ капризѣхъ волю, безъ вопіющъ нуждъ ; рѣдкость
е распиляваніе на семейный имотъ при живъ баща гла-
ватаръ. А това е, което държи подвластнытъ въ безмолвно
повиновение ; тѣ знайтъ, че безъ строгость никой не бы при-
выкнѣлъ на труднѣхъ селскѣхъ работѣхъ. И че всичко, което
ся изработва и припечелва, то, когато и да бѣде, остава
си общо достояніе на семейството и на неговытъ членове,
а не ся распилява въ други семейства вопреки обычаи. об-
щественный рѣдъ и общо съгласіе по необходимѣхъ нуждѣхъ.
Това е за селянытъ бѣдѣща надѣжда и облага отъ иконо-
мическѣхъ точкѣхъ на зрѣніе, Обаче, удивително е това, че и
най-образованы въ Европѣ българи (ученикъ, студентъ,
чиновникъ, воененъ) ся отличавать съ своѣхъ природена гру-
бость, жестокость, рѣвность и зависть не само до ко-
гато сѣ въ Европѣ, но и когато ся върнѣтъ въ българско
и станѣтъ бащи, главатари и чиновницы сѣ сѣ такива гру-
бы безпощадны, като родители си !

III

Отношеніята на главатарь и въобще мъжъ къмъ законнѣжъ женѣ и имота ѣ въ семейството.

Въ българското семейство понѣкогаждъ ся случва, що-то отношеніята между законно-брачнытъ мъжъ и женѣ да не сѣ до тамъ похвалны и равноправны. Мъжа кату-туку ся ожени, поглѣща всецѣло женѣтъ съ всичкытъ нейны права и прѣимущества. Той по обычай ѣ лишава отъ нейнытъ личны и имущественны права още кату-туку ся обвѣнчяе; мъжя прабира женѣтъ подъ своѣхъ власть—супружескы рѣцѣ — *in manu* не само тѣлеснытъ и личны, но и имущественны нейны права. Жената сама ся счита за безправнѣ, прѣдана въ рѣцѣтъ и властѣтъ на мъжа да ся ползува съ неѣ както му ся иска безъ ограниченіе; и тя не смѣ да ся съпротивлява, нито да възразява, нито да обсѣжда мъжовытъ съ неѣ постѣпки — тя е *робыня*, *нѣма-нѣмица*, нарѣчена безпрѣкословно да ся повинува, като рыба безгласна, мъжу си. Причинытъ на това ся крыѣтъ въ самото общежитіе; защото жената, като мома, прѣди да стане булка (невѣста), расте подъ домашній строгъ надзоръ на баща-си и майкѣ си и въ повиновеніе на всички мъжки въ семейството, естественно, че съ непонятенъ страхъ влѣзва въ новото семейство и съ трепетъ ся доближава до новобрачныя си другаръ — съпругъ, когото тя, въ по-вечето случаи, отблизу твърдѣ непознава или даже и никакъ го не е виждала и незнае. Тя или ся е любила, или не съ него въ моминство и иргенство; или ся е сприказвала, или не на сѣдянкѣ, тѣлкѣ, харѣ, при чешмѣ и изворѣ. Въ по-вечето случаи, жената никогаждъ не ся е срѣщала въ моминство съ супруга си, нито е приказвала за любовь и бѣдѣще другарство; между тѣхъ не ся е установявало обоудно-по свободнѣ волѣ, съгласіе за бракосъчетаніе и съпружеско другарство. Напротивъ, както ся

пѣе въ пѣснитѣ, така е и въ живота, че онѣзи двѣ сърдца, които най-огнѣнно сѣ ся либили въ моминство и иргенство, по еднаж, или другж причинж, не сѣ ся събирали на едно чрѣзъ бракосъчетаніе и не сѣ образувахи семейство. Съ когото ся е либила дъщерята, бащата, по своѣж волѣж, въ по-вечето случай и по сіе врѣмя, не ся е съгласявалъ да ѣж ожени за първото ѣ либе. Това е причината, че по-развититѣ и храбры момы, които съзнавахи своитѣ права и разбирахи силж на любовьж, самичкы напуцати бащиното си семейство, та *прѣставахи* на либето си по мимо бащинжж волѣж. Обаче, таквызи брачны съчетанія, основаны на горѣнжж любовь, не сѣж твърдѣ сполучливы. Любовьта остива скоро, безъ да ся даде мѣсто на разсѣдителностжж. Като родителитѣ отъ двѣтѣ страны не сѣж участвовали въ изборъ на зетя и дѣвойкжж и не сѣж изявили свожж волѣж къмъ брачный съюзъ, тѣж твърдѣ не сѣж грижжтѣ испослѣ да увѣщавахи брачнытѣ въ миръ и любовь. А при отсѣжтвие на подобны увѣщанія, оскудѣва и всяка обичъ отъ роднины къмъ ожененытѣ по любовно. Това усилюва студенийжж и брачнытѣ довеждатъ своитѣ отношенія до пълень разрывъ. —

Майката, като безправна и безгласна, не всегда сполучва да уговори мжжа си да даде свободж на дъщерѣж си въ естественното ѣ право, сама да си избере мжжъ по влѣченіето на сърдцето. За бащата, любовь я вкусъ дъщеринъ или сыновень, нищо не означаватъ; защото и него сѣж го оженили родителитѣ му, безъ да сѣж го слушжли кого иска; той ся ржководи отъ своитѣ матеріалны и другы влѣченіе. Напрасно църквата проповѣдва любовь и свобода, воля и съгласіе обоудно у брачуущитѣ ся, и мѣмри родителитѣ, които нарушаватъ това евангелеско поученіе. Бащата малко иска да знае какво учи църквата наството си; той знае едно, че чадото е негово, а не църковно, че е подъ неговжжж а не църковнжж власть. Други евангелескы и челоувѣческы права и власти той не разбира по свожжж простотжж, невѣжество и жестокосърдіе. Той е унаслѣдвалъ отъ рода си и

обществото едно начало, да глѣда да избира осмотрително такъвъ мъжъ за дъщеря си, какъвъ-то подобава на състояніето му и рода му — равенъ и подобенъ на своя-си съ всичко. Той знае, че отъ неговый изборъ ще зависи сѣдбата на дъщеря му въ брачный съюзъ: А още, че и за иргения така сѣщо избиратъ момъ ликъ и приликъ. „*Котето ти глѣдай да бѣде отъ сой*“, казватъ българитѣ, при всичко, че църквата е запазила за сѣбя-си правото да ся удостоверява при бракосъчетаніето; сѣществува ли обоудно съгласіе между обручающытъ ся. Обаче, както жениха, така и невѣстата, приучены да ся повинуватъ безпрѣкословно на бащинякъ власть, оставатъ нѣмы при бркосъчетаніето и нищо не възразяватъ, нито пѣкъ проявяватъ своето вътрѣшно чувство за или не съгласіе, освѣнь еднъ вѣнкаш-нъ принуденъ воля. Църквата изысква обоудно съгласіе въ бракосъчетаніето, като чловѣческо право и кононическо основаніе за съставяне брачный съюзъ. Священника, който извършва обряда на бракосъчетаніето и освящава брака прѣдъ олтаря прѣдлага слѣдующытъ въпросы: на мъжа: *любими ли невѣсту своею Теодору?* на женякъ: *любими ли мужа своею Петра?* Това строго църковно трѣбованіе, като главно брачно условіе, не сѣ нито практикува, нито пѣкъ, въ по-вечето случай го разбиратъ новобрачнытъ. Заради това и не отговарятъ никога въ отрицателенъ смыслъ. Даже и ако быхъ го разбирали, то подъ давлението на бащиный строгъ характеръ и деспотизмъ; и майчины мъмренія и уговаряніе; роднинскы прадумванія, не може да ся промълви отъ брачущытъ ся никакво несъгласіе и съпротивленіе за освященіе брака прѣдъ олтаря и Бога. Ако подобно исповѣданіе неможе свободно да ся искаже въ църковнякъ отградъ, прѣдъ олтаря и Бога, гдѣто всѣкій е свободенъ и намѣрва убѣжище и гдѣто бащинска или друга никаква власть несѣществува, — то, разбира ся вече, до колко бащинската власть между българитѣ е по-силна и по-жестокъ отъ *paterfamilias* у римлянытъ.

Бракосъчетаніето ся извършва не по любовь мъжа

къмъ женѣтъ, а по обязаность и нуждѣ домашни; то не ся устроява единственно и исключительно за полово общеніе и дѣторожденіе по естественный и църковный законъ, толкова необходимо за умноженіе на семейството, но по-вече отъ хозяйственнѣ нуждѣ, да ся снабди семейството съ по-вече бесплатнѣ работнѣ силѣ отъ свое семя и свой родъ на подобіе овцеводството, гдѣто овчаря свежда и мръсти овцѣтъ си да ся размножавать единственно за печалбѣ, а не за нѣщо идеално и естествено. Ето защо въ очитѣ на народа сѣ по-силны, по-важны и по сѣщественны обычаитѣ при годяваніето и свадбѣтъ, отъ колкото църковното четеніе надъ младоженцѣтъ. Оженваніе безъ оглѣдъ момѣтъ, безъ сватове, безъ одумваніе, безъ испиваніе, безъ годежѣ, безъ дарове (прике, обуца и т. н.), безъ свадбѣ, както подобава прѣзъ цѣлѣ седмицѣ гуляй, веселіе, огощаваніе за сѣвкы, хора, було, ракия, повраткы и т. н. — не ся счита за станѣло по рѣдовенъ пѣтъ. При бракосъчетаніето ся вижда, че нито момѣка, нито момата разбирать какво ся върши съ тѣхъ и защо сѣ толкова формы, вързалкы и благословенія. Тѣ по обычай и прѣданіе знаѣтъ само това, че трѣба да имъ чете попа — т. е. да ги вѣнчаѣтъ и по-вече нищо. Момата булка мысли че е продадена и купена за слугуваніе на свекъръ и свекърва, за работеніе въ семейство ново и ражданіе дѣца отъ мѣжа-си за семейството. Новобрачнѣтъ, като млади членове въ семейството, нѣмать нито гласъ, нито воля; тѣ въ всичко завѣсятъ отъ семейството и работѣтъ, и живѣѣтъ и раждать чада сѣ за семейството. Семейството дири булкѣ, семейството ѣ искупува отъ друго семейство, семейството иждивява по свадбѣтъ, семейството дава обуца и дарове на булкиното семейство, семейството прави дрѣхы, нанизы, ремапы и пр. на булкѣтъ. Семейството пулучва отъ булкѣтъ дарове за своитѣ членове, като рызы, гащы, кърпы и пр. И обратно булкыното семейство пулучва отъ зетювото семейство обуца, като ботуши, чехлы, мѣстове, рокли, кожухы и пр. за свѣтитѣ членове. Тѣхната-па младоженцѣтъ воля не ся слуша за нищо

всичко става по семейный уговоръ на родителей и отъ двѣтъ страны. Закона си е законъ, като писана буква, но обычая и отцовската власть сж по-силны и отъ законъ и отъ църковны правила; даже общото мнѣніе и людскыѣ желанія отстъпватъ и замълчаватъ. Съ еднаж думж, понеже жената е дадена на мъжа, не по нейнж любовь, изборъ и съгласіе, а единственно по уговоръ, годежъ, контрактъ, въ видъ на гражданскж сдѣлкж-бракъ, между семействата и родниныѣ на новобрачныѣ, зетювы-булкины, то и мъжа, или по вѣрно семейството придобыва по обычай власть и права волны надъ законтрактованжж си до смъртъ женж, съ кожто може да ся расправа и распорѣжда, както пожелаетъ, спорѣдъ жестокостыѣ или мягкостыѣ на характера си: *строго* или *умилно*. Като сж были таквызи условіята на сжпружеството още въ самото му начало, когато сж влѣзли въ основаніята на брачный договоръ, — то каквы ще бжджтъ правоотношеніята между мъжъ и женж, когато тѣ образуватъ свое семейство и домакинство съ чада и челядь? Разбира ся отъ само-себя-си, че жената ся лишаватъ отъ всички свои личны права, естественны прѣимущества и пріобрѣтены имущества; тя нѣма никаквы, нито гражданскы, нито политическы, нито общественны права прѣдъ държавжж и общинжж; всички тѣзы сж мъжка работа, той заради тѣхъ и заради женжж си ся грижи. Щомъ ся бракосъчетае, омжжи и встжпи въ друго семейство женатая ся отдава въ властж на своя господинъ-мъжъ съ сѣ тѣло, душыѣ, сърдце и имотъ. Мъжа поглъща всечкыѣ нейны права; тя става не дѣеспособна и ся намѣрва подъ опекж и защитж на мъжа и семейството. Тѣлото, душыята и сърдцето сж въ властыѣ на мъжа ѣ, а трудъ и потъ, работа и послушаніе сж за семейството, за главатаря баща и главатаркж майкж (свекъръ и свекърва). Тя, булката-безмолвно напушта всички си права; защото ся счита безсилна да ся бори въ тѣхнж защитж та и закона и обычая сж противъ нежъ: защото жената нѣма имущественны права и гласъ при живъ мъжъ. Да наведемъ и прѣсенъ примѣръ

отъ свадбенъ уговоръ. Прѣзь 1889 г. Яннуарый мѣсяць, като бѣхме въ г. Лѣсковецъ, случи ни ся да посѣтимъ роднини, които имахъ дѣвойкѣ за оженваніе. Искали ѣхъ отъ три мѣста; сваты една слѣдъ другъ ся заварватъ, уговарятъ, молятъ и прѣдумватъ родителитѣ и момѣтѣ. Обаче, завелъ ся обычай, да ся иска и дава зестрѣ отъ моминѣ странѣ отъ 10 до 500 наполеона (че и до 1000). Първый момѣкъ иска 40, второй 50, третій 60 наполеона зестра. Бащата и майката даватъ до 30 на пол. и то на първия момѣкъ; защото иска най-малко, а не че имъ ся по нрави. Момата не иска първия, който иска 40, а обыча да ся ожени за третия, който иска 60 наполеона въ брой, освѣнъ свадбарскытѣ дрѣхы, които тоже не струватъ по-долу отъ 1000 лева. Сега трудно е да ся установи, отъ любовь ли момата иска третия момѣкъ за 60 на пол. или тя глѣда по-вече пары да извади за зестрѣ отъ родителитѣ си и гы занесе на мѣжа-си, който, ако ѣхъ не обыча сѣрдечно, ще ѣ ся радва, че му е донесла пары. И тѣзи ухищренія сѣ обыкновенны! Защото тамъ, гдѣто има брачна любовь, нѣматъ си мѣстото матеріалны прѣговоры за зестрѣ. Бащата и майката ся показватъ, че обычатъ и прѣдпочигатъ първия, за когото прѣдлагатъ 30 наполеона. И тукъ обаче, като че наддѣлява матеріализма а не обычъ. Цѣль мѣсяць ся водихъ прѣговоры съ сватове и предумваніе на момѣтѣ. Обърнахъ ся къмъ меня за свѣтъ. Казахъ имъ, че когото отъ сердце обыча и иска момата, той нѣка бѣде. Но никаквы пары да не обѣщаватъ; защото, койго младъ момѣкъ иска женѣ по любовь, то зестрѣтѣ ѣхъ отхвърля на второй планъ, като ся благодарятъ, колкото му обѣщахътъ.

Най-послѣ, безъ да глѣдатъ капризѣхътъ любовь на момѣтѣ (защото аслихъ истенска любовь не може да бѣде), спогодили сѣ за 30 наполеона. И момѣка, когото избрали бащата и майката, той станѣлъ зять, при всичко, че момата ся показвала че го неиска. Е, съгласны ли сме при таквызи фактове, върху това че въ българското семейство нѣма безправіе, а имало равноправіе и хуманны начала,

основаны само на малонадаваніе и прѣговори за зестрѣ въ пары брой при сгодяваніето! Който иргень ся съгласи да взѣмне момѣтъ съ по-малко зестрѣ, той става нейнъ господинъ съ пары, а не по любовь. И подобна жена безъ любовь, какво равноправіе може да очаква при мѣжа-си, който ся е уговорялъ и прѣгънѣлъ да ся ожени по-естино или по-сѣпо за нейнѣтъ пары, а не за нейнѣтъ любовь и сѣрдце, не за нейнѣтъ хубость и гиздавоссѣ, не за нейнѣтъ тънкѣ и высокѣ снагѣ, не за нейнѣтъ живы чѣрвы или сивы очи, не за нейнѣтъ русѣ косѣ, не за нейнѣтъ скромность и чистотѣ, нито за нейнѣтъ виты вѣжды, нито за нейнѣтъ чашкѣ уста, нито за сладкодуміето ѣ, нито за усмивкѣтъ ѣ, нито за весело-умилныя ѣ поглѣдѣ, нито за работѣтъ ѣ, нито за быстрыя ѣ умѣ, нито за похвалнѣтъ ѣ честность — а за нейнѣтъ свѣтлы като огънь жѣлтицы, но не и за нейнѣтъ, като ясното слънце хубость! Матеріализма прѣобладава въ всички безъ исключенія дѣянія и постѣпки въ българското общезитіе. Желаніето и стремленіето мѣжа да експлоатира женѣ и чада, братя и родители е всеобщо, и до днесъ неискоренено.

IV

Положеніето на женскія полѣ — жената въобще — въ семейството.

Женскія полѣ — жената, булката, като е была безирвна при баща и майкѣ, при братя и сестры въ дѣтство и моминство на бащиный дворѣ — въ пепелището, гдѣто е видѣла първъ пѣтъ божій свѣтъ, гдѣто е глѣтнѣла първѣ струйкѣ отъ животворяющъ въздухъ, гдѣто е писнѣла първѣ плачѣ и издала първѣ звукъ за помощъ и любовь кѣмъ Създателя, битіето и ближнѣтъ си, — тя онце тогава ся е оплашила отъ всичко окружающе: и отъ баща, и отъ братя и отъ сестры, и отъ майкѣ, и отъ всички етихи — отъ цѣлото мірозданіе съ сѣ естество! За неѣ и самото ѣ рожде-

ніе не е имало нито личны, нито политическы, нито имуществены права, а рабскы служебны обязанности. Всичко е запазено за новороденото момче-мжжкій полъ. Жената, по естество, е безсилна да ся бори за личны и имуществены правдини; ней природата ѝ е дала съвсѣмъ другы специалны gryжы и обязанности, по-сложны, по-деликатны, по-трудны, и, заедно съ това по-божествены въ мірозданіето; тя е идеаль, а мжжа матеріаль; тя е оживотворяюще същество, а мжжа скулпторъ; тя е поезіята, а мжжа е поета; тя е картината, а мжжа е рисователъ, и пр. пр. Ето защо тя ся смирява прѣдъ скулптора, поета и рисователъ прѣзъ цѣлый си животъ за да ся появи въ своѣтъ пълнотѣ житейската гармонія. Неможе да ся каже, че жената, особено славянката, е слабо по духъ твореніе; тя е хрубка, но и твърдѣ жилаво твореніе; искусенъ дипломатъ, който умѣе да си обеспечи отрано сполукътъ; тя е въобще стрѣлецъ (авджія, ловчій), който на вѣтъръ но стрѣля; не глѣдайте, че тя отъ скромность си глѣда стѣпкытъ, гдѣто трѣба да стѣпва; това е нейната инстинктивна прѣдпазливость. Отъ тѣзи точкѣ като излѣзваме, ный разбираме, защо често пѣти разсѣдителната жена, съпругница българо-славянска разбира, че тя трѣба да ся старае добръ да угождава на мжжа си въ онѣзи минути, когато у мжжа ся появяватъ желанія и потребности да ся повесели, или по разгнѣви съ женѣтъ си и дѣцата си въ семейныя кръгъ; да покаже своето величіе прѣдъ тѣхъ въ всяко отношеніе, като родителъ, мжжъ, баща и главатаръ. Именио въ таквызи минути мжжа живѣе и само въ подобны минути иска идеално възнагражденіе за дневныя си усиленъ трудъ. Това го знаѣтъ и осѣщагъ добрытъ хозяйкы, които въ тѣзи блаженны минути ставатъ хозяйкы надъ мжжа! Неможе да ся каже туку-така злобно, че славяно-българската не си разбира положеніето и не оцѣнява интересытъ на своето семейство, кокто и примѣждіята въ нейното бѣдѣще. Тя добръ разсѣжда, че ако озлоби въ нѣщо мжжа си, ако го докачи и ако му неугоди въ любезность, сладкодуміе, сладостра-

стіе, въ матеріалныѣ нужды и въ домашніѣ потребности; тя рискува, ако раздражи мъжа си, ако го озлоби и до-кара до озвѣряваніе, което бы повлѣкло разореніе и раз-стройство на семейното блаженство и имотны блага. Ето защо, водима отъ подобны съображенія, умната же-на никога не ся счита за робыня и подвластна на дес-потизъмъ, а за хозяйка ся има въ семейството; тя не ся оплаква, че была робыня безправна, а ся гордѣе, че е работна хозяйка. Женското ѣ положеніе и отъ другѣ странѣ не ѣ дава времѣ да влѣзе въ себя-си и съзѣрцае своето положеніе въ отношеніе къмъ мъжа; тя знае, че има другѣ по-висо-ка дѣлѣжностъ въ миротвореніето: да ражда и отгѣждва дѣ-ца, да има върхъ въ спасеніе отъ грѣхове и тѣглила, а мъжа да ся грижи и бори за каквыто трѣба права; негова е работа да ся бори съ съседы, община държавѣ и сти-хий, които го ограничаватъ въ бытіето въ нѣщо, което на-нося врѣдъ на охолното развитіе на семейното му сѣщест-вованіе. Вижда ся, че природата е дала мъдрость на же-нахъ да ся съгласи, щото мъжа да върши онова, за което е създаденъ, а жената да върши онова, за което е даде на като другарка и помощница на мъжа. И тѣ добръ сѣ сторили, че сѣ си распрѣдѣлили трудоветѣ въ свѣта и се-мейството, както и властѣта. Ето защо жената, като позна-ва своето назначеніе съ сѣщитѣ обязанности ся счита съзнателно безправна, та ся прѣдава и довѣрява безропотно въ властѣтъ на мъжа-си, нейный господинъ, който, като власть, поглѣща всечкытѣ ѣ личны и имущественны права, а оставя на неѣ само единъ видъ отъ робскы домашни и супружескы обязанности, които тя отъ своѣхъ странѣ без-прѣкословно, безропотно, много пѣти съ радость и мѣлча-ливо изпълнява, не само по дѣлѣжностъ, но често и по свое усмотрѣніе и по капризното мановеніе на неограниченны си мѣжъ, само и само да му неразлюти и така жестокиѣ ха-рактеръ, Жената добръ разбира своитѣ недостатѣцы слабости та заради това тя ся облѣга за всечко на мъжа си. Тя казва, защо съмъ ся женила и зачернила, на-ли за това,

да имамъ мъжъ и главатаръ и господаръ, който да се грижи за всичко и меня да научи, защищава и запазва отъ всякъ напасть. И дѣйствително, до когато мъжа не по навиква женѣтъ си; до когато не се поискарва съ нея; до когато ѣ не погълчи, тя, жената май-май не се прибира въ себя-си, не си напомнимъа своитѣ обязанности и не осѣщава своего хозяйственно значеніе или положеніе въ съпружескія си животъ и въ семейството. Тя иска и глѣзене и галеніе; защото само по себя-си е безпечна, като дѣте въ млади годыны. Като уравниваме женѣтъ съ робинитѣ, нетрѣба да мислимъ, че тя жената по своѣхъ глупость ся излага на робскы трудове. Не, тя е твърдѣ умна и хитра за себя-си. Тя отстъпва на мъжа въ всичко, което нарушава нейното женско достолѣніе и достоинство, като чловѣкъ и другаръ. Тя прѣдоставя на мъжа си всички нѣ-грубы, и тѣжки трудны занятія дору до военны отправления. За нея оставатъ кѣднѣтъ занятія, прибраны въ по-вечето годишно врѣмя сѣ въ двора, дома и въ стаѣтъ ѣ на сѣнякъ и на топло при хлѣба, водата, виното и облѣклото; каквото и да ся вижда отъ навѣтъ за женското безправіе, то всичко съставлява избраніе благъ часть, стига само жената да бѣде отстъпчива и да необръща вниманіе на строгѣтъ мъжовѣ деспотическѣ власть. Жената обръгва на подобенъ животъ и нейното положеніе ѣ става сносно. Още повече, че тя често не ся намѣрва при мъжа си; когато мъжа ѣ по цѣлы дни, недѣли и мѣсяцы отсѣтствова, тя тогыва блаженствова, ако мъжовата строгость е обогатила дома ѣ. Тя въ това врѣмя е пълновластна хозяйка надъ храни, птици, яйца, масла, сирены, млѣко, овоція и пр. съ тѣхъ тя ся распорѣжда волно до толкова, до колкото ѣ треба да си притѣми женскы нѣща, за които мъжа нетрѣбова да знае отъ кѣдѣ и какъ сѣ станѣли, тя продава ячумикъ, брашно, кукуруъ, вино, ракиѣ, птици, яйца, масло, сиренье, млѣко, зелѣнчукъ, овоціе, грозде, вълнѣ, конопы и пр. пр. на когото свари; съ добытыѣ пары си купува разны кѣдны нѣща, дрѣхы, памуцы, украшенія, сапунчета бѣлило, чървило, и пр. пр. за себя-си и

дъщеритѣ си. Тя си свързва и по нѣкожъ жълтычкѣ, сре
бърце (resculium) за чърны дни, за църквѣ, за дарове и
кръстове, гдѣто е нужно да ся покаже свободна и вол
на: лишно не похищава, но колкото е необходимо ней.
Всичко това мѣжа главатарь и другитѣ мѣжки под
властны го знайтѣ и не обръщатъ твърдѣ строго вниманіе.
Тѣ допущатъ тажъ свободѣ на женѣтѣ майкѣ по туй съо
браженіе, че и тя е другарка, и тя е участвовала въ на
копленіе богатството и имота, че и тя има право да про
даде подобны маловажны хозяйственны произведенія за свои
и кѣщны потрѣбности. Мѣжето знайтѣ, че хозяйката, и
добрѣ ще ся пазари да продаде съ цѣнѣ и ще купи и съ
пазарлькѣ по тѣкущѣ цѣнѣ само онова, което е нужно за
въ кѣщи, за облѣкло на мѣжетѣ. снахытѣ, дъщерытѣ и дѣ
цата. Тѣ пълно довѣріе иматъ, че кражби и злоупотрѣбле
нія нѣма, че жената непрахосва туку тѣй безъ ползѣ се
мейный имотъ. И на дъщери, и на дѣца, и на снахы и на
кѣщнѣ челядѣ трябать купены дрѣшкы, обуца, украшенія,
синци, конце, басмы и пр. пр. които нѣща мѣжъ неотбира
да купува и незнае кому какво и колко трѣба, гдѣ ся на
мѣрва и какво струва. Това го знайтѣ женытѣ; тѣ купу
вать намуцы, тѣкътъ и боядисвать платове. Роденый отъ
подобны родители сынъ и отъ подобно бракосъчетаніе, безъ
любовь, разбира ся, че и той ще бѣде такъвъ и безъ вся
каквы чувства отъ любовь като стане семеенъ главатарь,
депутатъ изборенъ или държавенъ службашъ, той ще ся
отличава съ жесуокосердіе; немилость, грубость, униженіе
и хитро хищеніе както къмъ подчиненытѣ си службашы и
народъ, така и къмъ домашнитѣ си, къмъ женѣтѣ си въ се
мейтството. Ако человекъ е деспотъ въ кѣщѣтѣ си, то ед
вали той бы былъ демократъ въ народнытѣ изборы, събра
нія, камары; въ държавното съкровище, попечительство и въ
управленія надъ общытѣ интересы въ отечеството. Едвали
бы былъ добъръ наставникъ въ народнѣтѣ школѣ и църквѣ,
гдѣто ся пысква съзнаніе на своя долгъ, праистинность,
милость и правда!

Жестокосърдіето и грубостъта по нѣкогаждѣ достигва до крайнатъ си цѣль. Ный сме имале случай още въ дѣтинство, та и до скоро, да ся срѣщаме съ поражающы челоуѣка сѣѣны, и сме ся увѣрили, по вижданіе очевидны фактове, че има бащы, както сме казали вече, да сж убивале момы дъщери (Беровъ 1845 г.) на работѣхъ, по хармана; защото тѣчали платно, а не работели на хармана скоро; мжже сж убивали женытѣ си се за бавность по работѣ (Нашковъ 1850 г.) Въ Долня Орѣховица сынъ уби баща си въ кѣщи, а женѣ си-попска дъщерѣ, на нивѣхъ; защото, като была трудна-беремена, немогла да подава сноповетѣ съ онадотя да ги товари мжжъ ѣ на колата.

И колко други случаи има, щото съ 1—2 удара дивашкы сж бывали усмъртяваны отъ семейный главатаръ подвластнытѣ нѣму семейны членове. А на истязаванытѣ, искльченнытѣ, изсыпанытѣ, прѣгърбены и ослѣпяваны отъ българскы дивашкы удары нѣма чета. Въ с-Долнѣ-Абланово дядо Стоянъ прѣчушилъ кръста на бабичкѣхъ си, когато още была млада годишна булка на възраст 20 годишень, защото избѣгала лошава една коза отъ стадо то и булката немогла да ѣхъ прибере вѣчерьта! И до сега (1889 г.) бабичката ся влѣче низко по земятѣ, безъ да може да ся исправи свободно на крака за да ходи безъ тоягъ. Тя не ся оплаква за това събытіе, ако че пълзи по рѣцѣ и крака съ тоягъ. Подобны случаи сж часты и множество. Обаче, съсѣдытѣ, роднинытѣ, общинаритѣ и домашнитѣ ги прикрывахъ, безъ да имъ даватъ гласность; защото и тѣ самы нѣсж цвѣте отъ по тѣнко благоуханіе. Распрытѣ и недоброто живуваніе между супрузытѣ въ по-вечето случаи оставать потаены и искрыты въ семействата. Дълго врѣмя ся случва, щото булката или зетя да тѣгльхъ робскы неволіи въ семейството и нравственны оскърбленія единъ отъ другыго, отъ свекъръ, свекървѣ, девери, снахы, зълва и т. д. но всичко това ся прикрыва отъ публичность за да не ся нанесе укоръ и безчестіе на семейството и рода. Търпѣніе на злото е подвижничество. Семейныя сждѣ често пѣти

въ подобны распри и явленія ся рѣководи не отъ справедливость да водвори порядѣка, да удовлетвори обыденныя и да накаже виновныя, а отъ семейнѣхъ ползѣхъ и честь; т. е. да не пострадае въ нѣщо семейната икономія, честь и добро имя. Заради това, семейныя сѣдѣ често пѣти онеправдава женѣхъ, а твърдѣ слабо мѣмри мѣжа. За жестоко обрацаніе съ булѣхъ рѣдко ся дохожда до дух. сѣдѣ. Булѣта, ако е по-отъ развитичкѣхъ, застъпва ся за своитѣ права прѣдъ семейныя сѣдѣ, който, ако ѣхъ не защити, остава отговоренъ за безчестіето; булѣта избѣгва и така става врѣменно отлученіе жена отъ мѣжѣ; или же самъ семейный сѣдѣ това постановява, а не дух-сѣдѣ. — Особено въ турско врѣмя, когато имаше общинскы и цѣрковенъ самосѣды, тогѣва виновныѣхъ въ нѣкои по-видны прѣстъпленія не ся сѣдѣхъ отъ кѣдѣи и каймакамы, а отъ священницы и старцы по обычай и цѣрковны правила. Но и тѣзи общинскы сѣдѣи прыкрывахъ работѣхъ; духовенството ся благодаряше като взѣмнеша нѣкоѣхъ парѣхъ за исповѣдѣ и налагавіе епитиміѣхъ на виновныѣхъ, съгласно ужѣ епитимійный уставъ при Трѣбника, безъ баче да ся привожда и до нынѣ постановеното покаяніе въ исполненіе, като че не е бывало; защото и това епитимійно правило и постановление не ся исполваша строго, по причинѣхъ или че не ся разбираше отъ когото трѣбаша, или че чрѣзъ симоніѣхъ ся искупва. Цѣрквата ся задоволява съ това, че получва отъ подобны дивацы, мѣчители и убійцы пары, свѣщы, масло и подарѣцы за украшеніе то си, като иконы, кандила, одежды и пр. Цѣрковныя сѣдѣ; състоящъ по-вече отъ старцы міряны, а не исключительно отъ попове, присѣждаше глобѣхъ за училището и цѣрквѣхъ по свое усмотрѣніе и по състояніето на виновныя, който, ако не може да даде пары дава нивѣхъ или лозе дарѣхъ на цѣрквѣхъ. Но и сѣдѣхъ получвахъ своѣхъ долѣхъ отъ приноса на обвиненныя! Т. е. симоніята и подкупничеството твърдѣ близо ги примиряваха служителѣхъ на олтаря съ цѣрковныѣхъ правила и мѣ-

стны обычаи. Понѣ и владыка издавать своитѣ постановленія, еписistolій, буллы сѣ за въ ползж на онаѣхъ странѣхъ, която бы ся показала или по-вліятелна, или по-щедра, въ приношеніята си прѣдъ олтаря на жрецытѣ, и до „олтарю служащій олтаремъ итается“. Жената още по-вече ся вижда да е безправна, недлюбена, прѣзрѣна и изневѣрена и беззащитна при по-развиты мѣже: *търговцы, учители, адвокаты, депутаты, властели и службашы*. Така учитель Н. . . избилъ и изгонилъ младѣтѣхъ си женѣхъ, безъ да ѣ върне богатѣтѣхъ зестрѣхъ и дрѣхы за носеніе; гражданы напр. *С. Д. К. Ив.*, като сѣ истязавали женытѣ си нѣколко годинѣхъ, изгонвали сѣ гы зимно врѣмя по улицытѣ голы и босы. Подобны мѣже изгонвать женытѣ си, или гы напущать съ по 2—5 дѣца, прахосвать имъ зестрытѣ (100-500 лиры) и ся свождасть съ публичны развратны проституткы; живѣѣтъ съвмѣстно и раждать дѣца незаконны, които държатъ при себя-си, а законнытѣ дѣца и женѣхъ испѣждать! Оплакваніята отъ странѣхъ на оскърбенытѣ, обыденытѣ и опропащены законны жены и дѣца не ся взѣмвать въ вниманіе нито отъ духовнытѣ, нито отъ свѣтскытѣ власти, които оставять жалбытѣ имъ безъ послѣдствіе съ резолюціи: „ты, ако си добра и хубава, нѣмаше да тя напуща мѣжа!“ Изнасилваніе правата на женѣтѣхъ ся захваща още, въ по-вечето случаи, по свадбѣтѣхъ. Колкото подарѣцы въ пары, съсѣды мѣдны и пр. получи невѣстата въ браченъ даръ, мѣжа гы освоява. Особенно всичкытѣ пары, принесены отъ невѣстѣтѣхъ въ видѣ на даръ и зестрѣхъ, мѣжа гы взѣмва по самѣтѣхъ свадбѣхъ и гы употрѣблява за искарваніе свадбѣтѣхъ си, т. е. съ тѣхъ купува яденіе, піеніе, обуча, подарѣцы на самѣтѣхъ си булкѣхъ и нейны роднины (съ тѣхны пары!), съ тѣхъ си направля свадбарскы дрѣхы за себя-си, плаща на гайдари, цигулары и тѣпанары, на попове и пр. Това си има мѣстото у българското интеллигентно общество, състояще отъ высшето съсловіе, т. е. сарафы, търговцы, бакалы, занаятѣи, учители, чиновницы и т. н., които ся женѣтъ само за пары, по-вечето безъ да иматъ пары. Тѣ, като нѣмать

пары и домъ, оженвать ся, за да имъ донесе булката пары, домъ и знатенъ родъ. Макарь, че Каноническото Право и да охранява имота на невѣстѣтъ (Кормчая: Законъ Градски), като прѣдписва, че прѣдбрачнѣтъ и брачны дарове сѣ собственостъ лична-*rescuius* на невѣстѣтъ, обаче, има и до сега случаи, че корыстолобивый българинъ ги поглыща на третій день слѣдъ свадбѣтъ, безъ обезпеченіе, и ги излага на публичнѣ проданъ по взысканіето на кредиторѣтъ, отъ които е взѣмалъ, пары и за свои работы, и за търговіѣ, и за свадбѣ. Има много съврѣмenny юноши, които ся оженвать за богаты дѣвойки наслѣдницы съ зестрѣ единственно за да си поправѣтъ критическото и отънчало положеніе. Това не стига за женѣтъ; нейното положеніе става още по-жално. Колкото зестрѣ тя донася, было въ пары, было съ кола дрѣхы, бакъръ, сребърны сервизы, ремъцы жълтицы и стотинны наполеоны, всичко това ся присвоява отъ мѣжа въ безотчетно употребленіе и ползуваніе, даже и въ отчуждаваніе. Имало е случаи, че слѣдъ кратко врѣмя, кредиторѣтъ сѣ ся явявали и распродавали за мѣжовъ дългъ всичко женино му имущество, като дрѣхы, земи, нивя, лозя, къща, зданія и пр. които жената е принесла съ себя-си и прѣдала на мѣжа си като зестрѣ. Всичко ся е отнѣмвало за исплащаніе прѣжнія дългъ на пълноправный мѣжъ, благодареніе на отсѣтствието писменно брачно условіе (антило), каквото ся правяше по градоветъ само. Мѣжа сѣ го затваряли за дългъ, или пѣкъ е избѣгвалъ, а невѣстата ся е вращала онеправдана и ограбена при родителѣ си да ся прѣхранва съ дѣцата си, както стори сестра ми.

Прѣзъ 1891 г. Единъ пиянъ мѣжъ, напр. А. К. отъ гр. С. . . испжидилъ беременнѣтъ си женѣ Ив. П. изъ къщѣтъ си *непразднѣ*! Тя ся оплакала на духовный свѣтъ. Този нищо ненаправилъ; не взѣлъ странѣтъ на онеправданѣтъ женѣ; тя нѣмала нито пары, нито лиценпріятіе, нито състояніе да ся сдобые съ църковнѣ милость. По нѣманіе пары да плати на поповетъ, тя ненамѣрила ни правдѣ

ни защитѣ. Отишла при родителитѣ си въ другъ гр. Н. гдѣ-то родила близначета-момче и момиче. Като нѣмала срѣдства да се храни добрѣ, заболѣла и дѣцата ги дали на турчанкытѣ да ги поддувають и кърмытъ; защото нито градекія съвѣтъ, нито българското християнско общество се я погрижило за нещастнытѣ при бѣдны родители. Сждіята неможалъ нищо да направи; защото закона н е былъ правенъ за женытѣ, а за мъжетѣ и за подобны случаи нищо не говорятъ! Мъжа като се напѣялъ, караль дѣцата си-двѣтъ момчета да му играѣтъ кючекъ до полунощъ, когато той пѣе; жената да му стои диванъ-чепразъ, на крака и да му налива вино да пѣе, да му пѣе. Нито дѣцата, нито жената несѣдали съ него да ядѣтъ; тѣ се храняли въ съсѣдытѣ. Отъ гладъ и недобро глѣданіе и отъ страхъ измрѣли тритѣхъ му по-първы дѣца. Десятъ годинъ какъ се оженили и придобили 7 деца съ близначетата. Жената отъ страхъ се уклонявала да обади какво тѣглила 10 годинъ и колко бой яла. Жената му задлъжнява 7 лева на бакалина за домашни потрѣбы, но той отказаль да заплати и да отговаря прѣдъ сждіята. Осждена была жената и сждебныя приставъ продавъ нейнытѣ нѣща за домашнія дългъ! Ето какво е положеніето на българкѣтъ кыцовницѣ и въ освободенѣ Българіѣ прѣзъ 1891 г. Това е типъ, но безчисленны сж подобны случаи! Ный знаемъ множество и въ Свищовъ, и въ Руссе, и въ Орѣховицѣ и другадѣ, за които случайно сме се научили, като адвокатъ и изслѣдователи на подобны семейны картины. Прискърбното е тука, че нито духовенството, нито сждіята, нито общината не взѣмать странѣтъ на бѣднытъ сунругъ, а ѣхъ съвѣтвать сѣ да търпи до умирање — зеръ сждитѣ сж мъже, така имъ понася! По такъвъ начинъ разстроява се фактически семейный животъ и сунругеското съжитіе и жената се изсавва отъ властелина си мъжъ, у когото се е намѣрвала *in manu* и въ подчиненность, като безправна робыня и неимуца невѣста, т. е. като безправно чадо на мъжа си — *filiae loco*, а не като равноправна другарка съ свой имотъ *peculium*,

отъ зестръж, нивя, лозя и пр. пр. Въ старо врѣмя, когато римлянитѣ сѣ държали балканскитѣ населенія въ робство и сѣ имали свои легіоны по градоветѣ, велможитѣ и богаташи землевладѣлцы сѣ имали по 12 жени, които сѣ ги купували отъ родителитѣ имъ; цѣломъдріето, слѣдователно, не ся пазяло у тракійцитѣ така строго, както и до сега често булкитѣ излѣзватъ нецеломъдренны въ Романиѣ, Сърбиѣ и Българиѣ, по села и градове. Бацитѣ продавали дѣцата си на пазаръ и панаиръ, т. е. прѣставвали ги въ услуженіе, харизвали въ вѣчно робуваніе за малко пары отъ сыромашѣ. И до сега има това. г. Б., К., А. и пр. си купихъ чужды дѣца за храненичета. Това многоженство, и робство на купуваніе 12 жени е давало неограниченъ власть на мъжа да бѣде жестокъ и ги държи въ послушенъ порядкъ. (ср. Херод. I. 4. 5.).

По несходство на убѣжденіята има твърдѣ малко примѣры за разрывъ между новобрачнитѣ. Но, по несходство на характеритѣ и по неприлично поведеніе на мъжа, като напр. ако е крадецъ, разбойникъ, буенъ, пияница и строптивъ до нѣмай кѣдѣ, ставатъ разрывы, щото жената напуца мъжовый домъ и ся враща при родителитѣ си, ако е още млада; разсѣдителнитѣ обаче жены търпятъ по-вече врѣмя подобенъ животъ въ подчиненіе мъжу-си; защото ся надѣватъ, че мъжетѣ имъ ще ся поправятъ и ще захванатъ да ся обхождатъ мирно и любезно въ семейството, гдѣто жената мѣчтае още да може да ся наслаждава въ мирнитѣ домашни занятія, на была яла само сухъ хлѣбъ и соль при мъжъ въ повиновение. Има случаи, че подобна хозяйственно-разсѣдителна жена е упягвала мъжа си да ѝ върви по волѣтъ, а има и несполуки, които водятъ къмъ разрывъ. Българката, когато ся залиби и съ пълно довѣріе ся склони да ся прѣдаде въ ръцѣтъ и властѣтъ на своето любе, тя ся кълне така: „Хлѣбъ и соль съ тебѣ да ямъ, че при тебѣ да умрѣ“. Обаче нѣсѣ таквызи по-вечето отъ сегашнитѣ мъже. У тѣхъ нѣма хичъ, или твърдѣ слабо съчувствіе къмъ подвластиятъ му любезницѣ. А въ отсѣтствіе

на подобно побужденіе жестокоосърдіето не може да ся опитоми и укроти. И евангелското ученіе: „*взлюбите другъ-друга братія*“ съвсѣмъ не ся въдворява въ нѣкои семейства; защото и духовенството малко го е грыжа за това. И то е жестокоосърдно въ дома си; има случаи, че попове сѣ истязавали женытъ си, искалѣчивали сѣ ги и зжбытъ имъ избивали.

Много ся считатъ селскытъ жены за щастливы въ оно-ва семейство, гдѣто главатаря е и строгъ и любезенъ, гдѣто има богато хозяйство—свой домъ, свои земи и пр. Тамъ жената немисли за общественны обязанности да служи на държавѣ; тя ся ограничава да бжде въ повиновеніе на волятъ само на единъ мъжъ или главатарь на общо основаніе, и неиска да знае за други воли и заповѣди; тя е довольна, като може да ся занимава само съ домашното си хозяйство подъ спокойното и отраднo подчиненіе на своя добъръ и любимъ мъжъ, съ когото да може тя добръ да ся устрои въ дома, въ семейството и върху неговыхъ собственыхъ земьхъ. Тя ся счита щастлива, като вижда, че мъжа ѝ си глѣда работы и ся пази да го сърди, за да не наруши обоюднѣй миръ и съгласіе; тя е довольна, като вижда, че обществото ѝ прави уваженіе велѣдствіе доброто семейно благоустройство.

Пьленъ хамбаръ съ жито;
 Пьлно буре съ вино,
 И прасе въ кочинѣ;
 Голѣмъ дръвникъ въ двора,
 Пьлна къща съ дѣца;
 Личенъ пьргавъ здравъ мъжъ,
 Блаженство е нѣйно!
 Ступанство е вѣчно
 Въ мъжовѣ ѣ къщѣ.

Колко много има и таквызи благоразсѣдителны жены, които ся смиряватъ съ положеніето си и глѣдатъ да възнаградятъ отсѣтствіето на възимыхъ любовь, чрѣзь миренъ и тихъ животъ, чрѣзь обычъ по привычкѣ, като сестра и братъ. Подобны семейства по-вечето процвѣтѣяватъ и сѣ щастливы!

Слѣдователно, идеалната любовъ, като врѣменно явленіе отъ сърдечно сгущаваніе не води вынѣги къмъ щастливъ семеенъ животъ, ако отсъствува разсѣдителность у женѣтъ и мѣжа. Мѣдрость и разсѣдителность прѣгнѣва челоѣка къмъ навѣкъ и примиреніе съ сѣдѣтъ—касметя!

Жената добрѣ разбира своето положеніе и прѣдзначеніе въ дружѣтъ съ мѣжа-си. Тя ся е опытвала че кѣдѣто да ся обрне за по-широкѣ свободѣ, получвала е свѣтъ, да бѣде мѣдра, разсѣдителна и повинна мѣжу си. И, подѣ влѣніето на цѣркѣтъ и общинѣтъ, тя ся подчинява и мирува, а съ това и жестокостѣта на мѣжовый характеръ по умѣва. Ако тя ся покаже, като мѣжа си, жестока-своеволна, тогѣвя ся появяватъ стѣлкновенія до семеенъ разрѣвъ. За неживуваніето на женѣ съ мѣжѣ, бѣдгаритѣ казватъ, че „*два остри камаца хубаво брашно немѣлятъ*“. „*девѣ главы кѣщѣ не дѣржѣтъ*“. И затова свѣтватъ женѣтъ да ся покори и тѣрпи по възможность. Каквато и да бѣде жената, сѣ тя ще бѣде публично онеправдана. И бо, нито гражданскитѣ власти, нито духовнитѣ не ся рѣководѣтъ отъ Каноническото Право по брачный сѣюзъ и разводъ; тѣ незнаѣтъ даже за сѣществованіето на тѣрновскѣтъ Кормчая (XII в.) на цѣрь Сѣтослава и за *Закона Градскаго* въ неѣ (гл. м.), Поради това, правоотношеніята на брачный и сѣпружескій сѣюзъ не ся нито регулиратъ, нито разбиратъ, нито обсѣждатъ, нито разрѣшаватъ правилно. Това като го знае мѣжа, а още и по това, че той е въ възможность вынѣги да подмаже духовенството, тамъ съ което ся срѣща иногда по винопійницитѣ, гдѣто самото поство ся подмилква за подаяніе; той-мѣжа си остава не исправимъ дикарь и хищникъ къмъ женѣтъ си. Жената тѣрдѣ добрѣ разбира и разсѣжда за своето положеніе и завѣсимость отъ мѣжа. Тя знае, че онова семейство, гдѣто нѣма мѣжѣ, братъ и пр. то е нещастно и маловажно въ общинѣтъ. Тамъ же, гдѣто има нѣколко сестры съ единъ братъ, семейството ся счита блаженно, ибо брата е и защитникъ, и покровитель и мстителъ на всичко за семейството.

Той прѣхранва цѣлото семейство, и рѣководи хозяйството и охранява правата му прѣдъ общинѣтъ, държавѣтъ и частны лица много по енергично, и обмысленно и цѣлесъобразно, отъ колкото жената и момата. Положеніето на сварливѣхъ, злоязычнѣхъ и волнодумнѣхъ женѣхъ е още по-плачевно отъ онова на рѣзсѣдителнѣхъ. За дребны нѣща и невинны възраженія, мѣже сѣхъ испѣждали женитѣ си на пѣтя посрѣдъ зимѣхъ съ сѣ дребны дѣца безъ дрѣхы и хлѣбъ слѣдъ утомителны и безпощадны истязанія до пѣешко прѣбиваніе; присвоявали сѣхъ имъ приданото, паритѣ, украшеніята, низитѣ, юрганы, чѣргы, домъ, земи, дюгены, добитѣкъ и пр., а женитѣ си сѣхъ ги оставяли, като просякини, по пѣтя ограбены. Еше по-вече; властѣта на мѣжа е утивала по-далѣчь и отъ римскѣтъ *in manu* и *filiae loco*. Слѣдъ испѣжданіето, или и прѣди испѣжданіето на законнѣтъ си женѣхъ, той е привождаль *милостницѣхъ-consobina*, *блудницѣхъ, иезендіѣхъ* въ кѣщцы.

Това не стига зауниженіе за кѣннѣтъ женѣхъ и чада и за опозоряваніе семейството. Но мѣжа окичваль и прѣмѣняваль блудницѣтъ си милостницѣхъ съ дрѣхы, ремѣцы жѣлтицы, браслеты и други накыты, собственостъ на законнѣтъ му женѣхъ, та сѣхъ расхожда явно съвмѣстно съ неѣхъ. И всичко това не сѣхъ прѣслѣдва, нито наказва отъ църквѣтъ, нито отъ гражданскитѣ власти. Даже обществото не сѣхъ възмуцава отъ подобно блудническо съжитіе, като счита, че жената е виновна, а не мѣжа. И подобны блудодѣйцы правѣтъ ала брацетѣ посѣщенія и визиты на кметове, попове, търговцы и интеллигентны фамиліи!—

Е, идете сега, та сѣхъ съгласете, че българинѣхъ баща и мѣжѣхъ законенѣхъ, въ отношеніе къмъ законнѣтъ си женѣхъ и дѣца въ семейството, не е неограниченѣхъ деспотѣхъ и че не е властенѣхъ, като казва, че той е *чорбаджіята*, господарѣхъ и властелинѣхъ да постѣпва както иска съ подчиненитѣ си, безъ да може нѣкой да му сѣхъ бѣрка въ кѣщцовный животѣхъ. Отъ тукъ сѣхъ слѣдва, че вѣнчаната българка не само, че е „*in manu* и *filiae loco*“, но и въ властѣхъ „*in potestate*“ на своя мѣжѣхъ, който

има право да прѣнебрѣгава, да изгонва, да напуца и да убива законикѣ си женѣ и дѣца, та да ся милва съ другѣ невѣнчанѣ милостницѣ, гевендіѣ и чампарѣ прѣдѣ очитѣ на законикѣ си женѣ и дѣца и на видѣ на цѣло общество. (вижд. бракаразв. дѣла въ Р. . .) И всичко това ся търпи и равнодушно одобрява отъ духовны, свѣтскы коллегіалны и корпоративны лица, общества и власти! И общественното мнѣніе грухти при подобны блатскы явленія и заразителны нравственны испаренія. И подобно положеніе на българикѣ въ семейството, основава ли ся на славянското правово бытіе, или на римското, германското и варварско право? И духовникѣ каноническы власти глѣдять на това като на незапретены отъ църквикѣ виѣбрачны съжитія!

Мжжъ, който ся оженва, когато е былъ робъ, ратай, слуга за дщерицѣ, сестрицѣ или родниникѣ на господаря-си; който мжжъ унаслѣдва търговикѣ, имотикѣ, капиталикѣ на господаря-си бабалжкѣ-тестъ какъвъ бива? Или ся надглюмява надъ женѣ си и правата ѣ, или жената ся надглюмява недо него! Има случаи, и за съжалѣніе части, щото мжжъ, който получва хиляди франкове зестрѣ и става голѣмъ търговецъ, ученъ и интеллигентенъ депутатикъ, чиновникъ, адвокатикъ слѣдъ 10-15 годишно съжитіе испяжда женѣ си съ сѣ дѣца, че была устарѣла, а той ся заловява съ кахвешантанкыѣ чампары, безъ да враца зестрицѣ; земикѣ, парикѣ, дрѣхыѣ, кжщята, дюгениѣ и пр. на испяденикѣ си, онеправданѣ и оскърбенѣ женѣ? Зерь това е чистото старославянско хуманно семейство? Зерь такава бы трѣбало да бжде православната славянска ядка на българскыѣ общинѣ, която образува господарство и държавѣ? Далѣчъ! Безиправна жена ражда безиправны рожбы за въ жестоки общества и господарства. Безиправственныѣ семейны и супружескы отношенія и поведенія естествено, че раждать и въспитавать безиправственно поколѣніе, безиправственны гражданы и членове за обществото и държавикѣ. А по това може да ся помъмри българското семейство — въ отехтствіе на нравственность. Безиправникѣ

рожбы ще съставиѣтъ общины на безправны начала, а общиныѣтъ ще образувать съ подобны жестоки и безправны граждани цѣлѣ бюрократіѣ отъ жестоки и безправны лица, които ще ся отнасятъ къмъ всичко съ безправіе. — Съпружеската невѣрность и любовна измѣна тоже си е извоявала гражданственностъ въ българското семейство отъ странѣ на мъжа къмъ своѣхъ женѣ. Въ нѣкои градове това за сега става явно, открито и публично, като ся счита даже за подвигъ отъ странѣ на интеллигентѣхъ. Въ по-старо врѣмя подобны случаи бѣхъ не само невъзможны и рѣдки, но ся считахъ като несчастны и насилственны явленія. Забѣлѣжениѣтъ и уловены прѣлюбодѣйцы ся излагахъ на позорно наказаніе, избіеніе съ каманіе. Блудницата жена натоварвахъ на мъжа на гърба, та гы замѣрвахъ и затрупвахъ селяныѣтъ съ каманіе до усмъртяваніе. Нежененыѣтъ иргень и мома гы обвѣнчавахъ насилно. Прѣзъ 1860 г. имаше нѣколко души селяны отъ търновскыѣ села затворены въ видинскыѣ тъмници за това, че тѣ самоправно подвѣргнахъ на подобно наказаніе прѣлюбодѣйцыѣтъ мъжъ и жена, като повдигнахъ селото да гы избило съ каманіе. Нынѣ обаче, подобны невѣрны мъжіе, като напущать или не, законныѣ си жены, ставать мъже на нѣколко незаконны жены, а бащи на много незаконны дѣца отъ нѣколко милостницы, чампары и гавендіи (одалиски, блудницы), та ся ползуютъ даже съ почетнѣ репутациѣ въ общество, като първы търговцы, властелы, депутаты, адвокаты съвѣтници на духовны и свѣтскы учрежденія; законодатели и водачи на партіи въ Българіѣ (ср. бълг. період. печатъ). По селата ако и да ся случватъ подобны изневѣрванія, но тамъ тѣ сѣ скрываетъ, по измамъ, по нуждѣ и по неволѣ и не толкова нахално-безочливы по модѣ градскѣ; защото селското общественно настроеніе строго бди върху това, а другыѣ частны жены и майкы съ прѣзрѣніе и хулѣ ся отнасятъ къмъ подобны явленія. Жената при мъжъ всецѣло ся губи, като че несѣществува за вънкашній міръ, освѣнъ за въ кѣщи и за въ харема. Българката селянка

твърдѣ строго изпълва своитѣ съпругески обязанности ; тя разбира до византийскѣ тънкости своего положеніе въ семейството като мъжетница и хозяйка ; тя знае да се докарва прѣдъ мъжа и да му върви по волѣтъ и характера ; тя по майчинѣ наукѣ е изучвала мъжа въ всичкитѣ му добри и лоши страни. Тя знае, че отъ нея се изисква да бѣде вѣрна на своѣтъ женскѣ природѣ, да обича мъжа си, да му се повинува, да му се довѣрява и да му услужва. За награда на това тя иска отъ мъжа си поддържка въ семейството, обществото и човѣчеството. Това мъжа го изпълва. Обаче, исканіето на женѣтъ да ѣхъ обича мъжа ѣ, не всегда се сполучва. При всичко това обаче, българката селянка си остава вѣрна на призваніето ; тя знае, че е жена, и като таквази, тя охранява къщницѣтъ честь и имотъ ; ободряза мъжа си въ прѣдирѣтіята, а го поддържа и утѣшава въ неудачитѣ. Лѣсковченина градинаръ като се върне безъ печалба отъ бахче, жената му неплаща дълговетѣ, облича го съ новы дрѣхы и калпакъ, пой и храни го цѣлъ зимѣ отъ свой трудъ и неплаща даждіята му, безъ да го укори въ нѣщо ; тя иска да има единъ само мъжъ, комуто да слугува и бѣде вѣрна ; тя не се сърди, ако мъжъ ѣ е ималъ и други жены-милостницы ; защото знае, че само тя е законна и угодно Богу и човѣку прѣдъ обществото и хората, и че тя само е хозяйка или домакинка въ дома, а не други. Забѣлжително е това още у българитѣ, че тѣ, като нѣматъ любовны чувства къмъ женѣтъ си, сѣщо нѣматъ и рѣвностъ. Нито жената рѣвнува мъжа си, нито мъжа женѣтъ си по градоветѣ въ дѣйствителностъ. Быва лицемѣрна рѣвностъ само тамъ, гдѣто или мъжа е развратникъ, или жената свободна до прѣкалъностъ — т. е. еманципирана. У българитѣ свободно обращеніе съ женѣтъ не се вижда на явѣ. А въ тайнѣ какво не се върши между мъже и жены по градоветѣ. Селянката не мести за невѣрностъ съ сѣщѣ невѣрностъ, както гражданката пострѣхва въ подобенъ безпирветвенъ случай. Селянката се или отравва, или обѣсва, ако мъжа ѣ е невѣренъ, или ми-

рува съвсѣмъ за да бѣде тихо въ кѣщи. Жената при мъжа-си неможе да ся распорѣжда съ своето собствено имущество, нито съ волюхѣ си и свободхѣ си; мъжа както сме казали поглѣща всичко; той простира ръцѣ върху всичко; неговата неограничена властъ ся прикоснова не само въ ползуваніето, но и въ отчуждаваніето даже жениното имущество безъ нейно съгласіе, ако че тя ся счита по закону единственна ступанка на всичко, което е приобрѣла отъ родители и ближни по дареніе, завѣщаніе и наслѣдство. Може да ся каже, че вѣковото робство е приучило българина баца и мъжъ къмъ подобна властъ и варварщинѣ, която е, може-быти, необходима въ домашнія бытъ за да може да въспытава потомството по спартанскы съ цѣль, да бѣде немилосърдно и въ опозиціѣ къмъ поработителитѣ на отечественнхѣ му властъ, вѣрѣ и свободѣ.

Като че ли ще трѣба да ся съгласимъ въ сѣществованието на таенъ неуловимъ свѣрхъ естественъ законъ, по който ся управляватъ сѣдбытѣ на чловѣчеството така, спорѣдъ както е необходимо да ся подготвя то за отраженіе и прѣдолѣніе на онѣзи причины, които бъркатъ на неговото тихо, мирно и рѣдовно движеніе къмъ конечнхѣ му цѣль. А понеже чловѣчеството ся състои отъ разны политическы групи, тѣзи отъ общины, а общинитѣ отъ семейства, то дохожда да ся заключи, че цѣлото чловѣчество, като частица отъ бытіето, първоначално ся подготвяла въ семейството. И, слѣдователно, тайный законъ, обстоятелства и нуждытѣ правхѣтъ мъжа така пълновластенъ, а женатѣ подчиненѣ. И какъ мъжа да не бѣде пълновластенъ и недовѣрчивъ къмъ женхѣ, кождо той взѣмва въ съпружество съвсѣмъ отъ друго, чуждо и непознато семейство съ съвършенно противоположенъ характеръ, съ съвсѣмъ други наклонности, привычки, обычаи, настроенія и обращенія къмъ него — мъжа. Оженваніето за далѣчны, непознаты и неродственны жены въ по вечето случаи докарватъ твърдѣ неблагоприятны минути въ семейный животъ. Това поражда отъ два характера семейны съвсѣмъ другъ третій харак-

теръ. И така като ся продължава семейното общежитіе, явяватъ ся все новы и новы характеры до саможивноегъ. Оженваніята обаче между лица отъ по близко родство (5—6 степенъ) докарва умякотяваніе на характерытъ, семейно спокойствіе, супружеско споразумѣніе и другарско взаимнолюбіе. Ще е нужно бѣлкимъ, и това е вѣрно, такъовзи да бжде семейството въ извѣстны врѣмсна, за да може то да пспълни своето призваніе въ бытіето въобще, а въ българското възраждане въ особености. Мягкій характеръ въ робско състояніе докарва растлѣніе на семейството и обществото, че и раснаданіе на държавытъ. Така е пропаднхль римъ, византія македонія, турція и пр. А ягкій характеръ и устойчивость докарватъ възраждане на униженытъ и измжчены народы. Вижда ся, че грыжитъ за самосъхраненіе, докарватъ страхъ за бждущето у слабый, немощный и немущій народъ, общество и семейство. Особенно когато ся намѣрватъ въ съѣдство съ посиленъ или въ подчиненіе на завоеватель, чужденецъ, та ся държи на шрѣкъ, като слабый спартанецъ, за всякъ случайность. Така е то и съ българскытъ бащиня семейна власть. Бащытъ, които чувствоватъ, че сж поробены, че сж онеправданы бащи и измжчены отъ иновѣрцы и иноязычнышы, бащытъ, които работхтъ не за себя-си, не за своето домочадіе, а за чорбаджии, субаши, аяны, паши, деспоти, владыцы попове, фанариоты болѣры, голѣмцы и пр. тѣ естесвенно сж враждебно настроены къмъ всичко окружающе и подвластно тѣмъ. Огъ туй тѣ въ своитѣ обращенія непоказватъ нито търпѣливость, нито кротость, нито справедливость, нито снисходительность, нито смиренность. Ето защо мжжа не до тамъ уважава привязаныхъ си женж. Че и самата жена, като туку ѝ ся покаже мжжа слабохарактеренъ, търпѣливъ и свободолюбивъ, тя туку го кажи, че дыгва носъ (байрякъ) и набива рога по мжжовхъ главж! Ето защо мжжа, като ся враща отъ вѣнъ измжченъ, уморенъ, угруденъ и възвълнуванъ по озѣртва ся. да го не взѣме жената въ ржкъ, та съ това той произвежда непріятны впечатлѣнія на домашнитѣ.

Тѣ разбирають побужденіята, които го правѣтъ такъвъ сѣрдить. И заради това му ся подчиняватъ, за да бѣдѣтъ на-строены враждебно срѣщу врагытъ на семейството и общи-нѣтъ. Това си е естественъ законъ, който прави бащата и мѣжа строги, а жената отетѣпчива и покорна. Така го изыскватъ условіята, които охраняватъ семейството отъ вси-чко, което бы прѣпятетвовало на неговото сѣществованіе и развитіе. И ный нетрѣба да обвиняваме туку така бащытъ и мѣжетъ, че не быле като съврѣменнытъ нѣкои по-хуман-ны семейны главатары. Ный трябва да излагаме само отно-шеніята такыва, каквыто ся срѣщатъ: защото има и такы-ва и онакыва причины и условія, които сѣ създали такъвъ и онакъвъ харѣктеристиченъ типъ. Умѣрената строгость, ка-кто и умѣрената мѣжкость сѣ необходимы условія за да ся одържи семейното единство въ рѣдовенъ животъ за благо-состояніето му. Прѣкалената строгость и слабость разстро-яватъ семейното единство и докарватъ икономическото му распадение: то ся разсыпва и осиромашава, когато ся рас-покъса на отдѣлны индивидуалны единицы,

Твърдѣ много завыси и отъ матеріалното положе-ніе и отъ имущественнытъ недоразумѣнія. Въ българското семейство не сѣ опрѣдѣлены имущественнытъ права и от-ношенія между мѣжъ и женѣ, и не ся държи инвентаръ кой какво има, какво е донесълъ и какво му ся пада, като членъ въ семейството. Всичко ся сѣрѣдотѣчва въ властѣтъ на мѣжа. Така, като умира първата жена, тя оставя своя принесенъ имотъ по закону на роденытъ си дѣца, но по обычай, нейный имотъ става принадлежность на цѣлото се-мейство, въ масѣтъ на което и влѣзва, като неотдѣлимо. Това е така по селата въ голѣмытъ и задружны семейства. Семейството въ своето хозяйство е като общежитіе по мѣ-настыритѣ; кой каквото внесе и изработи, всичко си е за семейство и на семейството; никой нѣма право да прѣтен-дира, че *това е мое, а оноа е твое*. Когато нѣкой умрѣ, или по своѣж воля си излѣзе изъ семейството, той нищо непо-лучва съ себя си даже отъ оноа, което е привнесълъ и

пріобрѣлъ. Но и никой неможе да го испъди изъ семейството-задругѣхъ. Отъ това ся извлича, че българското семейство е устроено на задружны начала: то е настояща „задруга“, ако и да не носи сѣщото названіе. Но по градоветѣ, когато умира първата жена и оставя дѣца, бащата всичкото присвоява. не обажда никому какво му е донесла покойната жена. както е нейно и на дѣцата ѝ. Той го показва за свое лично иманье и ся распорѣжда, както му ся заблагоразсѣди. Често ижти ся оженва за другѣ женѣ, прѣписва имота върху себѣ, като свой, а не на дѣцата отъ първѣхъ му женѣ, или го показва като имотъ, който може да ся дѣли между дѣцата отъ разны майкы. Това ся случва, когато първата му жена нѣма живы баща и майкѣ, които да ся застъпѣхъ за правата на внукухъ си. Законухъ за настояничесвата сѣ само за формѣ, а не за дѣйствиелность! И така, бащата мѣхъ въобще ся явява несправедливъ. Той или нищо неоставя за дѣцата отъ първѣхъ си женѣ, ако не сѣ при него, или ако сѣ при него въ подчиненіе и власть, оставя да ся дѣли тѣхний майчинъ имотъ равноправно между заварены, природены и доведены дѣца, когато дойде врѣме да ся распадне семейството. До когато семейството ся държи въ едно, имотухъ отъ разны майкы сѣ общы на семейството и нераздѣльны. Наслѣдственнухъ права спорѣдъ Каноническото Право, Закона Градскаго, не ся сназватъ и нѣма различіе между единоутробны и единокрывны братя и чада въ семейството. А това свидѣтелствова, че личны имущественны права никой семеенъ членъ нѣма, та за това и неможе да претендира майчино бащино и друго наслѣдство, а семейно само: дялъ-пай, ако бы че ся распадне семейството-задругата.

Съ поглыщаніето правата на женатѣ отъ странѣ на мѣжа поглыщатъ ся правата и на едноутробникхъ ѝ дѣца върху нейното имущество. Въ селскухъ задружны семейства това не нанася загубы на дѣцата: защото венчкы живѣятъ на равноправны начала въ семейството до животъ и ся ползувать отъ общото имущество като отъ съдружно, се-

мейно и общо на всички. Обаче, по градоветъ не е така. Дѣцата, които сѣ отъ другъ майкъ, изгубватъ много като умрѣ майка имъ : и права, и отхранъ, и глѣданіе и родителско попеченіе. Понеже не ся назѣтъ правата на брачный сѣюзъ отъ свѣтскы и духовны власти, то, при отсѣтствіето на писанъ гражданскъ сдѣлкъ при годежа или прѣдъ общинѣтъ и нотаріуса, имущественнытъ правоотношенія немогѣтъ да ся знаѣтъ, нито пъкъ правонарушеніята между мѣжъ, женъ и дѣца могѣтъ да ся възстановѣтъ. Сырачетата на умрѣлатъ майкъ сѣвѣмъ изгубватъ инвентаря на майчиното си; дѣдово-бабино имущество ; тѣ незнаѣтъ какво е имала майка имъ въ дома, каквъ зестръ, стокъ, покѣщнинъ, движимость и недвижимость, тѣй като бащата е присвоилъ и погълналъ всичко, като свое. Той мысли, че има право на това; защото покойната му съпруга, когато сѣ ся оженили, нему лично, или на цѣлото семейство—въ общежитіето е принесла и прѣдала въ власть и владѣніе своето имущество и права, а не исключительно на дѣцата, които гы е нѣмало още на свѣтъ божій. Тя му е станала законна съпруга съ свой имотъ и права, а не лична другарка и сѣдружница съ отдѣлны права и имотъ. Той, мѣжа, неприпознава никаквы права на дѣцата си върху майчиното имъ имущество ; защото тя сама, догдѣто е была жива, не е имала никаквы, нито собствены, нито владѣтелни права. Той ся счита като римскій *paterfamilias*. Поради това, явява си правата като неограниченъ владѣтель завоеватель и похититель ; охранява своето право отъ каквѣто и да бѣде контроль; никаква власть или роднинскій сѣвѣтъ не ся застѣпватъ за правата на дѣцата и сырачетата. Дѣцата сѣ на бащата съ сѣ права личны и имущественны до когато е той живъ. Защото личный сѣставъ на всякъ власть и роднинскы сѣвѣты ся състои отъ подобны членове-бащи съ деспотическій и хищнический характеръ, въззрѣніе и убѣжденіе, за това дѣцата и жената сѣ безправны при живъ баща. Казахме че отъ подобны бащы подобны сынове; отъ подобны семейства—подобны общины и

власти! И тѣжко и горко на оня народъ и държавѣ, които ся въртѣтъ и управляватъ отъ потомство на подобни бащи! Обаче, като осмѣдихме супружескѣтъ власть, и ѣх очертахме така характерно, ный трѣба да обърнемъ вниманіето си и върху вольтѣтъ на супругѣтъ. Нейното безусловно подчиненіе, подвластіе и безимотность не ся поражда туку така чрѣзъ насилие, давленіе, вліяніе и тиранско обсебваніе отъ странѣ на мъжа. И той понѣкога ся поддава на жененый си контролъ. Жената волно ся вдава всецѣло въ властѣтъ не мъжа си съ се личны и имущественны права; но не безусловно, а до когато въ семейството въобще, и между супружитѣ въ особенности, владѣе гармонія, солидарность и взаимность, было въ обычь, было въ почитъ, было въ уваженіе личността и имота, было въ правата и отношеніята. Ето защо жената е разсѣждителна, като не иска да бѣде еманципирана и освободена отъ подвластіето на мъжа въобще. Тя глѣда да угождава на мъжа, защото безъ него тя не значи нищо въ обществото. Жена безъ мъжъ нито на свадбѣ, нито на сборѣ, нито въ църквѣ, нито на понуды, нито на рожденія, кръщенія, вѣнчанія и погребенія, не е весела, не е почетна, а се *оттикнуѣта*, както казватъ българитѣ. Само единъ свой мъжъ умѣе да либи и обыча, както трѣба женѣтъ си подвластнѣ и да ѣ доставлява всички удоволствія до толкози, до колкото тя го почита, люби, уважава и му ся повинува, яко супружница. Еманципированитѣ жены сѣ най-нещастнытѣ, като ся милватъ съ много невѣрны мъже, а безъ нито единъ вѣренъ, близкъ и обичливъ другарь! Мъжовата сѣнка е благонадѣжно пристанище.

При избираніе невѣста за мъжкѣй полъ отъ семейството или при оженваніе дѣвойкѣ изъ семейството, въобще всички ся съвѣтватъ. Това е общо семейно право, а не лично-на главатаря, или на главатаркѣтъ, или на момъка, или на момѣтъ. По единоличното желаніе на главатаря рѣдко ся случватъ бракосъчетанія, тѣй като за тѣхъ иждивеніята,

подаръцитѣ, дареніята, общата, придѣ и т. н. ставатъ за смѣтка на семейството. Прѣстанкытѣ, (умычки) когато момъкъ доведе невѣстѣ въ къщи или въ семейство, и тѣ ставатъ съ прѣдварителенъ изборъ невѣстѣтъ отъ семейнытъ членове, и безъ тѣхно одобреніе и съгласіе момъка несмѣе и неможе да доведе невѣстѣ въ семейното общежитіе. По такъвъ начинъ прѣстанкытѣ ставатъ тогыва, когато моминото семейство не ся съгласи да бѣде дѣвойкѣтъ въ другото момково семейство, а тя, дѣвойката ся съгласява да утиде посрѣдствомъ прѣстанкѣ или избѣгваніе и открадваніе, но когато ся убѣди, че момковитѣ семейны сѣ съгласны. Така постѣпи и моята сестра *Ивана* прѣзъ 1853 година; тя избѣга изъ дома и ся обвѣнча тайно въ Търново, безъ баща ми да знае; тя си бѣше прѣдварително прибрала всичкѣтъ прике, зестрѣ, нанизы и дрѣхы, които ся бѣхъ приготвили въ къщи за неѣ, да ѣ ся даджѣтъ при оженваніето. Слѣдъ пристанкытѣ по селата често ставатъ сблъскванія между двѣтъ семейства. Моминитѣ братя, баща и роднины, като ся научѣтъ гдѣ е момѣтъ, утиватъ въоръжени, нападватъ момковъ домъ за да отървѣтъ момѣтъ. И така ся захваща борба и бѣеніе между двѣтъ семейства отъ двата рѣда. Ставали сѣ и кръвопролитія, нараняванія и убиванія. Който родъ надвѣе той получва момѣтъ, която си остава все още дѣвственна и неприкосновена прѣди да бѣде вѣнчана. Ако момата ся окаже, че ѣ е развалено моминството (цвѣте дѣвство), тогыва или ся спогаждатъ, или ся избиватъ за нарушеніе общитѣ обычаи и обесчестяваніето ѣ противъ нейнѣтъ волю, ако е станѣло. Така става, както е ставало между римляны и сабиняны по открадваніето на сабинянкытѣ отъ римлянитѣ. Особенно вниманіе обръщатъ и двѣтъ семейства, щото помата невѣста да бѣде непорочна и дѣвственна до самыя вечеръ, въ който, слѣдъ обряда на църковното вѣнчаваніе и освещеніе брака, свеждатъ новобрачнытъ — младенцытъ. А това става само въ понедѣлникъ вечеръ срѣщу вторникъ тържественно. Въ нѣкои мѣстности-градове това свежданіе

става тайно въ недѣльнъ вечеръ и то само за първо дѣйствіе. Кату туку ги сведяхъ, слѣдъ единъ часъ ги раздѣляхъ и пазяхъ да ся не срѣщатъ вече уединено до 24 часа, т. е. до тържественното срѣщу вторникъ свеждане. Причинитъ на това сж и здравословны и нравственны; да ся знае че невѣстата е была дѣвственна и непорочна и дѣвството ѝ не е искусственно, а естествено. Защото, има и искусственно дѣвство у момъта и неспособность у момъка да обере цвѣтето ѝ. Казвали сж, че бабы има, които подготвяхъ дѣвството или съ гълъбовъ кръвъ, или искусственно совпаденіе на мѣсячнытъ женскы очищенія. И двѣтъ семейства ся радвать, когато невѣстата излѣзе непорочна и пѣснитъ пѣять: *„хвала тебъ момино майко, добро си чедо хранима и опазила. . .“* И двѣтъ семейства считать дѣвството за щастіе и благословеніе Божіе. Тѣжко, ако невѣстата излѣзе порочна; нещастіе прѣдвѣщавало и за двѣтъ семейства, особенно, ако невѣстата прѣди свежданіето не извѣсти, кръстницитъ си за своитъ бездѣвственностъ. Семейството, свадбаритъ и гайдаритъ трѣба да знахъ за това; защото е тѣхно право да благословяхъ брака като непороченъ.

V.

Отношеніята на главатаръ баща къмъ дѣцата и челядтъ въ семейството. Положеніето на семейството слѣдъ смъртъ на главатаря.

Подъ думъта *дѣца*, трѣба да ся разбиратъ роденитъ отъ законно съпружество свои дѣца. А подъ думъта *чада и челядъ*, трѣба да ся разбиратъ другитъ, които сж родени отъ други бракосъчетаніе отъ сынове, дъщери, братя сестры, доведени, заварени, усыновени прибраны и пр. близки по кръвъ роднины, свояцы и нероднины.

И тукъ не ся съгдѣждатъ хуманны отношенія, нито равноправностъ между членовѣтъ въ българското семейство.

Напротивъ, бащата, като ся намѣрва подъ вліяніето на своитѣ дикары началницы, съсѣды, чорбаджія и попове, сѣ, така си остава съ своѣхъ отцовскѣхъ неограниченъ власть въ семейството и по отношеніе къмъ своитѣ дѣца и челядь. Своя характеръ той упражнява не само надъ женѣхъ си и надъ неженены сынове и дъщери, но въ равнѣхъ степенъ и надъ ожененыгъ си сынове, надъ снахы и внукуы: надъ всички домашни, които му ся повинувать. Бащата само распорядява и заповѣдва, а сыноветъ съ женыгъ си работѣхъ безпрѣкословно своитѣ семейны: бащины, майчинны-дѣдовы бабины и женины земи, поля и пр. Бащата събира доходыгъ, продава кога каквото иска, по свое усмотрѣніе и рѣдко ся съвѣтѣва съ сыноветъ си. Той си живѣе, както иска, по своѣхъ волюхъ и по побужденіята на неговый характеръ. Той може да постѣжива така, както бащата на блудный сынъ е постѣпилъ съ работный си сынъ, който е събиралъ стокѣхъ, а баща му ся разгулялъ съ нехъ при посрѣщаніе блудный си сынъ, който нищо не е привнесълъ въ кѣщи, а распилялъ своя дялъ прѣждеврѣмерно. Бащата присвоява въ свое владѣніе и семейно ползуваніе зестрыгъ на снахыгъ си, парыгъ имъ, нивята, земитѣ и добытка. Като ся разгнѣви, той даже ся рѣшава да продава или залага подобенъ имотъ, безъ да дава нѣкому нѣкаквѣ смѣткѣ. Той, ако иска, давва го зестрѣхъ на дъщери или прѣдбраченъ даръ на другы снахы безъ съгласіето на сѣхъхъ стопанкѣхъ снахъ, на коѣхто принадлежи имота. Ако нѣкой сынъ или снаха ся осмѣлѣхъ да продумать слово въ охраненіе на имущественныгъ си права, тѣ бывахъ сѣгълчены, смърнены, истязаваны, биты до убиваніе и испѣждены голы-босы изъ тахъ толковѣхъ хуманнѣхъ българскѣхъ челядь отъ подобенъ самоправенъ и едино влатенъ свекъръ-баща! Това не стига, но съ снахѣхъ заедно изгонва ся и пропѣжда мѣхъхъ ѣ, бащинъ сынъ, който е работилъ 20 — 50 години въ сѣхъхъ семейство, при сѣхъхъ баща главатаръ. Изгонва ся безъ да му ся дава смѣткѣ за доходы, расходи и печалбы; излѣзва си безъ пары, безъ брашно, безъ дрѣхы,

безъ рало, безъ волове, безъ животинче и безъ педѣхъ земѣхъ! Всичкія му трудъ и печалба оставать у баща му. Гдѣ е тукъ равноправността, когато бащата съ подобенъ характеръ още живѣе? Кой законъ възворава изгоненитѣ, онеправданытѣ, кой възстановява тѣхнитѣ нарушени семейны и задружны права въ семейството? Законъ за това нѣма, но има *обычай* (265 ст. вр. пр), по който добритѣ старцы, священството и съсѣдытѣ примиряватъ разгайденитѣ и възвораваатъ statu-quo ente. Знаемъ случай, щото баща Н. . . да е испѣждалъ единственния сынъ попъ Т. . . съ 5-6 дѣца (внуку) зимно врѣмя. Попа съ женѣ и дѣца ся прибра въ църковнитѣ келіи да живѣе, до когато ги примирихъ старцы и съсѣды. Отсѣгствіето на законъ, който да ограничава подобны жестокости дава да ся разбира, че главатаря по закону има неограниченъ до необузданость власть надъ дѣцата си. Сѣщо постѣпва бащата и съ дщери и внуку; оженва ги, когато иска и за гдѣто иска, дава имъ каквото иска, а не каквото имъ ся бы слѣдвало по обычай. Има мѣстности, че бащата продава своѣхъ дщери за 500-1000 гр. (100-200 лева), безъ да дава зестрѣ земѣхъ и наслѣдство, освѣнъ свадбарскитѣ ѣ дрѣхы. Има бащи, наистина, че приживѣ отдѣлѣхъ ожененитѣ си сынове на отдѣлно селище-гумно, но семейното хозяйство ся върши съобща сѣ по старому, подъ главатарството и управленіето на бащата главатарь. Но има и таквызи жестокы бащи и сынове, които ся неговарятъ полюбовно съ домашнитѣ по една или другѣ причинѣ (в. Дѣятель 4/91 г. Софія); тѣ прѣждеврѣменно бывахъ изгонваны посрѣдъ лѣто и зимѣ безъ срѣдства за сѣществованіе. Църковнитѣ келіи сѣ отворено прибѣжище за тѣхъ, до когато сѣ възмѣнѣхъ нѣкои миротворцы, та ги примирѣхъ.

Примѣры не навождамы; защото тѣзи нѣща сѣ общезвѣстны, прѣсны и по сіе врѣмя повторяемы. И сме виждаде, и сме слушаде лично, че попове сѣ испѣждали свои сынове съ дѣца; бащи ся испѣждали свои сынове попове съ жены и дѣца; съсѣды сѣ изгонвали своитѣ сыно-

ве; учены. богаты и чорбаджии сѣ постѣживали така жестоко съ свои учены и работны сынове съ по 5-6 дѣца, които сѣ имъ робували десятины години безвъзмездно. И колко още има типове, като Х. Атанаса, Х. Кура и Павля (на Н. *Слънцъ* 1891 г. Двѣ повѣсти). А и прѣдъ смъртъ сѣ бащата нераздѣля придобытытъ съ общъ трудъ капиталы между всички сынове по туудовото начало и участие въ работеніето по равноправность. Бащата дава, опрѣдѣля и оставя кому колкото иска отъ общій имотъ. Най-малкія е и най-обычливый на баща и майкѣ, ако и да е най-малко работилъ. Само когато бащата удряхлѣе, та неможе да владѣе и управлява челядтъ, по молбѣтъ на сыноветѣ и майкѣтъ, и по добрия въобще характеръ отъ послушаніе и повиновеніе на домашнитѣ, бащата сѣ съгласява, та позволява на нѣкого отъ сыноветѣ сѣ да му сѣ купи дворъ или му сѣ отдѣли дворъ, и му сѣ съгради отдѣленъ домъ и жилище съ общы пары и трудъ; давватъ му сѣ малко пары за кѣпѣ, волове, кола, нивы, лозя въ ползуваніе само. При такъвъ само доброволенъ начинъ сѣ устроява и изниква ново, отдѣлно семейство при живота на бащата, за когото казватъ, че сѣ расклонилъ като лоза.

Жестокостта и неправдата като челли сѣ съпровождатъ и поддържатъ една-другѣ за да устранѣтъ всякѣ частицѣ отъ хуманность и справедливость въ българското семейство. Мнозина навидъ ужъ хуманны, справедливы и правдолюбивы бащи сѣ прибѣгвали къмъ истязанія на своитѣ жены, сынове, снахы, дѣщери и внуцы. Тамъ, гдѣто най-не сѣ надѣва челоуѣкъ, явяватъ сѣ поразителны сѣѣны въ семейството. Има случаи, щото при упражненіе истязаніяга да сѣ оставали испотрошени, искалѣчени, поврѣждены и убиваны мнозина отъ бащинъ, мѣжовъ и дѣдовъ гнѣвъ. Варварскытъ обращенія въ семейството къмъ домашнитѣ нѣматъ чета по своето множество и разнообразіа. Бащытъ, мѣжетѣ и майкытъ да бѣѣтъ съ соны домашнитѣ, или съ юмруцы, плѣсеницы, бѣсканія, търганіе косы и пр. п. това сѣ обыкновенны домашни наказанія заслужены и незаслу-

жены. Главатаря ся мысли, че има неограничено право върху подобень родъ наказанія и заради това той не ся стѣнява; а нѣму никой не му ся съпротивлява, нито възражава, нито пѣкъ ся оплакватъ нѣкому. Сына не ся докача отъ това, че баща му, или майка му истязавали съ бой и прѣсилвали съ работѣ крѣхкытъ възраст и силѣ на младѣтъ му булкѣ — съпругѣ-снахѣ! Напротивъ, не тя ся оплаква мѣжу си, а бащата и майката наковладѣватъ снахѣтъ прѣдъ мѣжа ѣ. Този, ако иска да не бѣде испѣденъ и да има миръ, вѣрва всичко, та мѣмри или даже и самъ повторява да наказва женѣтъ си по несправедливо и недобросѣвѣстно, въ по-вечето случаи, обвиненіе отъ странѣ на домашнытъ. — Колкото обаче до имота на внукутъ и зетюветъ, има множество случаи, че дѣдытъ сѣ проядали капиталытъ, които сѣ быле оставали въ наслѣдство на внукутъ слѣдъ бащинѣ и майчинѣ смъртъ. Дѣйствителенъ случай. Познатыи намъ С. Г. отъ гр. Л. . . былъ испратенъ отъ роднинскія съвѣтъ да иде въ Австріѣ и събере капиталытъ на покойный си зеть Н. Б. че да ги прѣдаде на внукутъ си. *Отишелъ, събралъ и ся вържалъ*, но нищо не-далъ! Дошло до сѣдѣжъ, былъ осѣденъ за сѣщытъ пары отъ дѣщерѣ си, майка и опекунка на сырачетата и внукутъ на длѣжника похититель — дѣдо. Този, за да прояде парытъ, отчуждилъ имота си върху сына си и лишилъ отъ наслѣдство дѣщерѣ си и внукутъ си, които го сѣдили за бащинытъ си капиталы! Ето каква е семейната нравственностъ у българытъ роднины и близкы и каквы сѣ отношеніята между баща и дѣщерѣ, между дѣдо и внуку, мѣжду вуйка и племянницы, между братъ и сестрѣ! Корыстолюбіето и жажда за присвоеніе чуждого е свойственно на българина, а несвойственно у славянина. На видъ и по характеръ С. Г. ся вижда да е етнографически или куманинъ, или хунъ или гагаузъ, или латинска жилка, а никакъ не чиста славянска. Той бѣше и буенъ и прѣсмѣхулка и интригантинъ и властолюбецъ. А тѣзи качества не сѣ свойщина на славянскій элементъ дору и тамъ, гдѣто единъ

супругъ е славянско, а другій неславянско происхождение. Като влѣзва сырачето подъ дѣдовѣтъ си власть въ подчиненіе, то съ това и имота му влѣзва въ общѣтъ масѣ на семейный имотъ, а сырачето става семейна челядь-членъ, когато живѣе при дѣда си, като задругаръ, а не и когато е отдѣлено. Часто обаче ставатъ тѣжбы отъ дъщери и снове, снахы и зетюве къмъ бащи и майки за прояданіе и упропастяваніе сырашкытъ пары, както и за обсебваніе движимы и недвижимы тѣхны имоты. Быва, щото нѣкое момиче безъ баща се оженва и принася мѣжу-си съ торбѣ пары и земы, останжли отъ баща ѝ. Обаче, мѣжа ты е обсебвалъ и распилявалъ! Една богата майка, *II.* като умрѣла, оставила пълнѣ торбѣ съ сребърны пары-нанизы и украшения (1852 г.). Момчето ѝ было на 12 годишнѣ възрастъ. Утишло да се учи по Европѣ (Романіѣ, Сърбіѣ, Австріѣ и Россіѣ); като се върнѣло, не намѣрило нищо майчино слѣдъ нѣколко годинѣ (1874 г.) Всичко было распиляно: и пары, и дрѣхы, и сребра, и бакъръ и чергы, и платна и всичко. Кѣдѣ утиде всичко богатево не се знае; защото бащата не давалъ смѣткѣ, а се извинявалъ — че той на ли живѣлъ, ялъ, пилъ, хранилъ се; че и майката ужъ разнасила парыгѣ по църквы, мѣнастыри и давала на дъщери и внуку по волѣтъ си, безъ да го е пытала тя него. Всичко е възможно! Но за ученый сынъ не останѣло майчино наслѣдство слѣдъ 20 годинѣ отъ движимости. Защото справедливый баща го мыслилъ за свое и го проялъ или распилялъ, безъ да е далъ по нѣщо на сына си за ученіе; сынъ му былъ стипендіятъ и се училъ съ свои пары отъ учителствованіе, и отъ помощи сръбскы, русекы и пріятелскы. Таквызи сѣ българскытъ бащи, ужъ ученолюбивы, като *X. Атанаса* (*Н. Слѣпый* *два поѣсти* 1891 г.)! До когато е живѣ бащата, дѣцата нѣматъ никакво достояніе; тѣ сѣ безимущественны. Сѣщо постѣпватъ бабыгѣ и майкыгѣ. Оплаквали сѣ ся прѣдъ насъ, че когато дядото умрѣлъ, оставилъ много пары на бабѣтъ; тая ги упропастила по колугеры, попове, църквы, мѣнастыри, Ерусалимъ,

владыцы и патріярсы. Голѣмо количество дала на сына си, а за дѣщерѣх-си оставила малко само 10 0/0. Друга пѣкъ майка слѣдъ мѣжовѣхъ ѣ смѣрть получила и скрѣла много неговѣ пары, конто распѣляла безконтролно, като давала отъ тѣхъ и на брата си, и на малолѣтнытѣ си сынове а за малолѣтнѣхъ си дѣщерѣхъ нищо не задѣржала отъ бацѣинытѣ ѣ пары. Таквызи справедливы сѣ набожнытѣ до ханжество бацы и майкѣ въ бѣлгарското семейство!

Въ Свищовъ (окт. 91 г.) ся сѣдихъ майка и дѣщеря; слѣдъ мѣжовѣтъ смъртъ 2 — 3 г. майката ся оженила и напуснѣла дѣцата и кѣщѣтъ своеволно, като прибрала всичко, което е могла, като сѣща майкѣ опекунка. Послѣ заявява сѣдѣжъ и дири отъ дѣщерѣси мѣжовѣ стокѣ, движимость и недвижимость: пары, храна, добытъкъ, покѣщнинѣ, нивы, ливады, лозя, вино, ракиѣ и т. н., безъ да обажда онова, което е прикрѣла отъ дѣцата си! Това е то родителскы чувства за обогащеніе! И закона за наслѣдството поощрява подобны нѣща!

Ето върху какви равноправни, нравствени и ху-
мани начала е основано и ся крѣпи българското семейство!
Жестоко безправіе! Когато умрѣ майката, та остави мало-
лѣтны дѣца, бащи има, че присвояватъ всичко, каквото и-
мать дѣцата му отъ майкѣ имъ останжло тѣмъ; когато у-
мира бащата при малолѣтны дѣца, има сѣщо така които
майки присвояватъ и упропастяватъ всичкѣ бащинѣ на
дѣцата си. А отъ това слѣдва да ся заключи, че въ подоб-
ны семейства и челяди, гдѣто баща или майка сѣ глава-
тари, въ по-вечето случаи нежжцествуватъ никакви права
за подвластнытъ и никакво правово устройство по имотнѣ
частъ. Бащата и майката сѣ *вся, и, все.*—*Болмари, по болшей,*
части, слова и нравы турецкѣя воспрѣняли“ (Ранчъ I. IV.).
— Подобно безправіе и жестоковластіе прѣдизвикватъ рас-
паденіе на кѣшовничеството и раздробленіе на старото се-
мейство. Има много случаи, че самытъ бащи ставатъ при-
чина да ся е распадала неговата власть и кѣшовничество-
то му. Синоветѣ, като сѣ ся осѣщали безправны да рабо-

тѣхъ сѣ за баща си, да му печелятъ пары и му исплащатъ необмысленно и произволно направенытъ паричны дългове, тѣ сѣ ся изселявали единъ по единъ изъ отцовскія домъ прѣждеврѣменно; направватъ си свое отдѣлно домакинство и устроявватъ ново семейство на свои главѣ, съ свое имя и подъ свои власть. Бащата е оставалъ или самъ, или само съ малолѣтны въ кѣщи и е продължавалъ хозяйството си. Но бащи неждрны и паднахли нравствено, ся случавъ, че скоро пропиватъ всичко; распродаватъ всичко: и стокъ, и мюлкове, и кѣщи и покѣщнинѣ, та ся скитатъ по пѣтищата най-послѣ. Това е слѣдствие на тѣхното жестосърдіе и несправедливѣ семейнѣ власть. Има сѣдебны случаи (въ гр. Л. нѣкой си М.) че бащата продаде всичкѣхъ си стокъ, домъ и земи на сына си; пропиелъ паритѣ и не иска вече да живѣе при сына си и да му помага до смъртъ. Ходи отъ механѣ на механѣ да піе, отъ кѣщи на кѣщи, отъ село на село и отъ градъ на градъ да проси и да хули сына си, че го испѣдилъ и неглѣдалъ. Той тѣгли сына си на мир. сѣдія да иска за прѣхранѣ 1000 лева и да накаже сына му, по устава на мировитѣ наказанія, за гдѣто го нехранилъ на старость и не му доплатилъ купенія-продаденъ имотъ; сына възразява и ся оплакваше, че баща му самъ бѣга и го хули, та нерачи да живѣе при сына си. Сѣдіята отежди да плати сына на баща си 1000 л. безъ да е имало доказателства; но че бащата, като баща, былъ говорялъ справедливо, че сынъ му го нехранялъ, а пѣдялъ. Трѣбало е сѣдіята да въдвори бащата въ дома на сына му, а не да осѣжда да му дава пары за піянство. Правосѣдіето въ този случай поддържа піянството на піеный хульникъ баща, когото всички селяны познаватъ за разваленъ человекъ. Но, понеже и сѣдіята ся знае, че ежедневно піянствова, то му ся видѣло за доброта поддържа колега си по професіѣ. Кой бы трѣбало да некоренява злото изъ бѣл. семейство, когато сѣдіята **М** го поддържа и поощрява! Богатъ, охолень, грубъ, безсърдечень, самоглавъ и жестокъ баща на младость при сынове

и снахы, въ семейство, на старость испадва да ся скита той по улицы и крѣчмы безъ семейство; защото жестоко ся е обращалъ съ чеда и челядь. И всичко това постигва, може да ся каже, почти всички семейства, въ които негосподствова равноправіе между възрастныѣ семейны членове; гдѣто всеѣкому по труда не ся отдава право, почитъ и уваженіе. И възрастны и малолѣтны чада при живота на баща си не вѣжпватъ въ никаквы права; непріобрѣтватъ никаквы личны, имущественны и политическы права въ семейството, общинѣхъ и държавѣхъ: тѣ сѣ безправны и само работници! Домашнитѣ да иматъ само едны обязанности и безропотно подчиненіе на неограниченѣхъ и необузданѣхъ отцовскѣхъ и материнскѣхъ власть, която не е урегулирана отъ никаквы законы и обычаи, освѣнь отъ нравственното вліяніе на църквѣхъ и съсѣдытѣ. Възмутителны сѣ отношеніята на семейный главатаръ въ българското семейство къмъ чадата. Той ся обхожда деспотически, а дѣцата му рабескы съ унижено челоуѣческо достоинство. Семейството ся намѣрва въ пълнѣйшѣхъ зависимость отъ единъ челоуѣкъ — баща и мѣжъ особенно по градоветѣ. Мѣжа по цѣлы дни стои вѣнь отъ семейството, или на дюгенъ, или на ханъ, или на кахвене, или на нѣкоѣхъ работѣхъ по занаятъ или службѣхъ, враща ся на обѣдъ или вечеръ късно за вечерѣхъ и за спаніе, часто пѣхти пѣянь. Той ся голѣмѣе, че е голѣмъ работникъ въ семейството, иска щото жената и дѣцата да му показватъ прѣданность и уваженіе, както подобава на уморенъ отъ работѣхъ домакынъ. Кату-туку го осѣтъхъ че си иде и ся искашле, всички трѣба да трепнѣхъ отъ страхъ и да постѣхиватъ така, както душята му иска. Ако ся върне сърдигъ отъ нѣкоѣхъ непріятнѣхъ случкѣхъ съ него прѣзъ деня, той ся развыква въ кѣхци, че всички сѣ причича на тѣгмилата му, че всички само той гы хрантути даромъ и че тѣ въ кѣхци нищо му не помагали, а само отъ него очяквали всичко на готово. Подобны исторіи ся повторяватъ вездѣ и често, кату че жената и дѣцата сѣ виноваты, за гдѣто на бащата и мѣжа не върви

по медъ и масло, а си утива сѣ така, по причинѣ на него-
вый неуживчивъ характеръ и неумѣлость да привлѣча че-
ловѣчеството на свои странѣ. — „Кату туку влѣзе дядо
Х. Атанасъ въ домътъ си, домашнитѣ му почувствовать
страхъ и ужасъ! Треска ги хваща: кръвта замръзва въ
жилитѣ имъ, женитѣ сѣ машина въ рѣцѣтъ на мѣжетѣ си,
които иматъ право да ѣхъ вѣртытъ на кадѣто искать: —
жената е покорна на мѣжа-си до гробъ; слуша, каквото
ѣ ся заповѣда, безъ да има право на възраженіе. Господаритѣ
на женитѣ, т. е. мѣжетѣ имъ сѣ свирѣпы, като фран-
ческо отъ XVI вѣкъ. . .“ (Н. П. Слѣпый 1891 г.) Единъ
богаташъ гражданинъ въ гр. С. . . до толкова былъ жесто-
косърдечень, щото уморилъ женѣтъ си, чадата си и слу-
гытъ си съ държаніе зимно врѣмя въ студены стаи, безъ
отопленіе и добръ хранѣ. Жената му родила, а той ѣ ос-
тавялъ ежедневно въ малки порціи дърва и ястие; но като
това не было достаточно за родилницѣтъ, тя ся простуди-
ла и умрѣла оцѣпенена съ дѣтето си на рѣце и гърдж.
Слугытъ отъ настинкѣ сѣ испоразболѣли и, тоже измрѣли;
защото огнь имъ недавалъ, а само топлы камане и тухлы
подъ юрганитѣ за отопленіе! Българина, (казва *Балканска
Зора* 40 2/91 г.,) има двѣ характерны чърты: 1) недовѣрчи-
вость — колкото и да му ся кълнешъ напр., че тя е валѣ-
ло дѣждъ, той има нужда отъ доказателства, и то таквызи,
които да го боднѣтъ въ очитѣ „т. е. невѣрва че ти е мѣч-
но, тѣжко, че си гладень, жедень, студень и болѣнь. 2)
българина има страсть да кара другытъ да съблюдыватъ
и най дребнытъ прѣдписанія на закона, безъ да счита се-
бя-си ни най малко длѣженъ той самъ да ся подчинява на
законытъ и общечеловѣческытъ правила въ общежитіето;
3) когато българина иска да направи добро, знайте че го
прави за пакость и 4) издавать много правилници, но са-
мы ги неиспѣлнявать“.

Отъ изложеното до сега ся вижда, че въ българското
семеино право господствовать разны и противурѣчивы пра-
вовы начала, привнесены отъ стары врѣмена въ българ-

ското семейство отъ онѣзи народы, съ които българитѣ сѣ имали стѣлкновенія и сношенія. Българитѣ сѣ покорявали подъ своиѣ власть и други народы, но така сѣщо и тѣ сѣ робували на други народы. А всичко това имало е силно вліяніе върху характера на българина, и българскія славянинѣ съ него засѣдно вліяло е и на семейнитѣ правоотношенія, обычаи и привычки. Истена е, че властѣта на българина баща е жестока до деспотизмѣ съ безправіе въ челядѣтъ — по-строга и отъ римскѣтъ *paterfamilias*. Но едва ли това е само римщина? Нѣмали голѣмъ процентъ и азіящина, монголищина, чингищина и древня чергарщина, донесены отъ чърнитѣ гагаузы българи и съхранены до сега! Въобще сѣ забѣлѣзватъ строги и жестосердны бащи по-вечето въ таквызи семейства, които сѣ отличаватъ съ неславянщинѣ, отъ неславянско происхожденіе, като гагаузы, черкезы, туркосы и грѣкоримляны. По подражанія на тѣзи свои завоеватели и господствующы иноязычници, славянского семейство тоже сѣ е заразило съ частъ отъ жестокость и деспотизмѣ. Славянитѣ въ робство, като народѣ трудолюбивѣ, скоро сѣ сѣ залавяли за оброботваніе земитѣ и чрѣзъ своя голѣмъ трудѣ, тѣ сѣ устроявали своето хозяйство на добры икономически семейны начала. Строгостѣта е охранявала тѣзи начала. Главатаритѣ сѣ быле къмъ своитѣ подвластны въ семейството до толкова жестоки, до колкото тѣ сѣ чувствовали жестокостѣтъ на робството. Съ тѣхъ завоевателитѣ като сѣ сѣ обръщали жестоко и немилосърдно, то и тѣ, като главатары въ семейството, обръщали сѣ така съ подвластнитѣ. Жестоко правителство въспытава жестоки подданны, жестокостѣта на които изыда правителственнѣтъ надъ тѣхъ жестокость окончателно: *зжбъ за зжбъ* Отъ жестокостѣтъ на българитѣ сѣ сѣ оплаквали и оплакватъ много чужденцы, даже, когато българитѣ сѣ населявали областитѣ прѣзъ Дунавѣ, т. е. Влахиѣ, Молдавиѣ, Темишкѣ Банатѣ, Тренсѣганиѣ и Унгарѣ до Будинѣ-Пещѣ, тѣ сѣ наплашили своитѣ съсѣды. Тѣ сѣ быле жестоки въ своитѣ нападенія на грѣцкѣтъ, римскѣтъ и

франкскѣ имперіи, на Илирикѣ, Адриатикѣ, Украинѣ, на Италіи, Моравіи, Чехіи на Германіи и т. д. до р. Рейна. Въ 550 л. слѣдъ Р. Хр. Юрнандъ Готскій Историкъ нарича българитѣ „Божіе наказаніе надъ грѣшніи му народъ“. Българитѣ страшно сѣ опустошавали Франкскитѣ и Германскы области. Самъ *Несторъ* историкъ рускій ся оплаква че Българитѣ быле жестоки, горды на умъ и высоки тѣлесно (ср. Венелинъ). Жестокий завоеватель ожесточава бащитѣ; тѣзи подъ гнѣта на жестокостѣтъ, ставатъ жестоки главатари въ семейство, гдѣто сѣ своето жестоко обращеніе, ожесточаватъ сыновѣтъ си. А ожесточенытъ сынове ставатъ тоже жестоки и безсърдечны подданници, които най-послѣ изядатъ главѣтъ на своя жестокъ завоеватель, че така ся освобождаватъ отъ робството и приобрѣтаватъ своитѣ изгубены и отнѣты права обратно. По тоя естественъ законъ пропадватъ и жестокитъ семейства, както и жестокитъ правителства.—Това наше ученіе трѣба да не ся понрави на нѣкои българскы политиканы, които увѣряватъ прѣзь българскія печать (ср. в. Свобода бр. 981/92) че „отъ чисто естественѣхъ глѣднѣхъ точкѣхъ законъ е, силнытъ да истрѣбляватъ слабытъ, защото *жестокостѣта е едно отъ най-общытъ свойства на хората*, тя сѣ е проявлявала въ всичкитѣ човѣшкы удоволствія (? охо!) и зрѣлища, *тя е сздавала всичкитѣ цивилизації*!“—какво противурѣчіе на нравственѣтъ и на евангелскѣ наукѣ „възлюбимъ другъ друга братія, да благо ни будетъ“. Тогава позволете ни да кажемъ, че има жѣбъ за жѣбъ и око за око до слѣпотѣ и гибель! —

Жената, като е въ строгѣ подчиненность на мъжа, тя при гости не сѣда съ тѣхъ нито на разгѣворъ и бесѣдѣ, нито на трепезѣтъ да яде; тя само слугува и на крака промѣлва нѣкое словце съ гостытъ. Това е турцизмъ и слѣдствіе отъ робско униженіе. Не е всеобщо. Има исключеніе, гдѣто жената на семейный главатарь, ако е етара, и има снахы и дѣщери да слугуватъ, сѣда на общѣтъ трапезѣ, яде, пие, кани гостытъ и ся разговаря съ тѣхъ любезно. Въ това общеніе ся отличава славянината отъ мон-

голциниѣтъ и грѣкоримциниѣтъ въ българското семейство. Славянката е разговорна, любезна и услужлива; за тѣзи нейни качества мъжъ и никакъ неѣ ревнува, а още ся хвали и гордѣе, че има бабичкѣ-женѣ, която може да поерѣща и испровождѣ гости съ сладкѣ языкѣ и засмѣно лице! Славянытѣ, които сѣ обългарены по имя отъ своитѣ завоеватели-черны болгары, ся отличаватъ по мягкостѣтъ на характера си; тѣ иматъ патриархално-задруженъ семеенъ бытъ съ отцовскѣ мягкѣ и дѣйствително хуманнѣ властѣ. И мъжа главатаръ и жената ступанка сѣ разсѣдителны въ всичко, Бащата-мъжъ е като другаръ на женѣтъ си и като първъ по старостъ между синовѣтъ си и чадата си. Въ по вѣчето славянскѣ семейства, въ които не ся е вмѣкнѣло грѣкоримско и българско влѣніе, бащата главатаръ ся съвѣтѣва и съ женѣ си и съ синовѣтъ си по хозяйството и всички други семейны дѣла безъ исключеніе. И за купуваніе—продаваніе, и за оженваніе, и за строеніе жилища, и за даждіе и домашній сѣждъ става общъ коллегіаленъ и наказаніето по съгласіе съ всички. Единъ видъ демократическо семейно царовище. Въ славянското българско семейство, както ся каза, отсѣтствова варваризмъ, деспотизмъ и неограниченостъ въ властѣтъ на главатаритѣ семейны. Истѣнна, че и тѣ сѣ строгы, по тѣхната строгостъ ся основава исключително върху икономически и хозяйственны начала, а не върху самовластіето. Строгото обръщаніе на славянскія главатаръ къмъ домашнитѣ въ семейството си е умѣстно и ся оправдава отъ тѣзи съображенія, че тамъ, гдѣто властѣта на семейный главатаръ е слаба, подвластнытѣ излѣзватъ опориты, своеглавы, вироглавы-слободны и развращены. А отъ това и самото семейство пропадва и ся разнебитва отъ-себя-си. Отсѣтствието на строгостѣтъ води къмъ анархіѣ. неповиновеніе въ между членовѣтъ и работытѣ. Строгата властъ на главатаря славянинъ неможе въобще да ся нарѣче деспотическа безусловно; защото по самото мягкосѣрдіе строгытѣ дѣйствія небыватъ нетѣрпимы и непріимливы. Има, дѣйствително и съ деспотическѣ властѣ главатары. но

тъ ся вліяжтъ отъ вѣнчанный міръ. Заради това, оно-
ва семейство, въ което главатаря подъ вѣнкашны вліянія
деспотизира, неговото семейство пропада вслѣдствие нетър-
пимостѣта на властѣтъ му. Строгата дисциплинарна и упра-
вителна властъ въ семейството не всѣгда може да ся на-
рѣче деспотическа, ако тя не е слѣдствие на екшность и
алчность за обогащеніе, а не за добръ животъ и поминакъ.
Слѣдователно, това неможе да ся нарѣче деспотизъмъ прѣ-
обладающъ въ славянското семейство, както иска да уста-
нови Г-жа Ефименко (обыч. право 1884 г.) Въ неславянскы-
тъ семейства дѣйствително деспотизъмъ прѣобладава, но за
това и семействата имъ скоро ся разнебытватъ. Сжщо и
жената неможе да ся нарѣче робиня въ славянското се-
мейство, когато тя съзнава, че работи по свое щѣніе въ
семейството за благо на самото домочадіе. Всичко завьси
и отъ благосъстояніето и отъ обстоятелствата и отъ друже-
любіето между всички въ семейството. Единъ видъ демо-
гратическо семейно царовище: таквызи чисто славянки се-
мейства ся срѣщатъ въ изобиліе въ сѣверо-западнѣхъ бъл-
гарія, която е населена по-вечето съ чисти славяны; тѣ сж рѣд-
кы и като исключеніе въ источнѣхъ българія (долнѣ мизія) на-
селена съ чужденцы и неславены българи, подъ които сж
ся изродили подъ чуждо вліяніе по характеръ и самытъ
покорены славяны. Славянското семейство ся познава вездѣ
при първѣхъ срѣщѣхъ по своятъ многолюдность, гостепріемство
и богатство въ видъ на задругѣхъ. Физиологически и етногра-
фически то ся познава по своя, нито твърдѣ тънъкъ, нито твърдѣ
пъленъ, но высокъ ръстъ на севѣръ, а среднѣхъ ръстъ на югъ,
очи сивы като небето (гълъбовы), космы русы, тѣло бѣло, пра-
вилны черты налицето, правилень и правъ носъ, образъ вал-
чатъ, лице красно, снага тънка висока, гърды, плѣщы—нито
баятъ пълны, нито баятъ пусталны и т-д (ср. Аристотель, Нес-
торъ, Херодотъ, Суворецкій, Савелевъ, 256 Ипократь и пр.) А
българското ся познава по своето малолудство, лѣньность,
студенинѣтъ, грубость и сиромашлъка си (срав. Дѣятель №
4/91 г. Софія). По вѣнкашенъ видъ българскытъ неславянскы

семейства ся позчавать физиологическы и этнографическы твърдѣ добрѣ по черното си лице съ черны галунявы очи, къдряво-смоляны космы, брада, косы, вѣжды, мустаки, по свирѣпый си изглѣдъ, начумѣрено лице и грубо обръщеніе; очи смоляны, неправилны и скриты подъ вѣждытъ; носове неправилны, черты на лицето неправилны и несиметрическы така, щото половината лице, като че не е отъ сѣщѣтъ главѣ: или око криво, или носъ кривъ, или ноздры кривы или уста кривы и пр. пр. Познавать ся по своя късъ и въздебелъ рѣсть, кривы крака, късы вратове, жглесты или дебелавы главы, широко-плѣщы, гърдясты жены съ късы голѣнница и дебелы бѣдѣры; дебелы въ крѣста, безъ таліи — безъ тънкѣ славянскѣ снагѣ и безъ прѣщынѣтъ крѣсть. Особенно же тѣ нѣмать правилно нарѣдены зѣбы, бѣлы като маргаритѣ; нѣмать правилны челюсти, нито прилѣпени уста; възгърбоваты сѣ, рѣцѣ и крака кокалясты, широко съ неприличнѣ голѣминѣ. Черкеско-лезгинскія типъ пѣкъ ся познава по своя тънкѣ рѣсть, възчерны мѣже и жены съ тънky малкы крака, и малкы и высокы гърды, тънky малкы рѣцѣ безъ дебелыны. Хунскія типъ ся познава по своя късъ вратъ, голѣмѣ и дебелѣ свиннѣ главѣ, дебело тѣло, голѣмы гърди и туловище, малкы черны свѣтлы очи, късы и дебелы крака, съ късы якы пѣлны рѣцѣ и прѣсте; татарытъ ся познавать по своѣтъ дебелынѣ, бѣлотѣ и чистотѣ, (срав. Тацита, Раича, Шафарика и др).

Въ тѣзи неславянскы родове и семейства дѣйствително дѣцата и внукутъ сѣ като робе in potestate до когато живѣе бащата и дѣдото. Колкото ся отнася до богатытъ, знатны и многолюдны родове и семейства при живѣ дълголѣтенъ баща и дѣдо ный сме заповнили нѣколко таквызи въ отечеството си Лѣсковецъ, околнытъ села и плѣвненско. Тукъ трѣба да ся забѣлѣжи, че главатаритѣ бащы и дѣды въ многолюдны семейства доживѣвать до 100 годиш. възрастъ, а онѣзи главатары на малко семейство едва доживѣвать 40-60 год. защото ся убивать отъ работѣ, тягобы и

другы прѣсилены семейны и хозяйственны случайности и явленія. Многолюдныѣ семейства съ главатарь имахъ при себя-си сынове и внуку оженены и неотдѣлены съ дѣца и правнуцы; тѣзи всичкы съ жены и дѣца ся подчинявахъ на отцовскѣхъ и дѣдовскѣхъ власть въ земледѣлческото хозяйство. Такыва бѣхъ: *Ордичковы, Кочумитовы, Хаджи Кочовы, Джаковицы, Магровцы, Беровцы, Пасковцы, Стателовцы, Кашниловцы, Караенювцы, Божиковцы, Узуновцы, Вацовы, Паковы, Маринчовы, Дилковы* и пр. и пр. и пр. Въ тѣзи и въ много други подобны тѣмъ семейства главатаритѣ баща и дѣды ся отличавахъ съ разсѣдательность и умѣрѣннѣ строгость; подвластныѣ бѣхъ образецъ на повиновение и послушаніе; никаквы домашни сѣѣны не ся нито чувахъ по вънѣ, нито забѣлѣжвахъ въ домоветѣ имъ; глѣдахъ си работытѣ и стигнѣхъ богатство, имотъ, първенство и почитъ въ обществото: всѣгда чисто облѣчено, гиздаво и весело домачадіе, да ти е драго да спомѣнешъ за тѣхъ. Тѣ бѣхъ като поучителна школа—ферма за сиромасытѣ, които имъ подражавахъ и постепенно ся обогатявахъ като тѣхъ подъ тѣхно рѣководство. Уचितы, мирны и тихы, но строгы консерваторы и демократы, свободолюбивы и правдолюбивы бѣхъ тѣ; за народъ, църквѣ, ученіе и свободѣ ся интересувахъ и дѣйствовахъ. Отличавахъ ся съ омразѣхъ си противъ чужденцытѣ, — турцытѣ и гърцытѣ; тѣ бѣха истенскы патріоты и народны мѣдрецы; за благо и интересытѣ на общинѣхъ, вѣрѣхъ, народа и селянытѣ си, тѣ ся застѣпвахъ даже до самопожъртованіе. Властьта имъ ся распространява надъ сынове и внуку, надъ дѣщери, снахы и зетюве, па даже и надъ по слабытѣ съсѣды; тѣ ся уважавахъ още по вече и заради това, че не ся обръщахъ жестоко къмъ своитѣ подвластны и слабы; тѣ гълчахъ, мѣмрахъ, поучавахъ, поударвахъ и нарѣждахъ (настокласвахъ) на работѣ всичко домочядіе спорѣдъ силытѣ и възрастѣхъ имъ. Смѣтка тѣ, дѣйствително, недавахъ отъ изработеното, и спечеленото и придобытото, но и нищо отъ придобытото и находяще ся подъ распоряженіето имъ, ся негубяше: знае

ся, какво богатство има семейството; но не ся знаеше колко пары има главатаря, който добръ управлява хозяйството и семейството; той непилъе нищо по вѣтъръ, че и въ много случаи невърши нищо почти и безъ да е взѣлъ мнѣніето, съгласіето и одобреніето на по-възрастнытъ работници (сынове, братя и пр) въ семейството; а събира и крые всичко за всичкытъ въ семейството. Като казваме, че домо-чадіето ся отличавахе съ чистотѣ, хубавы и скѣпы облѣкла, покѣщениѣ, чѣргы, постилкы, възглавници, пишкиры, пообычайнѣхъ модѣ и пр., то за всичко това семейный главатарь дава щедро на старицѣхъ въ кѣщи пары за да купува и приготвя и облицѣ домачадіето. Когато въ славянското семейство е пълнота, и питомность въ българското е голотѣ и дивотѣ каквато е у турцытъ и до сега по селата. Ето защо славянскытъ семейства сѣ въ почитъ, уваженіе и богатство; тѣхъ гы хвалятъ за трудолюбіето и доброто семейно устройство. До колкото еднытъ сѣ земледѣлцы и землевладѣлцы трудолюбивы, до толкова другытъ сѣ дембелановцы и боюрджии; обычествовать да скитатъ сѣ по механы, крѣстопѣтища; сѣ бабайты, кавгаджии и властолюбцы; тѣ сѣ чорбаджии, членове на разны учрежденія, бирници, кехеи, авджии, падары, ратаи, жандары, шпионы, лѣжесвидѣтели и гешефтары, бакалы, ханджии, крачмары.

Истена е, че по нѣкогаждѣ снахытъ ся оплакватъ отъ строгостѣхъ и безправіето на прѣстарѣлытъ бащи, дѣды, свекърва и пр, но търпѣхъ; защото отцовската власть е силна и съ нищо неограничена, освѣнъ отъ добротѣхъ на сърдцата и мягкостѣхъ на характерытъ. Старцытъ въ своитѣ постѣпки ся ръководѣхъ единственно отъ домашнытъ обычаи и интересы. А понеже всичко ся прави въ интереса на семейството, то и семейнытъ членове, дѣца и челядь ся пазѣхъ да прѣдъизвикватъ семейны раздоры за маловажны, случкы. Когато бащата и майката сѣ разсѣдителны, то и сыноветѣ бывать по характеръ като тѣхъ. А туй гы кара да ся слушать и живувать, безъ да обръцатъ вниманіе на неу-

доволствията, които сегисъ-тогисъ бяхъ ся проявили у снахытъ. Разбира ся, че ако майката е зла, или нѣкоя снаха строптивѣ, и на това мѣжеть му намѣрвать срѣдство за уравненіе: съ увѣщанія, гаденіе, мѣмреніе, побійваніе врѣменно или вѣчно удаленіе изъ семейството, отдѣленіе отъ семейството строптивѣхъ женѣ на отдѣлно жилище съ мѣжъ и дѣца, но до браченъ разрывъ-разводъ съвсѣмъ рѣдко ся дохожда! И дѣйствѣтелно, сына съ женѣ си и дѣцата си само тогыва ся освобождава отъ отцовскѣхъ си власть, когато ся отдѣля и образува ново семейно гнѣздо, общежитіе и домакинство, когато зануши свой куминъ и направи свое огнище, кѣтъ, жгълъ катунъ съ съгласіето, или и безъ съгласіето на отца-си. Ако е съ отцовско и семейно съгласіе, на отдѣленный сынъ бащата съ сѣ семейство спомага да му ся купи дворъ и построи избѣ, колыбѣ, хижинѣ и домъ за жилище отъ общото семейно достояніе и трудъ; давать му ся участыцы нивѣ, лозя, кола съ волове, покѣщнинѣ, земледѣлческы принадлежности и семена за посѣиваніе и обсеменение сѣ изъ семейното имущество, дворъ и хамбары. Най послѣ и отцовско благословеніе съпровожда тържественното прѣселеніе изъ отцовскія домъ въ новото селище сына съ сѣ *residium* дѣца и покѣщнинѣ. Въ новото селище-домъ ся слага транеза и ся нагощаввать дѣбрѣ родители, роднинытъ и съсѣдытъ, които всички приносятъ, по състоянію си, дарове отъ покѣщнинѣ. Богаты чувства отъ радость и милость при подобно тържество ся съглѣждать у родителей, които отхранили и настанили както, по добава, по обычая чадото си на новъ животъ въ ново семейство съ новы права и власть, съ самостоятелность въ тоя лукавъ свѣтъ! Въ тѣзи така тържественны освобожденія изъ подъ отцовскѣ власть проглѣдва ся и германското *in mundium* —. Сына, като ся е отдѣлил и образуваль ново семейство, то и той е унаслѣдваль ежѣхъ строгѣ власть кѣмъ своитѣ подвластны. Пораствѣлытъ и заякѣхъ въ такѣхъ дисциплинѣ, повиновение и подчиненіе сѣ пріучены да обръгвать и търпѣливо излѣзвать неврѣдимы отъ всякѣ на-

пасть, тѣглила и недостатѣцы. — Понеже жената не е могла да ся освобождава отъ мъжовѣтъ си власть, тя оставала подвластна до животъ. Получвала е обаче главатарство и власть слѣдъ мъжовѣтъ си смъртъ надъ имота на дѣцата си до тогыва, до когато порастнѣтъ или ся изженѣтъ мъжкытъ и женскы дѣца, или до когато най-старый сынъ не стане кадѣренъ да поѣмне върху си главатарството, властѣтъ и управленіето на семейното хозяйство, като си остава майката само съ къщовнѣ власть и управление домашнитѣ работы на снахы и дѣщери. Отъ това ся слѣдва, че когато умира бѣщата, властѣта му ся прѣхвърля естествено и по обычай и по праву върху прѣживѣлѣтъ му женѣ, къщнѣ майкѣ, ако тя е още въ силы да управлява домочадіето и хозяйството на малолѣтнѣтъ челядъ до порастваніе най-старый живѣ сынъ. Когато обаче слѣдъ бащинѣтъ смъртъ има възрастенъ ожененъ сынъ, даже и на 17-18 годишенъ, въ такѣвъ случай той поѣмва върху си политическытъ, гражданскы, общественны и икономическы права и обязанности. Общината, църквата, държавата, търговцытъ и пр. знаѣтъ него, прѣмватъ и почитатъ него за главатаръ прѣдставитель семеенъ и намѣстникъ на покойныя домовладыка. Той ся явява прѣдъ властитѣ за всичко; той урѣжда хозяйството въ сѣвѣщаніе съ майкѣ си до порастваніе на братята си и образуваніе задругѣ. Право си е, гдѣто женытъ сѣ безвластны и мъжетѣ строги: защото отсѣтствіето на мъжкѣ власть и строгость бы водворило безначаліе и развѣянѣ слободѣ въ семейството, което, като ся отдаде на празднотѣ, бы ся разслабило и нравственно и физически, та бы станѣло неспособно да ся занимава съ земледѣльческытъ и селскы тѣжки занятія подъ открито небе. А това бы докарало обнищеніе на семейството. При толкова семеенъ имотъ строгостьта прѣучава семейството да може да прѣнесе търпѣливо всички случайности: гладъ, оскѣдность, студъ, топлинѣ, голотѣ и пр. И въобще, женското безправіе или правово ограниченіе си го е извоявала сама жената; тя съ своитѣ своенравны прищѣвки, капризы и слабос-

ти на ангела си, дава поводъ на мъжа да се обхожда строго съ нея и да ѝ държи въ страхъ. Въковый опытъ е далъ да се разбере, че щомъ мъжа поотслаби юздытъ на женѣтъ и прѣстане да ѝ слѣди, тя му стѣпва на врата, продава му и калпака отъ главѣтъ. Ето защо мъжа се пази да го неповеде жената за носа и да го неразиграва като маймунѣ, нито да го води съ юларъ. Плачевно е положеніе то на онова семейство, гдѣто при здравъ мъжъ жена повѣлява. Има и разсѣдителны жены, но и тѣ обычатъ да се заприказватъ съ хуркѣ на пояса по кръстопѣтища или на гости, безъ да имъ дохожда на умъ оврѣми да си идѣтъ и притѣмнѣтъ кѣшнытъ работы. А пъкъ за интеллигентны и учены жены нѣще и думѣ, че тѣ искатъ да бѣдѣтъ господари въ кѣщи безъ да се грыжѣтъ за семейството и безъ да пытатъ мъжа отгдѣ взѣма и има ли пары и работѣ. Слабохарактерныя мъжъ скоро го съсыпва жената, кату туку го гуди подъ колѣното си и го поведе за носа. Такъвъ се казва *женхаранъ*, а не *мъжъ*. По градоветѣ въ по-вечето случаи, гдѣто майката подиръ мъжовѣ смъртъ е ставала глава, тя е упропаствявала всичкій мъжовъ капиталъ и не е оставяла нищо за дѣцата му. Парытъ ги иждивява по женски украшенія, дрѣхы, моды, по църквы и манастири, по попове и калугеры. Дава ги тайно на търговцы неблагонадѣжны, които ги изядатъ; дарява ги на братя, сестры и други майчины роднины; дава ги на единъ сынъ или дѣщерѣ, а за другытъ нѣма. Такава е майката списовна и справедлива къмъ дѣцата, които иматъ равны права върху семейный имотъ! Каквото и да бѣде положеніе то на женѣтъ-майкѣ, или ступанка главатарка, тя върти кѣшѣтъ, събира дохodyтъ и управлява снахытъ и дѣщеритѣ по женскытъ имъ и други домашни работы; единъ обаче отъ братята и сыноветѣ сѣ става главатаръ при живѣ майкѣ въ славянското семейство въ сѣг. асіе и одобреніе майчино, т. е. съ родителско благословеніе. Самъ конфуцій е казалъ за обязанноститѣ на сыругытъ: „мъжа повѣлява, а жената се покорява; той е небе, тя е земя. Основаніята на съпруже-

ството трѣба да бѣдѣтъ довѣріе, честность и уваженіе взаимны; мъжа да властова и ръководи съпружеството, а жената да се повинува и покорява въ всички оѣзи случаи, когато мъжа ненарушава правилата на справедливостъж, приличіето и честтъж. Въ общественния животъ жената въ всичко е обязана на мъжа. Мъжовата смъртъж не прави независима. Като мома жената завьси отъ родителитѣ си, като булка завьси отъ мъжа си, като вдовица завьси отъ сына, като малолѣтна безъ родители завьси отъ братята и опекунитѣ“. И така, сѣщыгѣ начала сѣ и въ българското семейство, като основаніе на общественното челоѣческо устройство; главатаръ баща, а нѣму въ подчиненіе безпрѣкословно всички домашни. Старый братъ пріѣмва върху си изпълненіето на всички сдѣлки, които покойния му баща главатаръ, или живата му майка, или братя сѣ направили съ вънкашній мѣръ отъ името на семейството или отъ своето имя. Затова ся казва, че който стои на дворището, дома и мекяна, той отговаря за всичко и той ся ползува съ всичко. Прѣдъ селскытѣ и мировы сѣдилища сме виждали да сѣ ся явявали единъ сынъ или братъ да ище и отговаря самъ, безъ да прави отводъ, че имало и други наслѣдници да отговарятъ. Той исповѣдва, че дълга е неговъ, той припознава, че трѣба да го плаща отъ общій имотъ, като найстаръ кѣщовникъ; Пріѣмва да го осѣдѣтъ лично него, като казва, че нежелаетъ баща му да лѣжи въ гроба подъ борчъдългъ. И че той ще ся споразумѣе съ домѣнитѣ върху това: защото и тѣ знаѣтъ, че баща имъ дължи исканіето. Сѣдіята прави ех офісію отводъ, но сына-братъ не въспрѣмва: „азъ съмъ, казва той, вмѣсто баща, азъ съмъ длъженъ да плащамъ дългове и глѣдамъ кѣщѣтъж до когато ся раздѣлимъ братескы (28 августъ 1891 г. окол. рус. мир сѣдія). Отъ това ся слѣдва, че каквыто дългове направѣтъ кѣщнытъ, жената ступанка и дѣцата за въ кѣщи по дюгенытъ, было за дрѣхы, храны, колоніалны за яданіе и піеніе нѣща, масло, свѣщы, таміянъ и т. н. покупки за стары и млади кѣщны, за живы и умрѣлы, за църкѣж, правителство и об-

щинѣ, всички ги исплаща мѣжа и главатаря доброволно, или чрѣзъ сѣдѣ. Българскитѣ общински, даже и мировы сѣдилища осѣждатъ мѣжа или главатаря да плаща на дюгенджиѣ, платнары, дрѣхяры, обущяры и т. н. всичко, каквото е купувала жената, или кѣщнитѣ на вѣрѣ, ако и безъ неговото съгласіе и даже вопряки неговѣтъ волѣ (дѣло трифонова по сѣдѣ 1891 г.). — Славянското семейно право у българско, слѣдователно, при баща главатарь, е строго до безправіе на видѣ: при майкѣ е по слабо и неравноправно, а въ третѣтъ си фазѣ, при братѣ, то е равноправно. Само семейство отъ братя сгруппирано, има въ себя-си основанія-та на южнославянскѣтъ задругѣ, „*братчина*“. И въ таквози българско семейство господствова пълно равенство между мѣжкитѣ семейны членове, както и распрѣдѣленіе на труда-работѣтъ. И, както имота, така и доходѣтъ и капиталѣтъ, сѣ общо достояніе на всички братя, до когато тѣ работѣтъ общо подъ старшинството и главатарството на по-старый или най-способный си братѣ. Женѣтъ тоже работѣтъ по распорѣжданіе на майкѣ или на по-старѣтъ братовицѣ женскѣтъ работы, А въ мѣжкы-работы и тѣ заедно съ мѣжетѣ си само нѣкои работѣтъ: жетѣѣ, вършидбѣ, лозя и т. н. И, исказаното отъ нашѣя многоуважаемъ профессоръ г. Богишича (о науч. разраб. Ист. Слав. Права 1870 г. 26/28) не може да ся отнася къмъ семействата, гдѣ-то братѣ е главатарь, задругарь съ братѣята си, т. е. „*Братство и братско обществитіе*“—задруга!—

Вѣлѣжка. Слѣдва още по-вече отъ това по семейното право. Защото нѣма срѣдства, нито субсидіи и помощи за напечатваніе цѣлыя си трудъ по *Исторіѣтъ на Българското Право*, който ще обземне по-вечето отъ 50—60 печатны листовѣ, ный прѣгъсваме изданіето му у насъ за сега.

Руссе 1893 г. Февроарый 6. д. П. В. Оджаковѣ

